

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ

100
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

8
SAYI

ISSN: 2687-6124 / E-ISSN: 2718-0166

HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

GÜZ / 2023

MAKALELER

**Havacılık ve Spor Dergisi Zaviyesinden II. Dünya Savaşı Yıllarında
Türkiye’de Havacılık Faaliyetleri**

Faruk EKEN, Ramazan DELEN, Gülden KOCADAŞ, Yasemin ACAR ER ve Erkan AYAĞ

Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya’da Rus Etkisi

Ezgi ŞAHİN

**Türkiye’deki Lisansüstü Tezlerde ‘Deprem’ Başlıklı
Sosyal Bilim Tezlerine Dair Doküman Analizi**

Tuğba CANBULUT, Mansur SEYİTOĞLU ve Bedirhan LALE

Derin Ekoloji ve Derin Ekolojinin Düşündürdükleri

Bilge Kağan Şakacı ve Merve GÜNESEN

KİTAP İNCELEMELERİ

Son Ütopya, Tarihte İnsan Hakları

Selda ERSÖZLÜ

How China’s Rise Is Changing The Middle East

Ejazul Haq Ateed

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkarılan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayımlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %15'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	Esnevler Mahallesi, 408. Sokak, 9/1, Atakum/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ- İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Yayın Tarihi	29.12.2023

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

EDİTÖRLER

Kaan AKMAN

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

Aynur TEKKE

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN, Kırıkkale Üniversitesi /Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Ali EROL, Kırklareli Üniversitesi/Maliye

Dr. Öğr. Üyesi, Abala LALE, Bursa Teknik Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ, Bitlis Eren Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Dr. Öğr. Üyesi Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ, Bitlis Eren Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Dr. Öğr. Üyesi Sezgin SEZGİN, Kırklareli Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Arş. Gör. Dr. Tülay DEMİR, Artvin Çoruh Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Öğr. Gör. Dr. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR, Kafkas Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Dr. Veli Ercan ÇETİNTÜRK, Akdeniz Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Dr. Fırat Cem DOĞAN, Hasan Kalyoncu Üniversitesi/İktisat

Öğr. Gör. Büşra DOĞAN, Kırgızistan Uluslararası K. Ş. Toktomamatov Üniversitesi/İktisat

Öğr. Gör. Ayten Nahide KORKMAZ, İstanbul Aydın Üniversitesi/İktisat

Öğr. Gör. Ozan YETKİN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Öğr. Gör. Fatma NALBANT, Artvin Çoruh Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Arş. Gör. Oğuzhan KOCA, Ankara Üniversitesi/Kamu Yönetimi

Arş. Gör. Merve MERT, Nişantaşı Üniversitesi/İşletme

İrem Ece AKPINAR, İstanbul Aydın Üniversitesi /Kamu Yönetimi

Muhammed AKSU, Akademik Düşünce Enstitüsü/Kamu Yönetimi

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe

Öğr. Gör. Fatma NALBANT

Artvin Çoruh Üniversitesi

Öğr. Gör. Ayten Nahide
KORKMAZ

İstanbul Aydın Üniversitesi

İngilizce

Arş. Gör. Merve BAŞKUTLU

Kafkas Üniversitesi

SAYI HAKEM KURULU¹

Prof. Dr. İsmet PARLAK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet AYSAL	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Alper BİLGİLİ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Derya ÇAKMAK KARAPINAR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ülkü İlgi ELDEM ANAR	Maltepe Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı YÖNTEN BALABAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Efe BAŞTÜRK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÇITAK	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Murat BURGAÇ	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SATICI	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer ERDEN	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Serkan ÜKTEN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Vahap COŞKUN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Vasfiye ÇELİK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan HAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayla AVCI	Antalya Belek Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ERDEN KAYA	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin Çağdaş BULUT	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÖRKİ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hayati TABAN	Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müge YÜCE	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri SALIK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rabia ZAMUR TUNCER	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe KELLEÇİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER	Erzurum Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Bulut DOĞAN	Artvin Çoruh Üniversitesi

¹ Sayı Hakem Kurulu ünvan ve alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

01

Editörlerin Sunuşu
Editors' Note
Kaan AKMAN-Aynur TEKKE

MAKALELER - ARTICLES

03

Havacılık ve Spor Dergisi Zaviyesinden II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Havacılık Faaliyetleri
Aviation Activities in Türkiye During The Second World War From "Havacılık ve Spor" Journal Column
Faruk EKEN, Ramazan DELEN, Gülden KOCADAŞ, Yasemin ACAR ER ve Erkan AYAZ

29

Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Rus Etkisi
Russian Influence in Central Asia During the Soviet Union
Ezgi ŞAHİN

46

Türkiye'deki Lisansüstü Tezlerde 'Deprem' Başlıklı Sosyal Bilim Tezlerine Dair Doküman Analizi
Document Analysis Of Thesis Titled "Earthquake" In Turkish Social Sciences Graduate Thesis
Tuğba CANBULUT, Mansur SEYİTOĞLU ve Bedirhan LALE

67

Derin Ekoloji ve Derin Ekolojinin Düşündürdükleri
The Deep Ecology and Reflections of the Deep Ecology
Bilge Kağan Şakacı ve Merve GÜNESEN

KİTAP İNCELEMELERİ - BOOK REVIEWS

86

Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları
Selda ERSÖZLÜ

92

How China's Rise Is Changing The Middle East
Ejazul Haq Ateed

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin 100. yılını kutladığımız, 2023 yılının son ayında çıkan bu sayının Sunuş'una, Yayın Kurulu üyelerimizin içerisinde yer aldığı bir kitabın müjdesini vererek başlamak istedik. Yayın Kurulumuz yalnızca dergicilik alanında değil aynı zamanda birlikte araştırmalar yürütmekte ve farklı türlerde akademik yayınlar üretmektedir. Bunlardan biri de yakında İmge Kitabevi tarafından yayımlanacak olan “Cumhuriyet’in 100. Yılında Sosyal Bilimler” başlıklı kitaptır. Dergimizin özel sayısı olarak planladığımız, fakat daha sonra kapsamın genişlemesinden dolayı kitaplaşan bu çalışmada; kamu yönetimi, sosyoloji, hukuk, iktisat gibi 15 farklı sosyal bilimler disiplinde, alanında duayen olarak kabul edilen kıymetli akademisyenlerle, sosyal bilimlerin dünü, bugünü ve geleceğine dair söyleşiler bulunmaktadır. Dergimizin okuyucularına bu çalışmayı tanıtmaktan dolayı büyük bir mutluluk duyuyoruz.

Akademik Düşünce Dergisi'nin bu sayısında, iki araştırma makalesi, iki derleme makale ve iki kitap incelemesi olmak üzere toplam altı çalışma yer almaktadır.

Faruk EKEN, Ramazan DELEN, Gülden KOCADAŞ, Yasemin ACAR ER ve Erkan AYAZ “**Havacılık ve Spor Dergisi Zaviyesinden II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Havacılık Faaliyetleri**” başlıklı makalelerinde, Türk Hava Kurumu'nun resmî yayın organı olan *Havacılık ve Spor Dergisi* üzerinden havacılıkla ilgili gelişmelere dair saptamalar yapmıştır. Çalışmada dergi arşivine ek olarak farklı arşiv belgeleri, Resmî Gazete, tez ve makale gibi yayınlar da kullanılmıştır. Makalede yıl sınırı olarak seçilen 1939-1945 yılları arasındaki süreçte yürütülen havacılık faaliyetleri, havacılığa dair genel bir bakış, hava kuvvetlerinin savaş üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Yapılan analizler ve sunulan saptamalarla beraber ilgili derginin döneme dair izlerin sürülebileceği bir arşiv niteliği taşıdığı, yaşamın farklı alanlarına dair yansımaların olduğuna ilişkin bilgilerin edinilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ezgi ŞAHİN, “**Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya’da Rus Etkisi**” başlıklı makalesinde, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya politikasını dil, din ve ekonomi olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Yazar öncelikle Orta Asya bölgesinin coğrafi, sosyal ve kültürel açılarından önemini vurgulamış, tarih boyunca taşıdığı anlamların altını çizmiştir. Çalışmanın temel sorunsalı ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarıdır. Yazar, Ruslaştırma Politikası olarak tanımladığı bu politikalarla birlikte Orta Asya halklarının din, dil ve kültür alanlarına müdahaleler yapıldığını ileri sürmüştür. Şahin'e göre, Orta Asya toplumlarının Sovyet insanı prototipine dönüştürülmesinin en önemli stratejisi

dil reformları olmuştur. Yazar tüm bu süreç ile beraber Orta Asya halkları arasında Sovyet vatandaşı modelinin benimsenmesine yönelik uygulamaların genişlediğini vurgulamıştır.

Tuğba CANBULUT, Mansur SEYİTOĞLU ve Bedirhan LALE, “Türkiye’deki Lisansüstü Tezlerde ‘Deprem’ Başlıklı Sosyal Bilim Tezlerine Dair Doküman Analizi” başlıklı çalışmalarında, deprem konusundaki araştırmalarda sosyal bilimlerin bilgi birikimine ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çalışmada, 1995 tezin özeti veya tam metni incelenmiş, veriler MAXQDA analiz programında analiz edilmiştir. Türkiye’deki deprem başlıklı tezlerin gelişiminin değerlendirildiği çalışmada, sayısal olarak sosyal bilim alanındaki çalışmaların toplam tezler içindeki yerinin diğer bilim alanlarına göre daha az olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu tezlerden bir kavramsal tartışma çıkmadığı da vurgulanmıştır. Yazarlar tüm bu tezleri, içerisinde yer aldıkları sosyal hizmet disiplini açısından da değerlendirmiş, çalışmalarda *bir sosyal hizmet penceresi açmanın* önemli olduğunu belirtmiş ve lisansüstü çalışmalarda sosyal hizmet emeğinin artırılmasını önermişlerdir.

Bilge Kağan ŞAKACI ve Merve GÜNESEN tarafından hazırlanan “**Derin Ekoloji ve Derin Ekolojinin Düşündürdükleri**” başlıklı makalede, derin ekoloji düşüncesi farklı boyutları ile ele alınmıştır. Çalışmada, derin ekolojinin diğer çevre yaklaşımlarından farkları açıklanmış, bu akıma yönelik getirilen eleştiriler değerlendirilmiş ve Ekosofi T kavramı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonucunda yazarlar derin ekolojinin bütünsel bir görüş çerçevesi sunduğu, bu yönüyle de çevre yaklaşımları arasında bir alternatif oluşturduğu sonucuna varmışlardır. Yazarlar, derin ekoloji anlayışının sahip olduğu ilkelerden dolayı günümüz toplumlarında uygulanmasının çeşitli zorluklar barındırdığını belirtmiştir. Fakat tüm bu zorluklara rağmen çevre sorunlarına yeni bir bakış açısı kazandırmasından dolayı yaklaşımı önemli görmektedirler.

Son olarak, Selda ERSÖZLÜ, “**Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları**” ve Ejazul Haq ATEED, “**How China’s Rise Is Changing The Middle East**” başlıklı kitaplara dair inceleme yapmışlardır.

Bu sayımıza çalışmalarıyla katkı sağlayan değerli yazarlarımıza, görüş ve değerlendirmeleriyle sayımızda hakemlik yapan kıymetli hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Kaan AKMAN & Aynur TEKKE

Editörler

HAVACILIK VE SPOR DERGİSİ KÖŞESİNDEN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE HAVACILIK FAALİYETLERİ

(Aviation Activities in Turkey During The Second World War From “Havacılık ve Spor” Journal Column)

Faruk EKEN¹ Ramazan DELEN² Gülden KOCADAŞ³ Yasemin ACAR ER⁴ Erkan AYAZ⁵

Araştırma

Makale Geliş Tarihi: 19.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1346288

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlığına kavuşan ve iki savaş arası dönemde siyasi etkinliğini kurmaya çalışan bir devlet olarak bidayetinde hemen her konuda olduğu gibi havacılığı da milli bir dava olarak ele almıştır. İlerleyen yıllarda ise bağımsızlığının ve dünya siyasetinde yer edinmenin temel etkenlerinden birisi olarak havacılığa imkânları ölçüsünde önem vermiştir. Havacılık faaliyetlerinin dünyada meydana gelen savaşların gidişatını etkilediği bir dönemde Türk havacılığında meydana gelen gelişmelerin takip edilebilmesine imkân sağlayan Havacılık ve Spor Dergisi çalışmamızın merkezinde yer almaktadır. Çalışmada, Türk Hava Kurumu’nun resmî yayın organı olan dergi üzerinden havacılıkla ilgili gelişmelerin takip edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Türk Hava Kurumu’nun havacılık faaliyetleri konusunda kamuoyu oluşturma politikası kapsamında dergiden ne şekilde istifade etmeye çalışıldığının ortaya çıkarılması da hedeflenmektedir. Çalışmanın temel kaynağı olan Havacılık ve Spor Dergisi’nin yanında arşiv belgeleri, resmî gazete, bilimsel tez ve makalelerden istifade edilmiştir. Yukarıdaki amaçlara uygun olacak şekilde çalışmanın kapsamını oluşturan 1939-1945 yılları arasındaki dönemde havacılığa bakış, hava kuvvetlerinin savaş üzerindeki etkileri ve Türk havacılık faaliyetlerinin izleri dergiden takip ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Havacılık, Tayyare, Havacılık ve Spor, Türk Kuşu, İkinci Dünya Savaşı, Türk Hava Kurumu.*

ABSTRACT

As a state that gained its independence after the First World War and sought to establish its political influence in the inter-war period, the Republic of Turkey initially treated aviation as a national cause, as it did almost everything else. In the following years, as one of the main factors of its independence and its place in world politics, it gave importance to aviation within its means. At a time when aviation was influencing the course of world wars, the magazine "Havacılık ve Spor", which made it possible to follow the developments in Turkish aviation, is at the center of our study. The aim of this study was to follow the developments related to aviation through the magazine, which is the official publication organ of the Turkish Aeronautical Association. It also aims to show how the Turkish Aeronautical Association tried to use the magazine as part of its policy of forming public opinion on aviation activities. In addition to the magazine "Havacılık ve Spor", which is the main source of the study, archival documents, official newspapers, dissertations and articles were used. Following the above mentioned objectives, the journal has been used to trace and analyze the Turkish aviation perspective, the impact of the Air Force on the war and the traces of Turkish aviation activities in the period between 1939 and 1945, which constitute the scope of the study.

Keywords: *Aviation, Aircraft, Havacılık ve Spor, Türk Kuşu, World War II, Turkish Aeronautical Association.*

¹ Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, farukeken@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0097-8909.

² Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, ram0592@hotmail.com, ORCID: 0009-0002-4279-8156.

³ Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, gkocadas@gmail.com, ORCID: 0009-0000-4570-881X.

⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, acaryasemin8285@gmail.com, ORCID: 0009-0002-4630-3747.

⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, erkan_ayaz@hotmail.com, ORCID: 0009-0006-5880-7677.

Giriş

Bu çalışmada XX. yüzyılda savaşın belirleyici gücü haline dönüşen askerî hava araçlarının cephe hattı ve gerisinde kullanımının tarihsel gelişimi ve havacılığın askerî taşımacılıktan sivil taşımacılığa evrimi, Türkiye’de 1929-1950 yılları arasında havacılık ile ilgili konuların işlendiği ve Türk Hava Kurumu’nun (THK) Resmî yayın organı olan Havacılık ve Spor Dergisi üzerinden incelenecektir. Çalışmada Türkiye’deki havacılık çalışmalarının seyri takip edilmesinin yanında İkinci Dünya Savaşı’nda belirleyici bir etkiye sahip olan hava araçlarının Türk basınında bulunduğu karşılığın ortaya konulması alt amaç olarak belirlenmiştir. Dergi yazarlarından bazılarının özellikle savaşın gidişatına hava kuvvetlerinin tesirine yönelik yazdıkları yazılardan hareketle Türk basınının konuya yönelik ilgisinin geri planında yatan nedenlerin ortaya çıkarılması hedeflerimiz arasındadır. Havacılık ve Spor Dergisi’ndeki yazıların Türk havacılığındaki gelişmeleri etkileyip etkilemediğinin de ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bir uzmanlık dergisi hüviyetinde görülen dergi üzerinden İkinci Dünya Savaşı’ndaki gelişmelerin takip edilip edilemeyeceği, savaş dışında kalmaya çalışan ve bunu büyük ölçüde başaran bir devletin konuya dair ilgisinin geri planında yatan sebeplerin yanı sıra dergide yayımlanan istatistiki bilgiler ve yorum yazılarından hareketle Türk hava gücünün niteliği ve niceliği hakkında çıkarımlarda bulunup bulunamayacağı da ortaya koyacağımız bir konudur.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında havacılık tarihi üzerine yazılmış bilimsel kitaplar, tezler, makaleler vb. literatür taranmıştır. Ardından Türk havacılık tarihinin gelişim evrelerini merkezine alan çalışmalar incelenmiştir. Teorik zeminin oluşturulmasından sonra çalışmanın asıl kaynağını oluşturan Havacılık ve Spor Dergisi incelemeye alınmıştır. Savaşlarda hava araçlarının en etkin kullanıldığı savaş ve savaşın gidişatına direkt tesiri bakımından derginin İkinci Dünya Savaşı’nı kapsayan 1938-1945 yılları arasındaki tüm sayıları incelenerek teorik kaynaklarla karşılaştırmalı bir analize tabii tutulmuştur.

1. Türk Hava Kurumu’nun Tarihçesi

XX. yüzyılın ilk yarısının genel tarihsel karakteristiğini, insanlığın yaşamış olduğu en dehşetli olaylardan olan iki büyük dünya savaşı belirlemiştir. İki büyük dünya savaşının tarafı olan ya da olmayan halklar bu savaşın belirlediği gelecekte etkilenmişlerdir. İki büyük dünya savaşının ciddi bir gerçek olarak ortaya koyduğu olgulardan biri ise havacılık ve havacılık sanayisinin savaşın sonunda muzaffer tarafı tayin etmede yarattığı etkilerdir.

16 Şubat 1925 yılında kurulan Türk Tayyare Cemiyeti yukarıda anlatılmaya çalışılan kaygının ürünü olduğu gibi aynı şekilde bahsedilen vizyonun da ürünüdür. Cemiyetin nizamnamesinde bu vizyon “*memleketimizde tayyareciliğin askerî, iktisadi, fenni ve sınaî sahalarda tekâmül ve terakkisi gayesiyle istihdaf eden bu gayeye doğru atılacak adımları teşkil ve tanzim etmek isteyen milli bir teşkilattır*” şeklinde ifade edilmektedir (TYNC, 1341: 1). Kurumun gelirleri ise halktan toplanan bağışlar, İçişleri Bakanlığının verdiği izinle toplanan fitre, zekât, kurban derisi ve yardımlarıdır (BCA 30-10-0/178-233-19). Bunun yanında Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk’unun basım ve yayın hakkı ile gelirleri Türk Tayyare Cemiyeti’ne verilmesi (BCA 51-0-0/8-68-26) başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere havacılığın devlet politikası bağlamında gelişimine verilen önemi göstermektedir.

Cumhuriyet’in en erken kurulan kurumlarından biri olarak Türk Tayyare Cemiyeti, Türkiye’de havacılık zihniyetinin oluşmasına ve oluşturulmasına öncülük etmiştir. 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren ise kendi bünyesinde oluşturduğu eğitim kurumları ve kampları aracılığıyla Türkiye’de sivil havacılığın gelişimine havacılar yetiştirerek katkı sunmuştur. Kurum 1935 yılında ismini Türk Hava Kurumu olarak değiştirmiş ve bu çerçevede yeniden teşkilatlanma aşamasına girmiştir. 1935 yılından itibaren kurum bünyesinde Türk Kuşu adında bir yapı oluşturularak burada motorlu ve motorsuz tayyarecilik çalışmaları, model tayyarecilik çalışmaları, paraşütçülük ve hava ile ilgili spor faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Zaif, 1995: 267-291).

2. Havacılık alanında Türkiye’de 1924-1950 Yılları Arasında Yayımlanmış Dergiler

2.1. Tayyare Mecmuası

1 Temmuz 1924 tarihinde İzmir’de Şakir Hazım’ın sahipliğinde yayın hayatına başlayan dergi, 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti’nin kurulmasından sonra cemiyetin resmî yayın organına dönüşmüştür. 1926 yılının haziran ayında ise derginin ismi Türk Hava Mecmuası olarak değiştirilerek yayın hayatına devam etmiştir. 1924’te 6 sayı, 1925 ve 1926’da ise 26 sayı olarak yayımlanmıştır. Şakir Hazım, Sâdık Ali, Çetin Tufan, Necmeddin Sâdık önemli yazarlar olarak göze çarpmaktadır (Sezgin, 2020: 35).

2.2. Türk Tayyare Cemiyeti Dergisi

21 Mayıs 1341/1925 tarihinde yayın hayatına başlayan dergi eski harflerle çıkmıştır. Dergide Türk Hava Kurumu’nun faaliyetleri ve havacılık konusunda meydana gelen gelişmeler işlenmiştir. On beş günde bir yayınlanan mecmuanın basımını yapan İstanbul merkezli Ahmet İhsan Matbaası’dır. Ortalama olarak her sayı 15 bin adet basılan dergi, Türk Hava Cemiyeti

şubelerinden dağıtılmıştır. Son sayısı 31 Ağustos 1926 yılında yayımlanmıştır (Okumuş, 2017: 138).

2.3. Türk Hava Mecmuası:

İlk sayısı 1 Haziran 1926 yılında Ankara merkezli Hâkimiyeti Milliye Matbaası’nda basılan dergi Harf İnkılabından sonra Latin harfleri ile yayın hayatına devam etmiştir. Latin harflerine geçişle birlikte dergi ismini Havacılık ve Spor olarak değiştirmiştir. Son sayısı 15 Mayıs 1929 tarihinde yayımlanan dergi 72. sayısında yayın hayatına son vermiştir. 15 günde bir yayımlanan dergi kimi aylarda tek sayı olarak çıkmıştır. Bazı sayılar ise iki sayı birden olacak şekilde çıkmıştır. Dergide yazılar incelendiği zaman Cumhuriyetin etkili kalemlerinden Yakup Kadri, Selim Sırrı, Aka Gündüz, Ahmet Rasim, Server Ziya, Süleyman Nazif, Halide Nusret, Mithat Cemal, Faruk Nafiz, Falih Rıfkı, Şakir Hazım, Abidin Daver isimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Derginin içeriği incelendiğinde ise dünyada ve Türkiye’deki havacılık faaliyetleri ile Türk Hava Kurumu’nun faaliyetlerine yoğunlaşıldığı görülmektedir (Akışlı, 2016).

2.4. Havacılık ve Spor Dergisi

1929 yılında Türk Hava Mecmuası’nın faaliyetlerine son verildikten sonra yayın hayatına başlayan dergi 1 Aralık 1950 tarihine kadar Türk Hava Kurumu’nun resmî yayın organı olarak faaliyetini devam ettirmiştir. Merkezi Ankara olan dergi 15 günde bir yayımlanmıştır. Bazı aylarda dergi tek sayı olarak çıkmıştır. Derginin içeriği incelendiği zaman konjonktürel durumlara göre yurt dışındaki havacılığa dair haberler ve teknolojik gelişmelerin de aktarıldığı görülmektedir. Temel hedefi havacılık konusuna dikkat çekerek kamuoyu oluşturmak olduğu için kurumun faaliyetlerine de geniş bir biçimde yer verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında dergi havacılıkla ilgili teknolojik gelişmelerin aktarılmasının yanında hava savaşları hakkındaki haberlere de geniş yer ayırmıştır. Derginin yazar kadrosu incelendiği zaman daha önce yayımlanmış havacılık dergilerinde yazan bazı kişilerin burada da yazdıkları dikkat çekmektedir. Şakir Hazım Ergökmen, Abidin Daver, Server Ziya Gürevin, Oğuz Peltek, Sadri Ertem, Burhan Asaf Belge, Peyami Safa, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Behçet Kemal Çağlar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mithat Cemal Kuntay, Şükrü Koçak ve Mümtaz Faik Fenik ilk göze çarpan yazarlardır. Resmî bir yayın organı olmasının gereği olarak derginin, kurumun toplantıları ve gelirlerinin takip edilebilmesine de imkân sağlayan bir yapısı bulunmaktadır. 1950’de yayın hayatı sona eren derginin yerini 1955 yılında yayım hayatına başlayan Uçan Türk Dergisi almıştır.

3. Havacılık Spor Dergisi’nin İçeriği

3.1. Olası Hava Tehditleri ve Önemleri Hakkındaki Yazılar

Birinci Dünya Savaşı’nda cephe kavramının farklı bir boyuta taşınarak cephe gerisini de etkileyen bir boyuta ulaşması devletleri olası bir durumda sivil savunma önlemleri almaya itmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan bazı sıcak çatışmalarda uçağın etkin bir şekilde kullanımı sivillerin hayatının da savaş esnasında tehlikeye girebileceğini gösterdiği için devletler savaşta alınacak önlemler hususunda halklarını bilgilendirmek yoluna girmişlerdir. Havacılığın etkisi ve gelişimine dair en önemli göstergelerden biri, muhtemel savaş sırasında tayarelerin şehirlerde ve sivil hayat üzerindeki gündelik işleyişe dair muhtemel yıkıcı potansiyeli hakkında bir kamuoyu oluşturmaktır. Bu çerçevede hava saldırılarına karşı önlemler ve söz konusu saldırılardaki muhtemel yaşamsal faaliyetler 1938’de çeşitli yazılarda konu edilmiştir. “1000-2000 kişilik gaz sığınakları, evvela hiçbir sığınakta hava %45 hamızı karbonu ihtiva etmemeli, sığınaktaki tazyikin hareketinden fazla olması bittabi gazlanmış havanın içeriye girmesine mâni olacaktır. Sığınakta mum yakılmamalıdır, yandığı esnada havanın müvellidülhumuzasını (oksijen) olacağından havayı ağırlaştırır, teneffüs edilemeyecek hale getirir” (Y.K., Ocak 1938: 1549).

Hava bombardımanlarına yönelik sadece bireylerin ne yapacağı hakkında bilgilerin ve önlemlerin yanı sıra evlerin de bu saldırılara karşı nasıl korunması gerektiğini içeren yazılar da dergide bulunmaktadır. Özellikle bu yazılarda patlayıcı bombalar, yangın bombaları ve zehirli gaz bombalarına yönelik barınma ve saklanma alanlarının korunmasına önem verilmiştir. Bu alanlarda bulundurulması gerekli eşyalar arasında ekmek, su gibi temel yiyecek ve içecek ürünlerinin yanı sıra gaz maskesi, magnezyuma dayanıklı gözlükler ve başı koruyacak envai çeşit aletlerin bulundurulmasının altı çizilmiştir (Y.K., Ağustos 1939: 2225).

Dergide hava saldırılarına karşı uyarılar ve önlemler açısından yer tutan önemli bir diğer başlık ise şehirlere ve şehirde yaşayan halka yönelik “pasif korunma” tedbirleridir. Pasif korunma hava saldırılarının etkisini azaltmak amacıyla saldırı öncesi, sırası ve sonrasını kapsayan süreci tanımlamaktadır. Nitekim bu süreç kamu hizmetlerini, endüstriyel alanlardan sivil hayatın gündelik işleyişindeki kritik noktalara dair bir işleyiş ve organizasyonun uygulanmasına yönelik olarak hazırlamıştır (Gökgöz, 2020: 106). Bu çerçevede hava saldırılarına karşı pasif savunma tedbirleri yönetmeliğinin hazırlanması olası hava saldırısına karşı sürecin öncesi ve sonrası gerek merkezî yönetim gerekse de yerel yönetimler açısından ciddi bir mesele olarak ele alınmıştır. (Özer, 2018: 217; R.G. 9 Temmuz 1938: 10228). Pasif

korunma kapsamında belirlenen önlemlerin hayata geçirilmesi çerçevesinde halk ile kurumların bu kapsama yönelik hazırlıkları ve uyumunun ölçülmesi için tatbikatlar yapılmıştır. Stratejik öneme sahip İstanbul, Ankara, İzmir ve Konya gibi büyük şehirlerde gerçekleştirilen tatbikatlar hava saldırılarına karşı pasif korunmanın ne düzeyde olduğunun anlaşılması için büyük bir ciddiyetle ele alınmıştır. Almanya’nın Polonya’ya saldırdığı 1939’un Eylül ayı içerisinde Havacılık ve Spor Dergisi’nde “Havaya Karşı Pasif Korunma Tatbikatı” adlı umumi bir emir Ankara Pasif Korunma Komisyonu Reisliği tarafından yayınlanmıştır. Eylül’ün sonunda gerçekleştirilecek geniş çaplı tatbikatın genel işleyişi ve halkın vazifeleri bu emirde detaylıca belirtilmiştir (Y.K., Eylül 1939: 2244). Ankara’da Eylül ayında gerçekleştirilen tatbikat Cemal Kuntay’ın yazısıyla dergide yer bulmuştur. Kuntay, gerçekleştirilen tatbikat sırasında Ankara’ya 1935 genel nüfus sayımından bu yana ilk kez bu kadar sessizliğin ve hareketsizliğin hâkim olduğunu belirttikten sonra, tatbikatın önemini milli bir dava olarak niteleyerek tatbikatın gerçekleşmesindeki başarıdan bahsetmektedir. Havacılığın gelişiminde hava taarruzu yapabilmeyi ve hava taarruzundan korunmayı eş değer saymakla beraber bu iki safhanın havacılığın mükemmel gelişiminde zaruri ve lüzumlu olduğunu da eklemektedir. Tatbikatın işleyişine dair bilgiler de yer alan bu yazıda, Ankara halkının pasif korunma başarısını uçaklar görüldükten ve kaleden “canavar düdüğünün” sesi duyulduktan sonra evler, apartmanlar, dükkânlar ve sokakların hücumu karşı silahlandığı, bu silahlanmanın da ortada dolaşmamaktan, açıkta kalmayarak ve sığınaklara yerleşmekten ibaret olduğunu belirtmiştir (Kuntay, Ekim 1939: 2248). Dergide tatbikata dair yer alan bir haberde ise 18 Eylül 1939 günü ve 28/29 Eylül gecesi Ankara’da hava saldırılarına karşı iki pasif korunma tatbikatı yapıldığı ve bu tatbikatların başarıyla tamamlandığı belirtilmiştir. Gündüz tatbikatı saat ona çeyrek kala başlamış, on dört uçaktan oluşan iki filo Çankaya, Ulus ve Samanpazarı mevkileri gibi devlet kurumları, bankalar ve daha çok kamusal meydanların bulunduğu bölgelerin üzerinden geçerek olası bir hava saldırısının simülasyonunu tatbik etmişlerdir. Bu tatbikatta tahrip, yangın ve gaz bombaları hava saldırısı boyunca kullanılmıştır. Saldırı sonrasında gaz temizleme ve sıhhi yetkililer gaz temizleme işlerini gerçekleştirmişler, yangın söndürme ekipleri ise yangın bombasının etki ettiği alanlara direkt müdahalede bulunmuşlardır. Saldırı esnasında halk ve devlet dairesinde çalışan memurlar sığınaklara yerleştirilmiştir. Aynı zamanda hastanedeki bütün hastaların ve personelin de sığınaklara taşıma işi gerçekleştirilmiştir (Y.K., Ekim 1939: 2249).

3.2. Mihver Devletlerin Hâkimiyetindeki Dönemde Havacılık (1939-1943)

İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına işaret eden Almanya’nın Polonya’yı istila hareketi Havacılık ve Spor Dergisi’nde Server Ziya Gürevin’in şu sözleriyle karşılık bulmuştur: “*Bütün*

dünyanın birkaç yıldan beri kâbusuyla titrediği harp, bir yanardağ gibi lavlarını püskürtmeye başladı. Göklere yerleşen ‘cehennem’, her gün fasıllarla kapısını açıyor, yurtları ve milletleri ateşe ve ölüme bağlıyor” (Gürevin, Eylül 1939: 2232). Dergideki yazılara bakıldığında 1930’ların başından beri varlığını hissettiren silahlanma, savaş çığırkanlığı ve karmaşık politika savaşın başlangıcının haberini epey zamandır vermektedir. Bu bakımdan bir Avrupa Harbi’nin baş göstermesi yazarlar için şaşılacak bir durum olmaktan öte önlem alınması gereken problemdir. Abidin Daver, 1939 Harbi’nin başlamasında hava kuvvetlerinin etkisinin olduğunu belirterek, henüz harbin yeni başlamasına rağmen sulh için de gerekli olduğunu vurguladığı yazısında, “...havacılığın yalnız havada değil, bu yoldan sulh ve harbe de milletlerin mukadderatına da hâkim olması karşısında, artık Türk havacılığını, Büyük Milli Şef’in istediği şahikaya yükseltmeye çalışmak Türk milletinin birinci vazifesi olmuştur” diyerek savaşın karşısında Türk havacılığının ehemmiyetini bir kez daha vurgulamıştır (Daver, Eylül 1939: 2236).

1939’un Zafer Bayramı ve Havacılık Haftası’nın (30 Ağustos-5 Eylül) savaşın başladığı karanlık ve dertli günlerine, dünyanın sonu belli olmayan bir boğuşma devrine denk geldiğini belirten yazısında Cemal Kuntay¹, savaşın öncesinde de birçok kez dergide dile getirildiği gibi bu harbin hava kuvvetlerinin kudretine ve hâkimiyetine dayandırılarak çıkarıldığını yazmıştır. Hava hâkimiyeti devrinin savaşın kendini ilk hissettirdiği andan itibaren izlerine de rastlamak mümkündür. Alman Hava Kuvvetleri (Luftwaffe), Polonya harekâtında cephe gerisine paraşütle askerî kuvvet indirmiş, bombalamalar sonucunda ise cephe gerisinde ve sivil hayatta azımsanmayacak ölümlere sebep olmuştur. Cemal Kuntay, bu örnekleri hava devri hâkimiyetinin önemine ispat olarak göstermekle birlikte hava saldırılarına karşı korunmanın gerekliliğinde kurumların ve halkın vazifesini hatırlatmaktadır (Kuntay, Eylül 1939: 2233).

Savaşın henüz başlarında hatta daha öncesinde de hava hâkimiyetinin ve gücünün önemini vurgulayan yazılarıyla öne çıkan Abidin Daver, savaş öncesinde yazılarında öne çıkardığı hava gücünün ehemmiyetini savaşın gidişatının ispatı olarak sunmuştur. Alman hava gücünün muhtevası bilinmemekle birlikte Polonya üzerinde uçak sayısından ziyade hava hâkimiyetinin alınmasının ve ani bir hava baskını sonrasında harekâtın başarı ile neticelendiğini belirtmektedir. Alman Hava kuvvetleri ani baskınla Leh hava ordusunun meydan ve üslerini

¹ Mithat Cemal Kuntay (1885-1956): Türk şair, yazar ve hukukçu. Şiirleri ve edebi eserleriyle ün kazanan Kuntay, 1908 yılında Mekteb-i Hukuk’tan mezun olmuş ve Türkiye’de hukuk alanında ilk doktor unvanını kazanan isim olmuştur. Edebi kaleminin vatanseverlik ve milliyetçilik temaları Havacılık ve Spor Dergisi gibi dönemin teknik dergilerine de yansımış ve bu dergide yazılar kaleme almıştır.

vurmuş ve kendi hava sahasındaki olası saldırıları engellemiştir. Alman ordusunun motorlu ve zırhlı tümenlerinin ileri hareketi de bu çerçevede süratli ve kolay bir şekilde gerçekleşmiştir. Askerî terminolojide Yıldırım Harbi olarak bilinen bu stratejinin karşılık bulduğunu belirten Daver, hava hâkimiyeti ve saldırısıyla Polonya’daki Alman zaferini hazırlayan asli unsurun hava ordusu olduğunu belirtilmiştir (Daver, Ekim 1939: 2250-2251).

Almanya’nın Polonya’yı ilhak etmeyi hava saldırılarıyla çok kısa bir sürede başarması dergide ciddi bir şekilde yer bulmuş, bu olayın havacılıkta yaratacağı akıbet ve havacılığın bu harpte oynayacağı role dair dergide ciddi bir içerik oluşturulmuştur. Hava saldırılarının Polonya’nın direncini kırması ve harekâta karşı savunma mekanizmalarını çökertmesine yönelik olarak Server Ziya Gürevin “*göklerden yağan ölüme karşı bir şey yapılamamasını*” baş amil olarak göstermiştir. Savaşın tarafı olan ya da olmayan devletlerin bu durumdan çıkaracakları dersleri göz önüne seren Gürevin, bu kıvılcımın henüz Türkiye’ye sıçramadığını ancak olayların da gösterdiği gibi Türk hava ordusunun hazır olmasını ve yarınki nesillerin bu bilinçle yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Gürevin, Ekim 1939: 2264).

Hava kuvvetlerinin savaşta oynadığı rolün esnekliği ve zarar verme etkinliğinin fark edildiği diğer bir olay ise Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin (RAF) Alman limanlarını ve donanmasını bombalamasında görülmektedir. Polonya’da Alman harekâtı devam ederken 4 Eylül’de İngilizler bu saldırıya karşılık olarak Alman zırhlılarına ve limanlarına hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Dergide bu olaya yönelik olarak filo kumandanının bir röportajı yayınlanmış ve Atlantik’in derin sularına taşınan hava savaşının yankıları karşılık bulmuştur (Aydar, Ekim 1939: 2271). Alman denizaltılarına karşı yapılan hava saldırıları da Atlantik Savaşı’nda hava kuvvetlerinin mahareti olarak telakki edilmiştir. Bu olay Alman denizaltılarının Müttefik konvoylarına ve ticaret gemilerine saldırısı sonrasında gerçekleşmiş ve bir İngiliz uçağının Alman denizaltısını batırmasının haberi verilmiştir (Y.K., Ekim 1939: 2269). Savaşın erken döneminde dahi yaşanan hadiseler neticesinde Şakir Hazım Ergökmen, uçakların ve havacılığın maharetli ellerde harp meydanlarının en önemli kuvvetleri halîne geldiğini vurgulamış ve denizlerdeki ticaretin dahi bu dönemde uçaklar sayesinde düzenli ve güvenli bir şekilde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Savaşın başlamasından iki ay gibi kısa bir sürede artık hiçbir askerî kuvvetin hava hâkimiyeti olmaksızın ne taarruzu ne de savunmayı düşünebildiğini belirtmiştir (Ergökmen, Kasım 1939: 2292-2296).

Savaşın iki aylık sürecinde görülen hadiselerden hareketle hava kuvvetlerinin savaşta oynadıkları rol farklı kalemler tarafından dile getirilmiştir. “Modern savaşta hava hâkimiyetini düşman tarafından alınıp verilen her nefese hâkim olmanın yolu” olarak ifade eden Peyami

Safa, vatan mefhumunun tayyarenin icadı ve kullanımıyla toprak olmaktan çıkarak göklerde milletlerin de yer almasını sağladığı ve daha geniş sınırların çizilmesine imkân sağladığını belirtmektedir. “Savaştaki hadiseler artık tek bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Milli müdafaaın en ilahi en mukaddes silahı havacılık olmuştur. İnsanlar ve milletler için var olmanın gerekliliği göklerde var olmanın zaruretiyle birleştiği gerçeği savaştaki neticelerden bir kez daha belirlemektedir” (Safa, Aralık 1939: 2329).

1939’da havacılığın geniş kullanım sahası, savaşın ilerleyen döneminde genişleyen cephelerde de boy göstermiştir. 1940 ve 1941’de Almanlar Fransa’yı işgal ederken havacılıklarının üstün etkisini harekâtın başarıya ulaşmasında aktif bir şekilde kullanmışlar, aynı şekilde Avrupa’da savaşı Norveç üzerine sıçratmaları da havacılıktaki üstün kuvvetleriyle mümkün olmuştur. Mümtaz Faik², bu duruma “*eski harpte, süvari ne ise yeni harpte de tayyare odur, kaçan bir orduyu perişan edecek bir unsur*” diyerek bu hadiseleri derginin sayfalarına taşıırken, Fransa’nın ve Norveç’in Almanlar tarafından istila edilmesinde hatta Britanya Yarımada’sına bir çıkartma hareketinin öngörülmesinde ve İtalyanların Yunanistan’daki istila hareketinde de tayyarenin ve havacılığın önemine değinmekte, Yunanların Müttefik kuvvetlerden bilhassa uçak desteği talebinde bulduklarını belirtmiştir. 1941’de savaşın gidişatında uçakların kara ve denizlerin hâkimi olduğu, kara ordularının destekçisinin ve donanmanın muhafızı haline dönüştüğü yine bu yazıda vurgulanmıştır (Fenik, Ocak 1941: 2771). Savaşın Afrika’daki cephesi de 1941’den itibaren bir hava hâkimiyeti üstünlüğü sağlama çalışmalarına dönerek Afrika’da hava üstünlüğünün büyük ölçüde Müttefik kuvvetlerin lehine dönmüş olduğu, bunda da İtalyan havacılığın pilot yetiştirme de eksik kalması ve yürekli pilotlara sahip olamamasından kaynaklandığı belirtilmiştir. İtalyan hava endüstrinin kâfi derecede yeterli uçak ürettiği ancak bunları uçuracak surette pilot bulunamadığının haberi dergide yer almıştır (Fenik, Şubat 1941: 2810). 1941’de savaştaki hadiselerin Makine Harbi’nde üçüncü safhaya geçildiğini belirten yazısında Sadri Ertem, birinci ve ikinci safhalarda Mihver kuvvetleri havacılığının özellikle de Alman havacılığının teknik hâkimiyetinde geçtiğini, ikinci safhada ise İtalyan havacılığının özellikle Akdeniz ve Afrika’daki hadiselerde önemli rol oynadığını belirtmiştir. Üçüncü safha artık Müttefik kuvvetlerinin hava hâkimiyetini ele geçirdikleri ve Amerikan yardımlarının gerçekleşmesi

² Mümtaz Faik Fenik (1905-1974): Türk gazeteci ve politikacı. 1920’li yılların başlarında başlayan gazetecilik kariyeri havacılık tutkusuyla birleşerek bu doğrultuda çok yönlü bir kimlik geliştirmesine sebebiyet vermiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk Hava Kurumu’nun çalışmalarını titizlikle takip etmiştir. Bayramlarda ve radyoda kurum adına konuşmalar yapmıştır. Şubat 1942’de Türk Hava Kurumu Ankara Şubesi Yönetim Kurulu Üyeliği görevini üstlenmiştir.

sonucunda savaşın gidişatının Müttefik kuvvetler lehine değişmesi sonucunda başlamaktadır (Ertem, Nisan 1941: 3).

Savaşta 1941’e kadar gerçekleşen hadiselerde hava hâkimiyetinin öne çıktığı en büyük olaylardan olan Almanların Girit’in önemli yerlerine hava ordusunu indirmesi ve Akdeniz’de İngiliz donanma hâkimiyetini hava gücüyle kırması örnek gösterilebilir. Abidin Daver³, bu durum için “...harpten evvel tayyarenin çok mühim bir silah olduğunu kabul edenler dahi, onun müthiş tesirinin daimî değil, geçici olduğunu” ifade ettiklerini ancak Girit muharebelerinin bu düşünceleri boşa çıkardığını ve tarihe karıştırdığını söylemiştir. Alman Hava Kuvvetleri, Girit Muhaberelelerinde tam teşekküllü bir hava saldırısı yürütmüş; keşif, bombardıman ve savaş uçakları, paraşütçüleri taşıyan nakliye uçakları, ikmal ve iaşeyi temin edecek nakliye uçakları, hava hâkimiyetini sağlayacak avcı uçaklar ve en nihayetinde saldırının ilerleyişini hızlandıracak olan Stuka yakın bombardıman uçakları ile başarı elde etmiştir (Daver, Haziran 1941: 4).

1941 Baharı ile birlikte Atlantik’te savaşın gidişatını büyük ölçüde etkileyecek olan mücadele Almanlar ve İngilizler arasında başlamıştır. Büyük ölçüde Amerikan yardımlarının Müttefik kuvvetlerine ulaşmasını engellemeyi hedefleyen bu mücadele, Amerikan ve İngiliz ticaret konvoylarını denizaltılar ve özellikle hava saldırıları ile batırmayı amaçlanmıştır. İngilizler bu hedefi kırmak için Atlantik’te ticaret ve yardım konvoylarının güzergâhları boyunca denizden ve havadan gelecek saldırılara karşı ciddi önlemler almış, bu durumda Atlantik’te büyük bir deniz ve hava savaşının gelişmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Hamburg, Bremen ve Kiel gibi Alman denizaltı üslerine İngilizler tarafından ciddi bombardıman ve ağır hücumlar gerçekleştirildiği dergide haberleştirilmiştir. Aynı şekilde Akdeniz’de de İtalyan donanmasına bilhassa da denizaltılarına karşı ağır saldırılar gerçekleştirildiği ifade edilerek, İtalyan donanmasının denizaltı filosunun dörtte birinden fazlasını kaybetmesinde bu saldırıların büyük bir etkisinin olduğu vurgulanmıştır (Fenik, Nisan 1941: 6).

³ Abidin Daver (1886-1954): Türk gazeteci ve politikacı. Tasvir-i Efkâr’da başladığı profesyonel gazetecilik hayatında Yenigün, Tercüman-ı Hakikat, İkdâm (Sabah Postası), daha sonra tekrar Tasvir-i Efkâr ve Cumhuriyet gazetelerinde yazılarını yayımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İkdâm gazetesinde çıkan yazılarında pek çok konuyu işleyen yazarın geniş ilgi alanları arasında jeopolitik gelişmeler de dikkat çekmektedir. Yazar yabancı dil bilgisi ve özel ilgi alanlarıyla Avrupa’daki gelişmeleri yakından takip etmiş; İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa’ya ve Amerika’ya giden gazetecilerden oluşan bir inceleme heyetinde yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında stratejik gelişmeleri yakından takip eden Daver, askerî konularda analizleri kabul gören ve değerlendirmeleri ilgiyle okunan yazarlar arasında yer alır. Çağın gelişmelerini ve yenilikleri yakından takip eden yazar uzun soluklu basın hayatında zeplin, radyo, telsiz telefon, televizyon, radar gibi iletişim ve ulaştırma çığırının yeni gelişmeleri konusunda okurlarını bilgilendirmiştir.

1941 yazı, İkinci Dünya Savaşı’nın yeni bir boyutuna işaret etmektedir. Haziran’ın 22’sinde Almanlar İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce imzaladıkları saldırmazlık paktını hiçe sayarak Sovyet Rusya’ya savaş ilan etmiştir. Bu harbin ilanı ve talihi Havacılık ve Spor Dergisinde havacılık kuvvetlerinin gücü çerçevesinde ele alınarak Almanların Sovyet Rusya’ya savaş ilan etmesindeki güvenlerinin havacılık ve havacılık stratejisindeki gelişmişliğe bağlanmıştır. Bu çerçevede, Rusya gibi geniş bir coğrafyada gerçekleştirilecek olan askerî harekâtın ancak ve ancak havacılık ile başarıya ulaşabileceği ifade edilmiştir. Dergide yer alan bir yazıda, Alman uçaklarının savaşın ilk anından itibaren cephe hattını ve kritik noktaları bombaladığı bildirilmiş, Alman ordusunun ilerleyişine kattığı dinamik ve Kızıl Ordu hava gücünün etkisini kırmakta büyük rol oynadıkları söylenmiştir. Mümtaz Faik, bu doğrultuda savaşın neticesinde belirleyiciliğin hava hâkimiyetinin sağlanmasında olduğunu, havada elde edilen zaferlerin mutlak olarak karadaki mücadelelere yansıtacağını ifade etmiştir (Fenik, Temmuz 1941: 6).

İkinci Dünya Savaşı’nda havacılığın ve hava hâkimiyetinin savaşın gidişatına direkt etkisini dünya siyasetindeki zihniyet değişiminden hareketle ele alan Sadri Ertem, özellikle havacılığın donanmaya karşı üstünlüğünü Norveç’in işgalinde ve özellikle Akdeniz’de Adalar ve Girit’in işgalinde kullanılmasını örnek vererek, askerlerin siyasetçilerden bu değişimi daha önce kavramış olduklarını vurgulamış, savaşın tarafı siyasetçilerin hadiseler karşısındaki sonuçlara yalnız boyun eğdiğini belirterek, milli aydınların bu durumu idrak etmesi ve dünya görüşünü bu yönde şekillendirme mecburiyeti ve vazifesini telkin etmektedir (Ertem, Haziran 1941: 8).

Hava hâkimiyetinin ve saldırılarının İkinci Dünya Savaşı’nda hissedildiği ve hadiselerin görüldüğü diğer bir bölge ise Asya coğrafyası ve Pasifik Okyanusu’dur. Japonların uçak gemileri ile Pearl Harbor’a yönelik ani hava saldırısı dünya basınında geniş yankı bulduğu gibi Havacılık ve Spor Dergisi’nde de ciddi bir yankı bulmuştur. Bu baskına dair bir yazıda, Abidin Daver İngiliz ve Amerikan askerî otoritelerinin Japon hava gücünü küçümsediklerini ve Japon halkının havacılığa dair bir istidatları olmadıkları düşüncesini dile getirmiştir. Bu düşüncenin büyük bir felaketle sonuçlandığını vurgulayan Daver, Uzak Doğuda Japonların bütün askerî başarılarında en büyük rolün hava kuvvetlerinde olduğunu vurgulamıştır. Müttefiklerin bu saldırılara karşılık vermesi kara ve deniz kuvvetleri ile değil ancak hava kuvvetleri ile gerçekleşmiştir. Japonların Pearl Harbor’a havadan ve denizden saldırı gerçekleştirmesi Amerika’nın savaşa doğrudan dâhil olmasını sağladığı gibi, ironik olarak savaşın başından beri savaşın gidişatına etki eden hava kuvvetlerinin de savaşın neticesini kısmen belirlemelerini

sağlamıştır. Bu duruma işaretle Abidin Daver bir yazısında, “*Bu harbi havalara hâkim olan taraf kazanacaktır*” demiştir (Daver, Şubat 1942: 4-5).

3.3. Savaşın Müttefiklerin Lehine Dönmesi (1943-1944)

Yurtdışında gerçekleştirilen havacılıkla ilgili toplantı, konferans ve fuar faaliyetlerinden bahseden yazıları da dergiden takip edebilmek mümkündür. Bu amaçla ABD gezisine katılan Türk heyetinin gezi sırasında elde ettikleri izlenimleri dergide okurlarıyla paylaşılmıştır (Daver, Ocak 1943: 10-11). İlgili yazıda Amerikan Başkanı Roosevelt’in ABD Kongresi’nde yaptığı konuşma, 1942 yılında hedeflenen üretim faaliyetlerine uyulup uyulmadığı, 1943 yılı için hedeflenen havacılık konusundaki üretim hedeflerinden bahsedilmiştir. Bu yazıda dikkat çeken önemli hususların başında havacılık faaliyetleri konusunda ABD ile Mihver devletlerin kıyaslanması sırasında ABD’nin havacılık endüstrisi karşısında büyülenmişçesine takdir ifadeleri dikkat çekmektedir. Savaş öncesinde otomobil, kamyon, traktör, ev eşyası vb. üretim yapan tesislerin havacılık üretim tesislerine dönüştürülmesinden, üretimin olabildiğince artırılabilmesi için 3 vardiya şeklinde 24 saatlik üretime geçilmesinden, kadın ve çocukların, erkeklerin yoğun şekilde askere alınmaları sebebiyle bu tesislerde çalışmalarından ve de havacılık endüstrisinin savaşta etkin bir biçimde kullanılabilmesi için uçuş personeli yetiştirilmesi konusundaki girişimlerden de bu yazıda bahsedilmiştir.

Savaşan grupların hava güçlerinin karşılaştırılmasına dair bilgiler de dergide yer bulan başka bir konudur. Bu konunun işlendiği sayılardan birinde İngiliz savaş uçağı Spitfire ile Alman savaş uçağı Focke-Wulf 190 kıyaslanmıştır (Y.K., Şubat 1943: 8-9). Havacılık teknolojilerindeki gelişmelere odaklanılan başka bir yazıda ise ABD tarafından üretilen “şlep teyyareler”in 400 kişi taşıyabilmesi, Atlantik’i tek bir uçuşla geçebilmesi ve neredeyse ABD’den Avrupa’ya aldığı benzinle uçabilecek taşıtlardan övgüyle bahsedilmiş ve bu durumun imrenilecek bir şey olduğundan bahisle Türkiye’nin de buna benzer çalışmalar yapması gerektiğine değinilmiştir (Gürevin, Mart 1943: 4). Havacılık sektöründe yerli üretimin ehemmiyetinin farkında olmayan bazı kimselerin ‘bırakalım uçağı başkaları yapsın, biz en iyi yaptığımız işleri yapalım ve elde edeceğimiz gelirle uçak üreten ülkelerden hava araçları satın alalım. Kendi üreteceğimiz uçakların yabancılardan alınacak uçaklardan ucuz olamayacağı, bu üretim için uzun bir zamana ihtiyacımı olduğu, mal sattığımız ülkelerin uçak satışının olmaması halinde buradan kazanılacak dövizle başka ülkelerden uçak alınabileceği’ gibi sözleri ifade edenler sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu fikirlere karşı yazarın dile getirdiği düşünce havacılığa yüklenen misyonu ortaya net bir şekilde koymaktadır: “*Yurt müdafaasında en iktisadi olan vasıta, ucuz olan değil, üstün olan, elimizde bulunan vasıttadır. Çünkü bunun bir müddet için*

pahalıya mal olması, bize bir harp zamanında çok pahalıya mal olacak şeyleri derhal önleyebilir.” (M.F.F., Mart 1943: 4-5).

Dergide havacılığın öneminin somut olaylar üzerinden ifade edildiği yazılar da kaleme alınmıştır. Bu yazılardan birinde Mihver Devletleri’nin deniz güçleri karşısında ABD’nin Atlantik’te Mihver güçlerine karşı mücadele edebilecek yeterli donanması olmamasına rağmen hava kuvvetleri yardımıyla Mihver Devletleri’nin donanmasına karşı hava kuvvetleri ile ezici bir üstünlük kazandıkları Bismarck Deniz Savaşı’ndan bahsedilmiştir (Ergökmen, Mart 1943: 9).

Derginin 1943 Haziran sayısında İngiliz uçaklarının Almanya’nın endüstri bölgesi olan Ruhr’da bulunan mühimmat depolarının elektrik ihtiyacını karşılayan Mohne ve Eder barajlarına gerçekleştirdiği saldırılara değinilmiştir. Saldırı ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılabilen yazıda savaşın insanları zor durumda bırakan özelliklerinden ziyade uçakların Almanya’yı savaş dışında bırakarak barışın anahtarı olup olamayacağı sorusuna odaklanması son derece dikkat çekicidir (Gürevin, Haziran 1943: 8).

Dergide zaman zaman radyo konuşmalarına yer verildiği de görülmektedir. Bu konuşmalardan bir tanesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında hava kuvvetlerinin savaşın gidişatı üzerindeki etkilerinin detaylı şekilde aktarıldığı göze çarpmaktadır (Belge, Haziran 1943: 10-17).

Savaş esnasında hava kuvvetlerinin meydana getirdiği tahribatın ortaya konulduğu görselleri dergiden takip edebilmek mümkündür. Bu görsellerden bir tanesi ise Müttefik kuvvetler tarafından bombalanan Almanya’daki Moehne Barajı’dır. Baraj görsellerinin yanında ortaya çıkan yıkım da işlenmiştir (Y.K., Temmuz 1943: 10). Hava kuvvetlerinin açık denizlerde ve iç denizlerdeki dair Açık denizlerde ve özellikle iç denizle hava kuvvetlerinin önemine değinildiği bir yazıda özellikle iç denizlerde artık denizleri korumanın temel aracının donanma olmaktan çıktığına değinilerek, bir iç deniz olan Akdeniz’in hava gücü olmadan denizlerin korunamayacağına odaklanılmıştır (H.U. Temmuz 1943: 18). İkinci Dünya Savaşı’nın ve özellikle hava muharebelerinin takip edildiğini gösteren pek çok yazıdan, birinde 1939’dan 1941’e kadar Almanların üstünlüğü havacılığa bağlanmış ve İngiltere’nin avcı uçaklarının ülkelerini işgalden nasıl kurtardıkları detaylı şekilde anlatılmıştır. Aynı yazıda bazı Türk mebus ve gazetecilerinin İngiltere Başbakanı W. Churchill ile yaptıkları görüşmeden de bahsedilerek İngiliz hava kuvvetleri üzerinden savaşın gidişatına uçakların nasıl etkide bulunduğu ifade edilmiştir (Daver, Ağustos 1943: 8).

Askerî havacılıkta meydana gelen gelişmelerin Birinci ve İkinci Dünya Savaşı üzerinden kıyaslandığı yazılara dergide rastlanmaktadır. Bu yazılardan birinde havacılıkta meydana gelen gelişmelerin savaşın gidişatını kısa bir süre içerisinde değiştirdiğinden bahsedilmiş olup geleceğin savaşları hakkında öngörülerde bulunulmuştur. Ayrıca havacılıktaki gelişmelere dair özellikle ABD üzerinden haberlerin aktarılması da dikkati çekmektedir. Benzer yazılarda da sık sık karşımıza çıktığı üzere havacılığın savaşa ve barışa etkisinden bahsedildikten sonra havacılık alanında gelişmemizin önemine vurgu yapılmıştır (Daver, Ekim 1943: 8-9).

Uçakların ahşaptan mı yoksa madenden mi olması gerektiğine dair tartışmaların var olduğunu dergide bulunan bir yazıdan çıkarabilmekteyiz. Bu hususun uzun bir süre tartışıldığından bahsedilen yazıda “dünyanın en süratli bomba tayyaresi olan Moskito” nun ahşaptan yapıldığı ifade edildikten sonra Türkiye’nin orman arazisinin fazla olmasından dolayı bir an evvel harekete geçilerek ahşaptan uçakların yapılması gerektiği dile getirilmiştir (Ergökmen, Aralık 1943: 8).

Derginin 1943 Aralık sayısında Müttefik hava kuvvetlerinin Almanya üzerine yaptıkları hava hareketlerinin savaşın neticelenmesine önemli bir katkı sağlayacağı “İngiliz ve Amerikan hava kuvvetleri, Alman harp sanayiini imha etmekle iktifa etmeyip Alman milletini elektrik, gaz, gıda uyku, iş ve ümitten düşürmek için esaslı yerler de bombalamaktadır... On gün zarfında Hamburg’a atılan bomba miktarı, Luftwaffe’nin 11 ay zarfında Londra’ya attığından daha fazla idi... Almanlar savaş cephesini ana vatandan yüzlerce mil uzakta tutmalarına rağmen, hava hücumlarından yakalarını kurtaramıyorlar.” (Snow, Aralık 1943: 10-11) sözleriyle ifade edilmiştir. Yukarıdaki alıntılar sadece hava muharebelerinin ve savaşlarının yıpratıcı etkisine dikkatimizi çekmekle kalmıyor, aynı zamanda savaşın cepheyle sınırlı kalmadığını, sanayi açısından cepheyi besleyen kaynakların da yok edildiğini vurguluyor.

3.4. Normandiya Çıkarması ve Savaşın Merkezi Olarak Hava Kuvvetleri: 1944-1946

1943 yılının son çeyreğinden itibaren iyimser bir tavırla savaşın kısa süre içerisinde hava kuvvetlerinin etkisi ile sonuçlanacağı ve Mihver devletlerin savaştan mağlup olarak ayrılacaklarına dair yazılar dergide yer almıştır (Y.K., Şubat 1944: 9).

Savaş sonrası dönemin belirleyici gücünün hava olacağına dair yazıların sayısında savaşın gidişatını belirleyen hava kuvvetleri olmaya başlamasının etkili olduğuna dair yazıları 1944 sonrası dönemde daha fazla görebildiğimizi söylemek mümkündür: “Bol nüfuslu, zengin milletlerin bir yandan harbi zaferle bitirmek, bir yandan da barışla birlikte başlayacak iktisat

savaşına hazırlanmak için havacılık mevzuu üzerinde ne kadar geniş bir planla çalıştıklarına bakınca dar bütçeli milletlerin de bu yolda imkân elverdiği kadar bir şeyler yapmasındaki zaruret açıkça beliriyor.” (Gürevin, Mart 1944: 4). Bu tarz yazılardaki ortak payda dünyadaki gelişmelerin ülkemize de taşınmasının gerekliliğine vurgu yapmalarındır.

Havacılıkta gerçekleştirilmesi gereken yeniliklere dair yazılar daha çok basın mensupları tarafından kaleme alınırken bazı yazılarda yazıyı kaleme alan kişilerin havacılık konusunda teknik bilgiye sahip kişiler olması derginin havacılık konusunda okurlarını daha bilinçli bir konuma getirmeye çalıştığını göstermektedir (Belçer, Nisan 1944: 4-5).

İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen hava hareketlerinin anlatıldığı bir yazı savaş taktiklerinin takip edilebilmesi ve savaşın gidişatında önemli etkilere sahip gelişmeler için önemli ipuçları vermektedir: “1. Batıdan hareket eden Amerika bomba uçaklarının Doğuda (yani Rusya topraklarında) üslenmesi ve bu suretle hava akınlarında «mekik usulü» nün ilk defa ihdas edilmiş olması; 2. Tarihin kaydetmediği sayıda uçakların yine tarihin kaydetmediği muazzam bir istila armadasını desteklememesi; 3. İlk defa kullanılan ”üstün uçan kaleler” in Tokyo’yu ve diğer bazı endüstri şehirlerini bombalaması.” (Y.K., Haziran 1944: 2). Yazının tümü incelendiği zaman savaşın Müttefikler lehine dönmesini sağlayan yukarıda ifade edilen gelişmeler sırasıyla Rusya, Normandiya ve Japonya cepheleri üzerinden havacılığının etkisi vurgulanmıştır. Müttefiklerin Avrupa’da savaşı lehlerine çevirdikleri cephe olan Normandiya Çıkarması dergide Haziran ayından itibaren yoğun şekilde işlenmiştir. Bu çıkarmayı Avrupa’nın istilasına başlangıç ve kumsallar muharebesi olarak tanımlayan yazıda cephenin kazanılmasında planörlerin ve paraşütlerin oynadığı rol üzerinde durulmuştur (Gürevin, Haziran 1944: 3). Yazıda Normandiya Çıkarması ve indirmesinde planör ve paraşütlerin önemi vurgulandıktan sonra bu alanlarda bizim de gelişmemiz gerektiği konusu Türk Hava Kurumu’nun İnönü Kampı üzerinden işlenmiştir.

Dergide ayrıca sık sık karşımıza çıkan yazılardan bir tanesi ise havacılık alanında meydana gelen yeniliklerin okurlarla paylaşıldığı yazılardır. Bu yazılardan birinde ise Almanların kullanmaya başladığı pilotsuz uçaktan bahsedilmesi oldukça ilginçtir. Ayrıca aynı yazıda pilotsuz uçağın yanı sıra fişek-bomba, fişek atar toplar ve planörlü fişek bombasından da bahsedilmiştir (Daver, Haziran 1944: 6). Bu bilgilerin verildiği makaleler bu tür yeniliklerin Türkiye’de de takip edildiğinin en net göstergelerindedir.

Havacılığın savaşta oynadığı rol arttıkça, havacılık alanında meydana gelen gelişmelerin aktarılmasında da bir artışın meydana geldiği görülmektedir (Y.K., Haziran 1944: 7). Bu

haberlerden bir tanesinde Almanların “Gökyüzü Dinamiti” adını verdikleri insansız uçakların detayları hakkında bilgilerin bulunduğu görülmektedir (Gürevin, Temmuz 1944: 6; Edipoğlu, Ağustos 1944: 4). Almanya’nın ürettiği pilotsuz uçaklarla ilgili yabancı basında çıkan haberlerin de dergiye yansıdığı görülmektedir.

Savaşta kullanılan uçakların yanı sıra bu uçakların saldırıları sonucunda bazı şehirlerde (Sofya, Bükreş, Berlin, Budapeşte, Viyana, Broşov) meydana gelen değişimlere dair görsellerin paylaşılması uçakların savaştaki tesirini göstermesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu görsellerin bir kısmının radyo foto ile elde edilmesi, dönem teknolojileri hakkında da bilgi edinmemizi sağlamaktadır (Y.K., Ağustos 1944: 3).

Dergide savaşın gidişatında etkili olan hava araçlarının meydana getirdiği tahribat veya havacılık sektöründe meydana gelen gelişmelerin aktarılmasının yanında hava bombardımanların insan psikolojisine etkileri üzerine yazıları görmek de önemlidir. Bu yazılardan birinde savaş öncesinde olası bir hava saldırısı karşısında insanları nelerin beklediğine dair tahmini yazılara yer verildikten sonra ise hava bombardımanından sonra insanların psikolojilerinden bahsedilmiştir. Fransızca bir metinden çevrilmiş olan bu yazıyı ilginç kılan hususların başında ise kuşkusuz savaş öncesinde çizilmiş olan karamsar tablonun, savaş sırasındaki hava bombardımanındaki gerçeklerden uzak olduğunun ifade edilmiş olmasıdır (Akay, Ağustos 1944: 18-19).

Normandiya çıkarmasında İngiliz hava kuvvetlerinin savaşın gidişatı üzerindeki etkilerine odaklanan yazılardan birisi ise ismi verilmeyen bir harp muhabirinin izlenimlerinin çeviri yoluyla okurlarla buluşmasıdır (Y.K., Eylül 1944: 23) İlgili yazıda çıkarma öncesi havacıların talimlerinden, çıkarma esnasındaki gelişmelere kadar pek çok bilgiye ulaşılabilmesi mümkün görünmektedir. Benzer bir yazıda ise Normandiya Çıkarması sonrasında Fransa’nın Alman işgalinden kurtarılmasında hava kuvvetlerinin oynadığı etkin role vurgu yapılırken bu konuda farklı ülkelerden çıkmış olan yazılara yer verilmiştir (Gürevin, Ekim 1944: 17).

New York’ta 54 devletin katılımıyla toplanan savaş sonrası süreçte havacılık konusunda devletlerin planlarını aktardıkları konferansta Türkiye, Mısır, İran, Suriye ve Lübnan havacılık konusunda gerçekleştirmek istedikleri projeleri aktarmak imkânı bulmuşlardır. Türkiye bu konferansta havacılık konusundaki hedeflerini tesisleşme ve uçuş rotalarının oluşturularak havacılığın gelişimine katkı sağlamak olarak belirlemiştir (Y.K., Kasım 1944: 15). Konferansa katılan komşularımızın hava yolları rotaları ile ilgili de detaylı bilgileri bulabilmenin mümkün

olduğu yazıda sivil havacılık konusundaki hedeflerin neler olduğuna dair bilgilere de ulaşmak mümkündür.

Daha önceki sayılarda savaşın gidişatı üzerinde derin tesirleri olacağı düşünülen pilotsuz olarak çalışan Alman V1 uçaklarının savaşta beklenen etkiyi gösterememesinden dolayı ilerleyen zamanlarda bu ve benzeri uçaklardan insan ve eşya taşımacılığında yararlanılabileceğine dair ABD’li Binbaşı Alexander Seversky tarafından kaleme alınan bir yazı çevrilerek okuyucularla buluşturulmuştur (Seversky, Kasım 1944: 18). İlgili yazıda dikkat çeken hususların başında ise bu uçakların “robot uçak” olarak tanımlanması gelmektedir. Ayrıca bu uçakların radyo aracılığıyla çalışma prensibinden de bahsedilmesi kayda değer başka bir husustur. Uçaklarda kullanılacak teknolojik yeniliklerle bu uçakların en önemli handikapları olarak görülen yere çakılma sorununun da ortadan kaldırılabileceği ifade edilmiştir.

1943’ten itibaren Almanlar üzerine Müttefik devletlerin yapmış oldukları önemli hava hareketleri hakkında tarihler verilerek, bu akınlara kaç tane bombardıman uçağının katıldığıının okuyucularla paylaşılması ise oldukça ilginçtir (Y.K., Aralık 1944: 7). Verilen istatistikler göstermektedir ki Almanya’nın savaşın sonlarına doğru teslim olmasında doğrudan bu hava saldırılarının büyük etkisi bulunmaktadır. Aynı sayının ilerleyen sayfalarında ise savaşa katılan Müttefik devletlere ait uçakların Mihver devletler üzerine -özellikle Almanya üzerine- kaç ton bomba attığına dair istatistiki bilgiler verilmiştir (Y.K., Aralık 1944: 16). Sadece atılan bombaların tonajlarından bahsedilmeyen yazıda, yıkılan ev sayıları ve bombaların etkisi ile ölen insan sayısına da değinilerek savaşın yıkıcı etkisi gözler önüne serilmiştir.

Savaşın sonlarına doğru hava saldırıları sonucunda Almanya ve Japonya kentlerinin nasıl harabeye döndüğüne dair bilgileri dergiden takip edebilmek mümkündür (Gürevin, Mart 1945: 1). Hava saldırılarının şiddetini artırdığı Şubat ayında uçaklardan atılan bombalar sonucunda özellikle Dresden ve Tokyo kentlerine yönelik gerçekleştirilen bombalamalar sonucunda her iki şehir “bugün acı içinde kıvranan, alevlere gömülmüş iki yaralı başkent” olarak tanımlanmıştır. Mayıs ayında Müttefik hava kuvvetlerinin Mihver hava kuvvetleri karşısında güçlü hale gelmelerini anlatan bir yazı, durumun yerinde tespitini mümkün kılan ifadeler içermektedir.

Alman hava kuvvetlerinin artık dirilemez bir durumda bulunması önemli birçok sebeplerden ileri gelmektedir:1) Anglo-Sakson orduları Alman topraklarına yayıldıkça, Alman hava kuvvetleri ve uçaksavar teşkilleri zayıflamaktadır. 2) Alman hava meydanları her gün biraz daha eksilmekte ve eldekiler de eskisinden daha kolay dövülmektedir. 3) Akaryakıt yokluğu günden güne artmaktadır. 4) Müttefik hava kuvvetlerinin kudreti hiç durmadan artmaktadır. 5) Kuzey «Batı Avrupa’da düşman hava kuvvetlerini haber verecek bölge kalmamıştır. 6) Alman havacılarının eksik yetiştirilmesi ve tecrübesizliği yüzünden bir iş görülememektedir. 7) Havalarda düzeldiği için Müttefik akınları daha kolay ve gündüzleri de yapılmaktadır. 8) Yoruca hedefler gitgide azaldığından Anglo-

Amerikan havacıları geri kalan işleri daha kolay ve daha parlak başarabilmektedirler (Gürevin, Mayıs 1945: 7).

Havacılık teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler Türk Hava Kurumu bünyesinde düzenlenecek Dokuzuncu Havacılık Kongresi için kaleme alınan bir yazıda şu şekilde ifade edilmiştir: “*Tayyare sayesinde dünya küçülmüş; fakat dünya ile ilgimiz genişlemiştir. Artık mesafeler insan hayatını yemiyor, hayatımızı uzatıyor. Komşularımız hudutlarımızdaki memleketler değil, aşağı yukarı bütün dünyadır. Tayyare ulaştırmada bir devrim stratejide bir devrim yaratmıştır... Tayyare sayesinde dünyaya yüksekte baktığımız için görüş zaviyelerimiz genişlemiştir.*” denilerek savaş sonrası dönem için geliştirilmesi gereken çalışmalara vurgu yapılmıştır (Fenik, Haziran 1945: 9).

Harbin başından 28 Nisan 1945’e kadar olan kayıpların verildiği bir yazı dönem hakkında istatistiki bilgiye ulaşmamıza katkı sağlamaktadır: “*11.449’u İngilizlere, 16941’i Amerikalılara ait olmak üzere Anglo-Amerikanlar 28.390 uçak kaybetmişlerdir. Almanların uçak kaybı 40.849’dur. Bu uçakların 7.911’ini İngilizler, 32.938’ini de Amerikalılar düşürmüşlerdir. Harbin başından 31 Mart 1945’e kadar Almanya üzerine İngiliz uçakları 645.000 ton, Amerikan uçakları ise 530.758 ton bomba atmışlardır.*” (Gürevin, Haziran 1945: 21). Almanya’nın savaştan çekilmesinden sonra Almanya’nın teslim olma şartlarını oluşturan ana unsurun havacılık konusunda Müttefik devletlerin güçlenmesine yönelik yapılan tespitlerin arttığı görülmektedir.

Japonya’nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine ABD uçakları tarafından atılan atom bombalarına dair haberler dergide geniş yer bulmuştur (Gürevin, Ağustos 1945: 16). Japonya’nın da teslim olmasından sonra savaş haberleri yerini savaş sonrası dönemde havacılık faaliyetleri haberlerinin aldığı görülmektedir.

Sonuç

1939-1945 yılları arasında gerçekleşen ve yaklaşık olarak 60 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olan dünyanın en kanlı savaşlarından birisi olarak nitelendirilen İkinci Dünya Savaşı sırasındaki havacılık faaliyetlerinin Türkiye’ye yansımalarını Havacılık ve Spor Dergisi üzerinde detaylı bir biçimde takip etmek mümkündür. Genç Cumhuriyet’in kurucu kadroları, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere havacılığın önemini erken sayılabilecek bir zaman diliminde fark etmiş ve havacılıkta dünyayı yakalayabilme hayalini gerçekleştirebilmek için Türk Hava Kurumu’nu kurmuştur. Halktan aldığı destekle 1930’lu yılların sonuna kadar sivil ve askerî alanda ihtiyaç duyulan malzemeleri ve bu malzemeleri kullanabilecek insan gücünü inşa edebilmek için çalışan kurum, savaşın ayak seslerinin

duyulması ile daha çok savaş havacılığına yönelik faaliyetlere ağırlık vermiştir. Bu minvalde hava savaşlarının niceliği ve niteliğinde meydana gelen gelişmeler kurumun resmî yayın organı Havacılık ve Spor Dergisi üzerinden halkla paylaşılmıştır. Savaşın başlaması ile hava savaşları ve havacılık teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin okurla buluşturulmasına önem verilmiştir. Havacılık konusundaki gelişmelerin basın yayın yoluyla öğrenilmesini yeterli görmeyen yetkililer yurtdışı gezilerine katılarak deneyimlerini dergi marifetiyle okurlarıyla paylaşmaya özen göstermişlerdir. Kurumun çalışmaları hakkındaki bilgilerin okurlarla düzenli paylaşımı ise çalışmaların şeffaflığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kurumla ilgili haberlerin içeriğinde yapılan çalışmalara yer verildikten sonra kuruma yapılacak yardımlara değinilmesi ve halkın yaptığı yardımın artırılmasına yönelik tavsiyelerin bulunması da önemlidir. Yazılarda ağırlıklı olarak havacılığın dünyayı ne şekilde etkilediğinden bahsedilmiş ve hava kuvveti olmayan hiçbir devletin güçlü bir şekilde hayatta kalamayacağına vurgu yapılmıştır. Derginin dışında önemli haber alma araçlarından biri olan radyo konuşmaları da halkın/kitlelerin zihninde havacılık konusunda farkındalık yaratılmasına yönelik girişimlerdenidir. Konuşmaları yapan kişilerin devrin önemli kalemleri olması konuya verilen önemi göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Özellikle savaşın sonlarına doğru sivil havacılığın geliştirilmesine yönelik alınması gereken önlemlerin ifade edilmesi öngörülü bir politika takip edildiğinin en net ifadesidir. Kurumun kurucularından birinin Mustafa Kemal Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas olması, çalışmanın kapsamını oluşturan İkinci Dünya Savaşı yıllarında kurumun başkanı olan Şükrü Koçak’ın aynı zamanda Erzurum Milletvekili olması kurumun devlet tarafından sahiplenildiğini göstermesi yönüyle de kıymetlidir. Dergide kalem oynatan yazarlar incelendiği zaman pek çok farklı dergi ve gazetede yazan kişiler oldukları tespit edilebilmektedir. Buradan hareketle bu insanların Cumhuriyet kurumlarını inşa etmek için mücadele eden kişiler olması bizlere konunun geniş bir topluluk tarafından/aydınlar tarafından/kurucu kadrolar tarafından sahiplenildiğini göstermektedir. Yazarlar arasında askerî pilotların da bulunması ve askerî havacılık konusunun bir bütün olarak ele alındığını göstermektedir.

Savaşın ilk yıllarında Mihver devletlerin hava gücünün fazlalığı ve donanımı dolayısı ile güçlü oldukları, ABD’nin savaşa girişi ile yüksek hava gücü imkânına kavuşan Müttefik devletler lehine savaşın döndüğü sıkça dile getirilen bir husustur. Savaş haberleri ile desteklenen bu durum, hava kuvvetleri arasındaki nicel ve nitel kıyaslama ile de okuyuculara gösterilmiştir. Hava savaşlarının sanayi tesislerine ve cephe gerisindeki insanlara etkileri üzerine yazıların ve paylaşılan fotoğrafların da hava savaşlarının yıkıcı etkilerinin takip

edilebilmesine imkân sağladığı söylenebilir. ABD sanayinin neredeyse tamamının havacılık sanayiine entegre edilmesi, kadınların, çocukların ve engelli diye tanımlanan grupların sanayide çalıştırılması savaşların topyekûn bir savaşa dönüştüğünü göstermesi açısından da önemli verilere ulaşılabildiğini mümkün kılmaktadır. Tercüme yazıların varlığı, derginin yurtdışındaki gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Savaşın insanların psikolojilerine etkilere dair yazıların varlığı da savaş psikoloji üzerine çalışacak araştırmacılara faydalı olabilecek bilgiler sunmaktadır.

Kaynakça

- Akay, İ. (1944). Hava Bombardımanlarının Psikolojik Tesirleri. *Havacılık ve Spor*, 346(Ağustos), 18-19.
- Akışlı, T. (2016). Türk Hava Mecmuası: İndeks- Tahlil. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Aydar, O. (1939). İngiliz Bombardıman Tayyareleri, Kiel’de Alman Harp Gemilerine Nasıl Taarruz Etiler. *Havacılık ve Spor*, 249, 2271.
- Belçer, S. (1944). Tayyarelerimi Nasıl Yapabiliriz?. *Havacılık ve Spor*, 342(Nisan), 4-5.
- Daver, A. (1939). Hava Hâkimiyeti. *Havacılık ve Spor*, 248(Ekim), 2250-2251.
- Daver, A. (1939). Milletlerin Mukadderatında Havacılığın Büyük Tesiri. *Havacılık ve Spor*, 247(Eylül), 2236.
- Daver, A. (1941). Zafer Artık Tayyarenin Kanatlarına Takılıdır. *Havacılık ve Spor*, 281(Haziran), 4.
- Daver, A. (1942). Bu Harbi Havalara Hâkim Olan Kazanacaktır. *Havacılık ve Spor*, 305(Şubat), 4-5.
- Daver, A. (1943). Amerika İntibaları: Amerikan Havacılığının Başdöndüren Manzarası. *Havacılık ve Spor*, 143(Ocak), 10-11.
- Daver, A. (1943). Bütün Gücümüzle Uçar Millet Olmağa Çalışmak Zorundayız. *Havacılık ve Spor*, 336(Ekim), 8-9.
- Daver, A. (1943). Harpte Zafer, Artık Çelik Kartalların Kanatlarına Takılıdır. *Havacılık ve Spor*, 333(Ağustos), 8.
- Daver, A. (1944). Pilotsuz Uçağa Dair. *Havacılık ve Spor*, 344(Haziran), 6.
- Daver, A. (1945). Türkiye’de İlk Uçak Motor Fabrikası. *Havacılık ve Spor*, 353(Mart), 5-7.
- Duru, K. N. (1938). Bu Bir Hakikattir. *Havacılık ve Spor*, 214(Mayıs), 1658.
- Edipoğlu, B. S. (1944). Pilotsuz Uçaklar. *Havacılık ve Spor*, 346(Ağustos), 4.
- Ergökmen, Ş. H. (1939). Hava Hâkimiyeti. *Havacılık ve Spor*, 250(Kasım), 2292-2296.
- Ergökmen, Ş. H. (1943). Moskito’nun Verdiği Ders!. *Havacılık ve Spor*, 337(Aralık), 8.
- Ertem, S. (1941). Hava Silahının Mağlup Ettiği Fikirler. *Havacılık ve Spor*, 288(Haziran), 8.
- Ertem, S. (1941). Makine Harbinin Üç Safhası. *Havacılık ve Spor*, 284(Nisan), 3.
- Fenik, M. F. (1941). Afrika ve Akdeniz Hava Harpler ve Pilot Meselesi. *Havacılık ve Spor*, 280(Şubat), 2810.

- Fenik, M. F. (1941). Alman-Sovyet Harbinde Tayyareciliğin Rolü. *Havacılık ve Spor*, 290(Temmuz), 6.
- Fenik, M. F. (1941). Atlantik Meydan Muharebesinde Tayyarenin Rolü. *Havacılık ve Spor*, 284(Nisan), 6.
- Fenik, M. F. (1941). Bugünkü Harpte Büyük Unsur: Tayyare. *Havacılık ve Spor*, 279(Ocak), 2771.
- Fenik, M. F. (1945). Dokuzuncu Havacılık Kurultayı. *Havacılık ve Spor*, 356(Haziran), 9.
- Gökgöz, G. (2020). Türkiye’de Hava Saldırılarına Karşı Pasif Korunma Tedbirleri (1923-1960). *Tarih ve Günce*, 6.
- Gürevin, S. Z. (1945). Barış. *Havacılık ve Spor*, 356(Haziran), 21.
- Gürevin, S. Z. (1939). Ayağımıza Kadar Gelen Fırsat. *Havacılık ve Spor*, 249(Ekim), 2264.
- Gürevin, S. Z. (1939). Daha Hızlı ve Daha Enerjik. *Havacılık ve Spor*, 247(Eylül), 2232.
- Gürevin, S. Z. (1944), 1944’e Girerken. *Havacılık ve Spor*, 339(Ocak), 16.
- Gürevin, S. Z. (1944). Gökler Savaşı Kızıyor. *Havacılık ve Spor*, 345(Temmuz), 6.
- Gürevin, S. Z. (1944). Plânörün ve Paraşütün Zaferi. *Havacılık ve Spor*, 344(Haziran), 3.
- Gürevin, S. Z. (1944). Rakamlar Durmadan Yükseliyor. *Havacılık ve Spor*, 341(Mart), 4.
- Gürevin, S. Z. (1944). Yarının Havacılığına Doğru. *Havacılık ve Spor*, 348(Ekim), 17.
- Gürevin, S. Z. (1945). Bir Bombaya Sığdırılan Cehennem. *Havacılık ve Spor*, 358(Ağustos), 16.
- Gürevin, S. Z. (1945). Kanatları Kırılmış Bir Millet Ayağa Kalkamaz. *Havacılık ve Spor*, 355(Mayıs), 7.
- Gürevin, S. Z. (1945). Son Akınlar. *Havacılık ve Spor*, 353(Mart), 1.
- H. U. (1943). Hava Kuvvetlerinin İnkişafı ve Akdeniz Hâkimiyeti. *Havacılık ve Spor*, 333(Temmuz), 18.
- Kuntay, C. (1939). Ankara’da Hava Hücumlarına Karşı Pasif Korunma Tecrübeleri Yapılırken. *Havacılık ve Spor*, 248(Ekim), 2248.
- Kuntay, C. (1939). Bu Seneki Haftamız. *Havacılık ve Spor*, 247(Eylül), 2233.
- Okumuş, Z. (2017). Türk Tayyare Cemiyeti. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Özer, D. (2018). II. Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetleri ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Alınan Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Resmî Gazete. (1938). Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu 9 Temmuz 1938. s. 10228.
- Safa, P. (1939). Mukaddes Borç. *Havacılık ve Spor*, 252(Aralık), 2329.
- Seversky A. (1944). Kanadlı Bombaların İstikbali (N. Baba Çev). *Havacılık ve Spor*, 349(Kasım), 18.
- Sezgin, B. (2020). Türk Havacılık Tarihinde Tayyare Mecmuası (1924-1926). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Snow, E. (1943). Bu Savaş Hava Hücumları ile Kazanılacaktır: Müttefik Hava Komutanlarının Birkaçının Fikirleri-Hava Yolu İle Yıpranma Savaşı. *Havacılık ve Spor*, 338(Aralık), 10-11.

- Türk Tayyare Cemiyeti. (1341). *Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi*. Ankara: Ankara Matbaası.
- Yalçın, O. (2012). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu. *Gazi Akademik Bakış*, 6, 267-291.
- Yayın Kurulu (1938). Hava Hücumlarına Karşı Nasıl Sığınaklar Olmalı. *Havacılık ve Spor*, 207(Ocak), 1549.
- Yayın Kurulu (1939). Ankara’da Hava Hücumu Denemeleri. *Havacılık ve Spor*, 248, 2249.
- Yayın Kurulu (1939). Atlas Okyanusunda İngiliz Tayyareleri Tarafından Batırılan Denizaltıları. *Havacılık ve Spor*, 249, 2269.
- Yayın Kurulu (1939). Cephelerde Hava Harekâtı. *Havacılık ve Spor*, 247, 2237.
- Yayın Kurulu (1939). Hava Hücumlarına Karşı Evlerde Neler Yapılmalı. *Havacılık ve Spor*, 246, 2225.
- Yayın Kurulu (1939). Havaya Karşı Pasif Korunma Tatbikatı Hakkında. *Havacılık ve Spor*, 247, 2244.
- Yayın Kurulu. (1943). Hava Bombardımanlarının Korkunç Neticeleri. *Havacılık ve Spor*, 333(Temmuz), 10.
- Yayın Kurulu (1943). Yırtıcı Kuşlar I-II. *Havacılık ve Spor*, 328, 8-9.
- Yayın Kurulu (1944). Alman Gizli Silahı Pilotsuz Uçaklar V1 Hakkında Ne Diyorlar?. *Havacılık ve Spor*, 346(Ağustos), 3.
- Yayın Kurulu (1944). Almanların V-1’i; V-1 Nasıl Bir Silahtır?. *Havacılık ve Spor*, 344(Haziran), 7.
- Yayın Kurulu (1944). Harb Sonrası Sivil Tayyarecilik Üzerine. *Havacılık ve Spor*, 340(Şubat), 9.
- Yayın Kurulu (1944). Harpten Sonra Memleketimizden Geçecek Hava Yolları. *Havacılık ve Spor*, 349(Kasım), 15.
- Yayın Kurulu (1944). Hava Hareketleri. *Havacılık ve Spor*, 344(Haziran), 2.
- Yayın Kurulu (1944). İngiltere’de Tahsil Gören Havacılarımıza Londra Büyükelçimizin de Hazır Bulunduğu Bir Törenle Kanad Takıldı. *Havacılık ve Spor*, 350, 1.
- Yayın Kurulu (1944). Normandiya Çıkarmasında İngiliz Havacılarının Başardığı Büyük İşler. *Havacılık ve Spor*, 347(Eylül), 23.
- Yayın Kurulu (1944). Son Ayların Korkunç Bir Bilançosu: Müttefik Uçakları Kaç Ton Bomba Attılar? *Havacılık ve Spor*, 350(Aralık), 16.
- Yayın Kurulu. (1944). Tarihin Kaydetmediği Rakamlar: Eylül Ayından Beri Harb Sahneleriyle Almanya Üzerine Yapılan Başlıca Hava Akımları ve Bu Akımlara İştirak Eden Uçakların Sayısı. *Havacılık ve Spor*, 350(Aralık), 7.
- Zaif, O. (1995). Atatürk’ün Kurduğu Bir Müessese Olarak Türk Hava Kurumu Dünü, Bugünü, Yarını, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi

BCA, 30-10-0/ 178 – 233-19

BCA 51-0-0/8 – 68-26

EK:

Havacılık ve Spor, Sayı: 326, 1 Ocak 1943.

Havacılık ve Spor, Üçüncü Rayhin Hava Kuvveti, Sayı: 229, Aralık 1938.

Havacılık ve Spor, "Topyekün Harp" L'Aéro, 1 Ocak 1939-Sayı:230, s. 1936-1937

Havacılık ve Spor, Hep Tayyere Daima Tayyare, Afif Evren, Sayı 284, 1 Nisan 1941, s. 9.

KANATLANALIM...

HÜSEYİN RAHİM GÖRPERİNAR

MEKTEPTE tarih dersinde ilken Büyük Napolyon'a atfen öğretimin bir anı hatırlıyorum: Tepelere hüküm olanlar vadilere de hükümlüdür.

Bu hüküm şöndür: Havalara hüküm olanlar topraklara da sahibolurlar gökline korkak zamanın harbî feniinden bir hakikat söylemiş oluruz. Kara ve deniz hudutları, topraklar, ülkeler, tabiyalar mayınlarla müdafaa olunur. Fakat hava sınırlarını koruyacak vesaitimiz olmasın yerini kuvvetleri aya yapar? Düşünün en can alacak noktasına göklerden cehennem bombalarını yağdırır. Birkaç saatte binlerce canları ifna ile memurleri hasarlar veririz. Kara ve deniz kuvvetleri artık tayyare olmadan hissiyetinde işleyebilmektedir.

Artık her millet hayatını temellük hakkını muhafaza için bu üç unsurun icabetiği harbî şifetleriyle silâhlanmak zorundadır. Kara ve deniz muahabirlerinde sivilize ülkeler kâhrettiği Türkler hava cenklerinde de kendilerinin birinci sınıf muahabirlerden olduklarını âleme tasdik etmişlerdir.

Loyd Göç İssanı ve kalemiyle şöyle demiştir: Türkler birinci sınıf muahabirlerdendir.

Büyük hasımımız bu hakikati yüz binlerce Yunanlı işçilerinden süren kan baharlarıyla sersemletmeden evvel söylemiş olsaydı şimdiki siyasi ebediyen iflas emniyet ve kaygılı cularına münce mesuliyetinde ezilmiş memlekete bu diplomat mevkisinde kalmazdı.

Türkler, tayyare alalım. Kanatlanalım. Hava hudutlarımızı daiman saklayalım.

Heyheliada: Ağustos 1929

1929

TAYYARECİ

AHMET HAŞİM

GERİK bazarda, gürp seferde tayyarecileri saran hizmet te muhabbet hiçbir zaman inkitaz uğramaz.

Zira tayyareci, hayatının her dakikasında bir kahramandır. Ateş, toza girer asker kârdaki düşmanın kurşununa bekler. Tayyarecisi ise, her

Havacılık ve Spor, 1, Sayı 343, Mayıs 1944

BUGÜNKÜ HARPTTE BÜYÜK UNSUR: TAYYARE

Yazan: MÜMTAZ FAİK FENİK

— Bugünkü harpte tayyarenin kat'î netice üsüründe en mühim şemsi olduğu artık muhakkak surette anlaşılmıştır. Herkes istiklâsını hesarıyan ve iman eden tayyaredir. Fransız istiklâsında en ön emel, monstörler minalyöler indiren tayyaredir. Ve hatırlı Almanların İngiltereyi istilâ etmek hususunda ümitsiz beklentilerinin yegâne sebebi de tayyaredir. Eğer Almanlar şimdiki kadar bu plânlarnı tatbik edemedilerse ve bundan sonra da yine tatbik imkânını bulamayacaklarsa, bunun sebebi de, İngiliz tayyarecilerinin son zamanlarda yitirdim suretinde ilerlemesidir. Çünkü Büyük Britanya artık müteavviz tayyare adedince tayyare çıkarabilmekte ve hücumlara karşı koyabilmektedir. Öyle diyebiliriz ki, geçen 16 Eylülde, Almanlar her birisi 800 tayyareden mütekekkil 10 dalgâ halinde Büyük Britanya adalarına saldırdıkları zaman, istilâ plânlarını tatbik mevkiine koyacaklardı fakat İngilizler bu 800 tayyare emniyetle karşı bu hücumları def'eden başka 178 tayyare düşürmüşler ve bu suretle Almanları inkisâr uğratmışlardır.

Görülüyor ki, eğer İngilizler kat'î müdafaa tayyareye malik olmasaydı, belki bugün Hitler, Napolyon'un vakitine beceremediği yapılabilecekti!

Tayyareye tayyare ile mukabele etmek bugünkü harbin esas prensibidir. Çünkü tayyare yalnız düşmanın hücum eden kuvvetlerine karşı koymaz, aynı zamanda onun muhabetli üsüründe ve hava meydanlarında bekleyen tayyarelerini de inhis eder. Genel Almanların en büyük hedeflerini deniz tayyareleri vassıftır, çünkü kervan usulüyle gelen her, karz tarafın tayyare sanayi merkezlerini ve tayyare üslerini tahrip etmek. İngiliz tayyareleri inhis eden kalkış 2000 kilometre mesafede kat ederek İtalya'daki Fiat fabrikalarını bu maksulla bombardıman ediyorlar. Yunan İtalyan harbinde Görös ve onun

2771

Bugünkü harpte en büyük unsur: TAYYARE

(2771 inci sahifeden devam)

tayyarelerdir. Tabii bunlara hücum eden de tayyareler olduğu gibi...

Her zaman, her şeye rağmen tayyareler...

Biz Türkiyede, ordumuza, kahramanlığımıza olduğu kadar tayyareciliğimize de tam bir itimadımız vardır. Topyekûn harpte topyekûn müdafaa sistemimizi hergün takviye ediyoruz. Hiç bir müdafaa unsurumuzu diğerinden ayıramıyoruz ve onları birbirinin mütemmimi sayıyoruz. Nasıl askere silâh lâzımsa, orduya da tayyare lâzımdır.

Bu kanaat bugün Türkiyede yerleşmiştir. Onun için millet canla başla tayyareciliğimizi besleyecek tedbirleri almaktadır. Vatandaşların Türk Hava Kurumuna karşı gösterdikleri hassas alâka, onların vatanseverliğinden beklenen bir harekettir.

Türk Hava Kurumuna yardım artık herkes için mukaddes bir vazife olmuştur.

Havalarımız her gün daha fazla çelik kanatla örteceğiz. Teneffüs ettiğimiz hava temiz olunca, istiklâlimiz ve hürriyetimiz de temiz olur.

Tayyare! daima tayyare! Bu bizim en şevkli davamızdır.

2783

Havacılık ve Spor, Bugünkü Harpte Büyük Unsur: Tayyare, Mümtaz Faik Fenik, Sayı: 279, 15 Ocak 1941, s. 2771-2783.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Faruk Eken %20, Ramazan Delen, %20, Gülden Kocadaş%20, Yasemin Acar Er%20, Erkan Ayaz %20 oranında sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Faruk Eken %20, Ramazan Delen, %20, Gülden Kocadaş %20, Yasemin Acar Er %20, Erkan Ayaz %20 to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval is not applicable to this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE ORTA ASYA'DA RUS ETKİSİ

(Russian Influence in Central Asia During the Soviet Union)

Ezgi ŞAHİN¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 17.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1392168

ÖZ

Orta Asya bölgesi, jeopolitik ve jeoekonomik unsurlar açısından stratejik bir bölgedir. Sahip olduğu unsurlar nedeniyle tarihsel süreçte pek çok büyük güç arasında, bölgeye hâkim olabilmek için stratejik rekabet yaşanmıştır. 19. yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya arasında yaşanan Büyük Oyun rekabetinin merkezi, Orta Asya'dır. 20. yüzyılda ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan Soğuk Savaş rekabetinin merkezi yine Orta Asya'dır. Orta Asya, tarih boyunca muhafaza ettiği önemi nedeniyle Avrasya'nın kalbi olarak adlandırılmaktadır. Bölge, 1917 yılına kadar Çarlık Rusya'nın himayesinde kalmıştır. Lenin önderliğinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya yıkılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin temelleri atılmıştır. Bolşevik liderleri ilk süreçte, Orta Asya bölgesini kendi etki alanına çekebilmek için anti-empyalist söylemler gerçekleştirerek, özgürlükçü politikalar yürütmüştür. Ancak süreç içerisinde politikalarda yön değişimi yaşanmıştır. Bölgede ideal tip olan homo-sovieticus (Sovyet insanı) yaratmak için Ruslaştırma politikaları uygulanmıştır. Bu politikalar ile Orta Asya devletlerinin din, dil ve ekonomik alanlarına müdahaleler gerçekleştirilmiştir. "Böl-parçala-yönet" mantığı ile Orta Asya devletleri arasında etnik motifler ön plana çıkarılmıştır ve bölgede Rus kültürünün etkinleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada temel odak, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya politikasını incelemektir. Söz konusu politikalar dil, din ve ekonomik olmak üzere 3 eksenle ele alınmıştır. Bu çalışma, metodolojik açıdan literatür taraması yöntemi ile Orta Asya odaklı olmakla birlikte Sovyetler Birliği'nin bölgede yarattığı etki ve etkinin sonuçları örnek olay (case study) incelemesi içinde ele alınacaktır. Çalışmanın kapsamı ise, Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'nın dil, din ve ekonomi alanlarında Rus etkilerinin analiz edilmesidir. Bu çalışmadan Sovyetler Birliği'nin, Orta Asya politikasında nihai hedefinin Sovyet insanı yaratmak olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Devrimi, Orta Asya, Sovyetler Birliği, Sovyet İnsanı, Ruslaştırma Politikaları

ABSTRACT

Central Asia is a strategically important region due to its geopolitical and socioeconomic factors. Throughout history, many great powers have competed to dominate the region. In the 19th century, Central Asia was the center of the Great Game rivalry between England and Tsarist Russia. In the 20th century, it was the center of the Cold War rivalry between the Union of Soviet Socialist Republics and the United States. Central Asia is known as the heart of Eurasia due to its historical significance. The region was under the protection of Tsarist Russia until 1917. After the Bolshevik Revolution led by Lenin, Tsarist Russia was dismantled and the Union of Soviet Socialist Republics was established. During the initial period, Bolshevik leaders pursued libertarian policies by delivering anti-imperialist speeches to attract the Central Asian region into their sphere of influence. However, there was a shift in policy direction during the process, and Russification policies were implemented to create the ideal type of homo-sovieticus (Soviet man) in the region. These policies involved interventions in the religious, linguistic, and economic domains of the Central Asian states. The 'divide-divide-rule' logic brought ethnic motifs to the forefront among the Central Asian states and aimed to promote Russian culture in the region. The main focus of this study is to examine the Soviet Union's Central Asia policy. The policies will be discussed in three areas: language, religion, and economics. Although this study focuses on Central Asia and uses the literature review method, it also includes a case study on the impact of the Soviet Union in the region and its results. The main objective of the study is to analyze the Russian influences on the language, religion, and economy of Central Asia during the Soviet Union period. It was concluded from this study that the ultimate goal of the Soviet Union in its Central Asia policy was to create a homo sovieticus.

Keywords: Bolshevik Revolution, Central Asia, Soviet Union, Homo-Sovieticus, Russification Policies.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ezgisahinnx@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3676-4905.

Giriş

Orta Asya bölgesi coğrafi konum itibarıyla Hazar Denizi ve Batı Çin arasında Türklerin yaşadığı geniş bir kara havzasını ifade etmektedir. Bölge geçmişte olduğu gibi günümüzde de uluslararası sistemde dikkat çeken önemli coğrafyalardandır (Özel Özcan, 2020:120). Orta Asya bölgesi, “Türkistan²” adıyla da bilinmektedir. Bölge, kendine has jeopolitik unsurları nedeniyle stratejik öneme sahiptir. Dolayısıyla pek çok kadim devlete ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Kavimler Göçü gibi tarihin seyrini değiştiren pek çok önemli olay bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu bilgiler ışığında Orta Asya, Avrasya'nın “kalbi” veya “mihveri” olarak adlandırılmaktadır (Golden, 2014: 17).

Resim 1. Sovyetler Birliği Öncesi Dönemde Orta Asya Haritası

Kaynak: midafternoonmap.com

Bölgenin önemi ünlü İngiliz jeopolitikçi Halford J. Mackinder tarafından da vurgulanmıştır. Mackinder, Orta Asya'yı Doğu Avrupa'ya kadar uzanan steplerle birlikte bir bütün olarak değerlendirerek, bölgeyi “Kalpgâh” (Heartland)³ olarak adlandırmıştır (Bassin ve Aksenov, 2006). Bu yaklaşım biçiminden de anlaşılacağı üzere tarihsel süreçte Orta Asya, stratejik rekabetin sıkça yaşandığı bir bölge niteliğine sahiptir. Orta Asya halkları, kabile kültürünü benimsemesinden dolayı boy ve aşiret yapıları ön plana çıkmıştır. Orta Asya halklarının kimlik tanımlamalarında ise referans noktası Müslümanlık olmuştur (Louw, 2007).

² Türkistan, Farsça kökenli bir kelimedir. Türk Yurdu veya Türklerin oturduğu yer anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeyi ilk kez İranlı coğrafyacılar Türk halklarının yerini tanımlamak için kullanmıştır (Kurt, 1999: 353-356).

³ Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nde, uluslararası sistem içerisinde dünya egemenliğinin, kara güçleriyle sağlanacağını ifade etmiştir. Mackinder Avrasya'nın iç kısımlarını, kara gücünün ortaya çıktığı merkez olarak tanımlamış ve bu bölgeye Heartland (Türkçe karşılığı Kalpgâh) ismini vermiştir. Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir bütün olarak Dünya Adası'nı oluşturduğunu belirtmiştir. Kalpgâh'ın ise Dünya Adası'nı kontrol etmek için kilit bir bölge olduğunu ifade etmiştir (Bassin ve Aksenov, 2006).

Dolayısıyla bölgede dini kimlik, etnik kimliğin önüne geçmiştir. Bölge devletleri, coğrafi ve jeopolitik unsurlara yönelik ortak tanımlamalar yapmış olsa da büyük güçler bölgenin coğrafi sınırlarına dair farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Orta Asya bölgesi, bulunduğu coğrafi özelliklerinden dolayı jeopolitik önemini sürekli gündemde tutmuştur. Örneğin, 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında cereyan eden Büyük Oyun rekabetinin merkezi iken; 20. yüzyılın ikinci yarısında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Soğuk Savaş rekabetinin merkezidir.

Jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan oldukça stratejik olan Orta Asya, 19. yüzyılda emperyalist politikaların ivme kazanmasıyla birlikte Büyük Oyun rekabetinin yaşandığı sahalardan biri haline gelmiştir. Büyük Oyun'un, Orta Asya'da tezahürü şu şekildedir; Rusların, kara jeopolitiği yaklaşımı ile Avrasya bölgesini doğrudan kontrole dayanan politika benimsemesi; İngilizlerin ise deniz jeopolitiği çerçevesinde deniz kıyılarından merkeze doğru yayılma politikası arasında yaşanan mücadele sonucunda Orta Asya'nın kendine özgü tüm motiflerinde dönüşüm süreci başlamıştır (Davutoğlu, 2016: 461). Sonuç olarak bölge, bu dönemden bağımsızlıklarını kazanana kadar geçen süreçte büyük güç mücadelelerinin arenası haline gelmiş ve küresel ölçekli statik dengelerin edilgen unsuru olarak konumlanmıştır.

19. yüzyılda uluslararası alanda emperyalizm ve milliyetçilik kavramlarının ön planda olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu bağlamda Orta Asya'da, milliyetçilik içeren yaklaşımların etkili olmadığı belirtmek gerekir. Bu dönemde emperyalist politikaları bir araç olarak kullanan Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerini sömürge haline getirerek zenginleşmeye başlamıştır. Çarlık Rusya ise yönünü, Tarihi İpek Yolu'nun da geçiş güzergâhlarında yer alan ve doğal kaynaklar açısından oldukça zengin Orta Asya'ya çevirmiştir. Çarlık Rusya'nın emperyalist hedefler çerçevesinde, bölgeye ilgisi I. Petro dönemi ile başlamıştır (Karataş, 2021: 66). Ancak belirtmek gerekir ki, Çarlık Rusya'nın ilk başta bölgeye olan ilgisi yalnızca bir cazibe idi. Bir başka ifadeyle Rusya, Avrupa'daki başarısızlığını jeostratejik olarak hafifletme aracı olarak Orta Asya'ya yönelerek, Batı'nın merkezîyetçiliğine meydan okumuştur. Rusya için Orta Asya araçsallaşmış ve Rus gücünün büyüklüğünü öne sürme işlevini yerine getirmiştir (Laruelle, 2008: 30). Çarlık Rusya'nın hâkimiyeti altına giren Orta Asya, kolonist siyasetin gerçekliği ile yüzleşmiştir. Bu bağlamda bölgenin siyasi, ekonomik ve kültür alanları Çarlık Rusya'nın lehine olacak şekilde tasarlanmıştır. Çarlık Rusya, Orta Asya halkları arasındaki anlaşmazlıkları ön plana çıkararak, "böl-parçala-yönet" mantığı çerçevesinde politikalarını devreye almıştır. Ayrıca Çarlık Rusya döneminde, bölgede uygulanan iskân politikası ile pek çok Rus vatandaşı yerleştirilerek, bölgenin demografik yapısı bozulmuştur (Can, 2022: 2613).

Çarlık Rusya, bölgeye atadığı Rus yöneticiler kanalıyla Orta Asya'yı doğrudan kontrol altına almıştır. Ruslaştırma politikaları ile halkın din, dil ve kültür motiflerine müdahaleler gerçekleşmiş ve değişime zorlanmıştır. Bölgede, Ortodoks kültürünün yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle bu dönemde Ortodoks Rus liderler, İslamiyet'i düşman bir unsur olarak kabul edip din alanında oldukça sert politikalara başvurmuştur. Bu bağlamda camiler yıkılmış, dini kurum ve vakıflar kapatılmıştır (Alp, 2013: 118-120). Bölgede, yerleşmiş olan İslam kültürüne dair bütün motifler hedef alınmıştır. Şehirlerde yaşayan Müslümanlar kırsal alanlara zorunlu olarak göç ettirilmiş, şehirlere Ortodoks Rus halkı yerleştirilmiştir. Çarlık Rusya'nın, Orta Asya'da uyguladığı baskıcı politikalar Rus halkı tarafından da eleştirilmiştir. Dönem içinde yaşanan konjonktür gelişmeler, büyük güçlerin sömürge arayışları ve uluslararası alanda yaşanan gerginlikler I. Dünya Savaşı'na giden kapıyı aralamıştır. Çarlık Rusya'da iç ve dış politikada cereyan eden kaotik durum sırasında 1917 yılında Lenin önderliğinde Bolşevik Devrimi gerçekleşmiştir. Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya yıkılırken SSCB'nin temelleri atılmıştır. Milliyetçiliğin SSCB'de yaratılması Marksist-Leninist bir çerçevenin dışında aslında Stalinist mantığın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Özel Özcan, 2023:168). Özellikle Stalin döneminde supranasyonalist kimlik olan Sovyet insanı (homo-sovieticus) yaratma arzusu ile şovenizm içeren Ruslaştırma politikaları, dış politik alanda Orta Asya örneğinde kendini göstermiştir.

1. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Politikasında İlk Yansımaları

1900'lerin başlarında Bolşevik lideri Vladimir Ilyic Lenin, mesihçi⁴ bir yaklaşımla "toplumsal kurtuluş" için Çarlık Rusya halklarının sorunlarını çözme vaatlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda Lenin, Çarlık rejimini zayıflatmak için self-determinasyon hakkını bir araç olarak kullanmıştır. Rus olmayan ulusların self-determinasyon hakkı sloganı haline getirilerek, söz konusu halkların ulusal çıkarları için Bolşeviklerin yanında olmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Özel Özcan, 2023: 168). 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya tasfiye edilmiştir. Orta Asya bölgesi Ruslar için siyasi, ekonomik ve askerî açıdan stratejik bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla Çarlık Rusya'nın tasfiyesiyle Orta Asya'da oluşan jeopolitik güç boşluğunu Sovyet Rusya doldurmak istemiştir. Sovyet Rusya için Orta Asya, güney ve doğuya yönelik uygulanacak politikaların en önemli stratejik ayağını oluşturmaktaydı. Ayrıca, Orta Asya hem pamuk kaynağı hem de Doğu'ya açılacak kapı anlamına geliyordu (Khalid, 2006: 237). Bölge halklarının, Çarlık Rusya döneminde maruz kaldığı baskıcı politikalar nedeniyle Bolşevik lideri Lenin Orta Asya'da "işgalci" konumuna

⁴ Rus milliyetçiliğinin karakterinde, kurtarıcı rolüyle Mesih görevini üstlenme durumu söz konusudur. Geoffrey Hosking, Mesih bilincinin emperyalist bir cazibe yarattığını ifade etmiştir. Mesih görevi, Rusların imparatorluk döneminde kimlik tanımlamalarında kullanılmıştır, Sovyetler Birliği döneminde ise milliyetçilik ideolojisinin içerisinde kendini göstermiştir (Özel Özcan, 2023: 160-179).

düşmemek ve Bolşevik iktidarını meşrulaştırmak için çeşitli stratejiler uygulamıştır. Bu bağlamda ilk hamlesi, bölge halklarının dini inançlarını özgürce yaşayabileceğine dair bir kararname çıkarmak olmuştur. “Rusya’nın Doğusu ve Batısında Yaşayan Müslüman İşçilerine” isimli kararnâmede: “Kendi ülkelerinize sahip olun. Kendi hayatınızı, kendi isteğiniz ve yapınıza göre yeniden kurun. Hakkınız vardır çünkü kaderiniz kendi ellerinizdedir. Biz bayraklarımızla dünyanın tüm acı çeken halklarına barış götüreceğiz” (Sharskekov, 2017: 221) ifadeleri yer almıştır ve özgürlükçü bir yaklaşım sergilenmiştir.

Sovyet Rusya Anayasası’nın 10. bölümünün 124. maddesinde yer alan haklar kararnâmesinde vatandaşlara din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Bu bağlamda kilise devletten ayrılmış, vatandaşların istediği dine inanma ve ibadet edebilme hakkının olacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda halklara, din aleyhinde propaganda yapma hürriyeti de tanınmıştır (Gürkan, 1964: 188). Söz konusu kararnâmede, farklı etnik gruplara mensup halkların milli yaşantılarında herhangi bir baskıya maruz bırakılmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda anayasal olarak Orta Asya halklarının ulusal ve dinsel kimlikleri güvence altına alınmıştır. Bu girişimlerin temel nedeni ise bölgenin, Çarlık Rusya döneminde özellikle dini açıdan çeşitli baskılara maruz kalan Orta Asya halklarının güvenini kazanmaktı. Ayrıca Bolşevik Devrimi nedeniyle iç ve dış politik alanda yaşanan kaotik durumlardan dolayı tepki çekebilecek politikaların devreye alınamayacağı da bir gerçeklik idi.

SSCB, diyalektik materyalizmin Marksist yaklaşımla yorumlanan bir ideolojiye ve totaliter niteliğe sahip iktidar olması nedeniyle, Orta Asya halklarına ilk dönemlerde uygulanan özgürlükçü politikalarda zaman içerisinde yön değişimi yaşanmıştır. 30 Aralık 1922 tarihinde Lenin ve Stalin’in önerisiyle Birleşik Sovyet Kongresi düzenlenmiştir, bu kongre sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kurulduğu ilan edilmiştir (Görgen, 2021: 227). Sovyet yöneticileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin 15 cumhuriyetten oluşmuş federal bir cumhuriyet halîne geldiği belirtilmiş ve bünyesinde bulunan tüm ulusların liderliğini üstlenmiştir. SSCB liderleri kuramsal açıdan milliyetçilik ilkesini kabul etmemekle birlikte Marksist yaklaşımın farklı yorumlanmasına dayalı bir milliyetçilik modeli geliştirmiştir (Kurubaş, 2006: 120). Sovyet ideolojisi milliyetçiliği, anavatan kavramına sıkı bir şekilde bağlamıştır. Her milletin, varsayılan tarihi yoluyla, o milletin doğal mirası olan belirli bir bölgeye bölünmez bir şekilde bağlı olduğunu savunan bir inanç sistemini benimsemişlerdir (Smith, 1998: 139). Bu bağlamda Sovyet yöneticileri yurt, dil, din, ekonomi ve kültürde birliği ifade eden “milliyetler politikasını” devreye almıştır (Yardımoğlu, 2022: 34). Sovyetler Birliği’nin, Orta Asya politikasında üç yaklaşım ön plana çıkmaktadır: Materyalist, seküler ve komünist yaklaşımlar. Bu politikaların nihai hedefi ise ideal prototip olarak Sovyet insanını (homo sovieticus) yaratmak idi (Oliphant, 2013: 2-3).

2. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Politikası

19. yüzyıldan Sovyetler Birliği dönemine kadar, Rus milliyetçiliğinin etkili akımları Orta Asya'da tezahür etmiştir. Ekonomik ve kültürel açıdan geri olduğu düşünülen Orta Asya, Rusya'nın emperyal meşruiyetini sürdürmesine neden olmuştur (Laruelle, 2008: 28). Rus milliyetçiliği, Bolşevik Devrimi'nden kısa bir süre sonra kendisini hissettirmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği döneminde milliyetçilik; yerelcilik, devletçilik ve vatanseverlik temalarıyla öne çıkan bir doktrin olmuştur (Özel, 2014). 1924 yılında Milliyetler Komiseri unvanıyla görev yapan Stalin Rus olmayan gruplara karşı "millet oluşturma" politikası kapsamında, bölgedeki mevcut cumhuriyetleri lağvederek etnisite ayırımına dayalı yeni cumhuriyetler kurulmasını önermiş ve uygulamıştır. Bölge halklarının, Türklük ve Müslümanlık kimliği etrafında birleşmemesi için etnik grupları farklılaştırma mantığı ile yeni uluslar inşa edilmiştir.

Resim 2. Sovyetler Birliği'nin Tasarladığı Orta Asya Haritası

Kaynak: loc.gov.

Nitekim, Resim 2'de görüleceği üzere Sovyetler Birliği'nin tasarladığı haritaya göre Orta Asya ülkeleri: Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Sovyetler Birliği, uyguladığı emperyalist politikalar ile yapay ve bilinçli bir şekilde oluşturulmuş etnisite ayırımına dayalı 5 farklı ulusal kimlik yaratmıştır. SSCB, devreye aldığı milliyetler politikası kapsamında Rus milliyetçiliği başrol oynamaya başlamıştır (Abashin, 2012:150). Sovyet liderleri, bölge siyasetinin altyapısını nihai hedef olan Sovyet insanı yaratmak üzerine kurmuştur. Bu hedefin reçetesi ise böl-yönet mantığına dayalıdır. Öncelikle etnik kimlik ayırımına dayalı farklı uluslar oluşturulacak daha sonra ise bu etnik kimlikler, Sovyet insanı kimliğine dönüştürülecekti. Stalin'e göre "geri kalmışlığın" üstesinden gelinmek isteniyor ise, ulusal kültüre yönelik pek çok motifin dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu kapsamda Sovyet yönetiminin projelerinden birisi kültürel devrim idi. Buna göre her şeyden önce bir zihin devrimi olması gerekli idi çünkü zihin değişmedikçe hiçbir değişiklik gerçekleşmezdi (Khalid, 2006: 238). Nitekim Orta Asya halklarının, Sovyet vatandaşı modelini benimsemeleri için bölgedeki eğitim kurumlarında reform gerçekleştirmiştir. Rus tarihi, coğrafyası gibi konuların

ağırlıklı olduğu ve dilin Rusça olduğu okullar ağı kurulmuştur. SSCB'nin bölgedeki esas amacı, “farklıları yok etmek” ve ideal tip olarak Sovyet insanını yaratmak idi. Bu bağlamda Sovyet yöneticilerine göre değişimin radikal, ani ve dayatmalı olması gerekiyordu (Louw, 2007).

Özellikle Stalin döneminde bölge halklarının etnik motiflerini ön plana çıkarılarak, Orta Asya devletleri arasında çatışma dinamiği tetiklenmiştir. Bölgedeki kültürel, siyasi, ekonomik ve demografik motifler bilinçli politikalarla parçalanmıştır. Bu durum ise bölge devletleri arasındaki iç bütünlüğü bozmuş ve bölgenin dış etkilere açık olduğu bir konjonktür yaratmıştır (Davutoğlu, 2016: 461). SSCB, bölgeye diğer devletlerin etki etmesini engellemek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda bölgenin İslami kültür açısından benzerlik gösterdiği Türkiye ve İran ile ilişkileri kontrol altına alınmıştır. Aynı zamanda bölgeye konum açısından yakın olan Çin'in siyasi baskılarına karşı önlemler almıştır. Orta Asya'nın dış sınırlarını ise Sovyet gücünü temsil edecek etkili figür ve semboller ile kuşatmıştır.

Lenin ve Stalin dönemlerinde Orta Asya devletlerine ayrı ulusal kimlikler kazandırılarak parçalama politikası uygulamaya koyulmuştur böylece Sovyetik ulusun temelleri atılmıştır (Kurubaş, 2006: 119). Sovyet hükümeti, Orta Asya'da temel hedeflerini gerçekleştirebilmek için bölgenin iç dinamiklerini kendi lehine göre düzenlemiştir. Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği, Orta Asya haritasını çizerken etnik grupların benzer özelliklerini bertaraf ederek bu grupları tamamen farklılaştırmayı esas almıştır. Çünkü bölge halkları, tarih boyunca birleşik bir Türkistan kurma ideali ile yaşamıştır (Golden, 2014: 93). Böyle bir durumun gerçekleşmesinde SSCB'nin manevra alanı ve etkinliği bölgede sarsılacak idi. Bu durumun sonucunda ise Orta Asya politikalarında başarı oranı azalacaktı. Dolayısıyla etnik kimlikle birbirinden ayrılmış ve çatışan devletler oluşturmak Sovyet Rusya'nın bu bölge de kalıcılığını artıracak ve politikalarını rahatlıkla uygulama avantajı sağlayacaktı. Ayrıca Sovyet yöneticileri, iskân politikası kapsamında Orta Asya bölgesine Rus vatandaşlarını yerleştirmiştir. Bu durumun sonucunda bölgenin demografik yapısı bozulmuştur.

1930'lu yıllara gelindiğinde Stalin “tek ülkede sosyalizm” mantığı ile totaliter rejim oluşturmuştur (Özel Özcan, 2023:173). Stalin'in “yeniden Ruslaştırma politikası” güçlü bir şovenizm içermekte idi. Stalin'e göre, “Rus olmayan her şey ezilmeliydi, yok edilmeliydi” (Ro'i, Y. 1991:135). Şovenizm milliyetçiliğin aşırı bir haliydi ve Stalin Rus şovenizminin muhteşem gücüne inanıyordu. Söz konusu milliyetçilik, ideolojik bir anlayıştan çok tek tip Sovyet vatandaşı kimliği yaratmak üzerine kurulmuş bir sistemdi. Yapay bir şekilde oluşturulmuş 5 Orta Asya devletinin merkezi, katı kurallara sahip komünist partisine bağlı bir şekilde oluşturulmuştur (Yarımoğlu, 2022: 41). Sovyet Rusya tarafından tasarlanan etnik ayırım sistemi üzerine kurulu bu yapıda Rus olmayan etnik gruplar sistem dışına itilmiştir.

Ruslaştırma politikası kapsamında, Orta Asya halklarının din, dil, kültür alanlarına müdahaleler yapılarak tahrip edilmiştir. Sovyet yöneticileri, “tek tip Sovyet vatandaşı” modelini yaratma amacı gütmüş, bunun yöntemi olarak devlet terörünü kullanmaktan çekinmemiştir. Bu modeli yaratabilmek için öncelik olarak Ruslaştırma politikaları önünde engel yaratabilecek gruplar tasfiye edilmiştir. Uygulanan bu tasfiye sistemine “yerlileşme ve kökleştirme” adı verilmiştir (Özel, 2014: 108). Bundan dolayı birçok Orta Asya aydını sürgün politikalarıyla bölgeden uzaklaştırılmıştır ya da infaz edilmiştir. Sovyetler Birliği politikaları önünde muhalif kesim yok edilerek, komünizmi benimsemiş elit bir kesim yaratılmak istenmiştir. Lenin ve Stalin’in, bölgedeki hayali “Sovyet Orta Asya’sı” yaratmaktı (Khalid, 2006: 243). Bu bağlamda 5 federe cumhuriyetin yöneticileri Rus yanlısı kişilerden ya da Rus kişilerden seçilmiştir. Bu çerçevede bölgenin tüm hakimiyeti Sovyetler Birliği’nin kontrolünde olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde kimlik meselesi ön plana çıkmaktadır; yerel toplulukları Sovyet üst kimliği ile bütünleştirme ve diğer alt yerel kimliklerini ise çözme hedefi ile Orta Asya halklarının aidiyet duyguları temelden sarsılmıştır. İdeolojik nitelikleri sahip supranasyonalist kimlik olan Sovyet kimliği güçlendirilirken, supranasyonalist nitelikli dini kimlik olan İslam ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Davutoğlu, 2016: 466).

SSCB, 1933 yılı itibarıyla Orta Asya’da sürgün politikasını devreye almıştır. Özellikle Stalin döneminde sürgünler, Ruslaştırma politikalarına hizmet etmiştir. 1926-1939 yılları arasında Kazakistan’ın demografik yapısı incelendiğinde, Kazak nüfusunda yaklaşık olarak 869 bin azalması söz konusudur (Özel Özcan ve Sevindik, 2022: 61). Stalin “düşman ile işbirliği yapması muhtemel unsurlar” olarak nitelendirdiği kişileri silah zoruyla Orta Asya bölgesine sürgüne yollamıştır. Bu halklar arasında Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri, Çeçenler ve Sovyet Almanları gibi pek çok farklı millet bölgeye gönderilmiştir (Ro’i, 1991:127). Çoğunluğu Türk olan insanların sürgün edilmesiyle boşalan yerlere, iskân politikası ile Rus halkının yerleştirildiği bilinmektedir.

Tablo 1. Orta Asya Devletlerinde Rus Nüfusunun Oranı 1926-1989 (%)

	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Kazakistan	20	40	43	42	41	38
Özbekistan	5	12	14	13	11	8
Kırgızistan	12	21	30	29	26	22
Türkmenistan	8	19	17	15	13	10

Kaynak: Can, 2022: 2608.

Tablo 1’de görüleceği üzere iskân politikalarıyla Orta Asya bölgesinde yoğun bir Rus nüfusu bulunmaktadır, bu durum bölgenin demografik yapısını olumsuz etkileyerek bölgede entegre olamamış heterojen bir halk profili oluşmuştur. Stalin, gelen tepkilere karşı ise bu

insanların Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehdit edebileceğini öne sürerek bu durumu bir "temizlik" olarak belirtmiştir. Sürgün edilen insanlar, bölgede ağır sanayi işlerinde çalıştırılmıştır. Sürgün edilen insanların, bölge dışına çıkılmasına izin verilmemekle birlikte pek çoğu "vatan haini" gerekçesiyle sürüldüğü için halklar arasında çatışma dinamiğini tetiklemekte idi (Abashin, 2012: 157). Sürgün politikası ile milyonlarca insan çeşitli bahaneler ile Orta Asya bölgesine gönderilmiştir. Stalin dönemine tekabül eden 1944- 1945 yıllarında çoğunluk olarak Türklere karşı uygulanan sürgün politikasının temelinde aynı soydan gelen Türkleri birbirine düşman ederek bölgedeki çatışma dinamiğini ve halklar arasındaki ayrımı keskinleştirilmek amaçlanmıştır (Sağır, 2012: 369). Stalin öldükten sonra ülkelerine geri dönme imkânı sunulsa da çoğunluğu geri dönmemiştir.

2.1. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Dil Alanında Gelişmeler

Dil, bir kültürün biçimi belirleyen dışsal bir uzantıdır. Bir devletin kendine ait devlet dili olması, ulusal kimliğin oluşumunda kilit bir unsundur (Schlyter, 2001). Çarlık Rusya döneminde Rusça resmî dil iken, Lenin "işçiler ulusların ve dillerin eşitliğini destekleyin" ifadelerini kullanarak halkların ve dillerin eşit olduğunu ifade etmiştir (Dickens, 1990:7). Dolayısıyla SSCB'nin ilk dönemlerinde resmî dil yoktu. Sovyet dil politikası, başlangıçta Marksist-Leninist bir çizgideyken daha sonra Stalinist çizgiye evrilmiştir. Stalin döneminde, milliyetler politikası çerçevesinde müdahale edilen ilk alan Orta Asya halklarının birbirleriyle bağlantı kurduğu dil olmuştur. Ruslaştırma politikasında, dil bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Sovyet insanı yaratma aşamasında, dil önemli bir yere sahiptir. Dil reformları, aşamalı şekilde gerçekleşmiştir. Birinci aşamada İslam dünyasının sembolü olan Arapça bölgeden çıkarılmıştır. İkincisi Orta Asya ülkeleri arasında zengin bir terminoloji ile farklılaştırılmaya dayalı yerel diller oluşturulmuştur ve son aşama olarak ise Rusçanın bölgede etkinleştirilmesi amaçlanmıştır.

Dil alanda yapılan ilk değişiklik Arap alfabesinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Bunun gerekçesi olarak ise, Arap alfabesinin oldukça zor olduğu ve okuma yazmanın önünde bir engel olduğu ileri sürülmüştür. Alfabe değişimi ile beraber Orta Asya halklarının Arapça yazmış olduğu eserler tasfiye edilmiştir. Arapçanın kaldırılmasındaki diğer neden ise, İslam dünyasının dini ve kültürel bağların simgesi olmasıdır (Pamir Dietrich, 2011: 466). Özellikle Stalin döneminde Orta Asya devletlerine ayrı ulusal kimlikler kazandırılarak, parçalama politikası dil uygulamalarıyla başlamıştır böylece Sovyetik ulusun temelleri atılmıştır (Kurubaş, 2006: 119). Ruslaştırma politikasında, dilbilim alanı temel enstrüman olmuştur. Bu bağlamda Sovyet yöneticileri dil politikasında transkripsiyon yöntemini tercih etmiştir, bu nedenle Orta Asya halkları arasında dil farkı belirginleşmiştir.

Kaldırılan Arap alfabesi yerine Latin alfabe sistemine geçilmiştir. Sovyet yöneticileri alfabe değişikliklerinde transkripsiyon yöntemi ile lehçe açısından birbirlerine benzeyen halkların lehçelerini farklılaştırılarak, bölge halklarının birbirleriyle iletişimi sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla halkların dinsel ve kültürel açıdan kaynaşması engellenmek istenmiştir. Bu bağlamda lehçelerin farklılaştırılmasıyla her cumhuriyet, farklı ulusal dile sahip olmuştur. Dil alanında yapılan tüm müdahalelere rağmen 1930'ların ortalarına gelindiğinde bölgenin İslam etkisinden kopmadığı ve Rus halkıyla kaynaşmadığı saptanmıştır (Laruelle, 2008: 29).

Sovyet yönetimi, Orta Asya'da Rusçanın yaygınlaşmamasını Latin alfabesinin kullanılmasına bağlamış, Latin alfabesi kaldırılmıştır. Bu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin de Harf Devrimi ile Latin alfabesine geçmesini vurgulamak gerekir. Sovyet yönetimi, Latin alfabesiyle yazılmış yeni bir Pantürkizm edebiyatının Orta Asya halkları ile Türkiye'yi yakınlaştırabileceğini düşünmekte idi (Pamir Dietrich, 2011: 466). Bu nedenle Latin alfabesi kaldırılarak bu alfabeyle yazılan tüm eserler imha edilmiştir. Yaşanan dil reformlarıyla beraber yürürlükten kaldırılan dille yazılmış eserlerin de imha edilmesi, Orta Asya toplumunun geçmişe dair izlerinin silindiği anlamına gelmektedir. 1936 yılında Latin alfabesinin kaldırılmasıyla, Kiril alfabesine geçilmiştir. Belirtmek gerekir ki, Kiril alfabesi de Orta Asya devletleri için fonetik farklılıklar esas alınarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda Kazak Kiril alfabesi, Kırgız Kiril alfabesi gibi bir ayırım söz konusu olmuştur (Schlyter, 2001: 129). Başka bir ifadeyle, Kiril alfabesinin uygulamaları millileştirme mantığı ile Orta Asya devletlerinde dil spektrumu söz konusu olmuştur.

Orta Asya halkının Kiril alfabesi sistemine geçişindeki önemli sebeplerden birisi de Kiril alfabesini öğrenen bir insanın Rus dilini de rahatlıkla öğrenecek olmasıdır. Sovyet yönetimi "Doğu"daki en önemli misyonunun "geri kalmış halkların kültürel düzeylerini yükseltmek" olduğunu ve bunu gerçekleştirmek içinse geniş bir okul sisteminin kurulması gerektiğine inanıyordu (Khalid, 2006: 238). Bu bağlamda eğitimde, devlet memurluğunda ve çeşitli kurumlarda Rusça zorunlu kılınmıştır. Sovyet yöneticilerinin dil alanında yaptığı alfabe değişimleri oldukça radikaldir. Bu kapsamda ilk önce İslami motifler içeren Arapçayı kaldırmıştır yerine Latin alfabesine geçilmiştir. Rus yöneticileri, Latin alfabesi sisteminde Orta Asya toplumlarının Rus toplumuyla entegre olamadığını saptamıştır ve Sovyet insanı yaratımı için Kiril alfabe sistemine geçilmiştir. Yaşanan sürekli dil değişimleri ve değişen alfabelerin birbirinden oldukça farklı olması eğitim sisteminde de ciddi sorunlara yol açmıştır ve karmaşık bir ağ meydana gelmiştir. Bu bağlamda tarihsel anlaşmazlıklar, dilsel ayrımlar derinleştirilirken Rus dil ve kültürü etkinleştirilmiştir.

2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Din Alanında Gelişmeler

Orta Asya bölgesi 8. yüzyılda gerçekleşen Talas Savaşı ile İslamiyet'i kabul etmiş ve bölgenin büyük bir çoğunluğu İslami değerler çerçevesinde ortak bir kültür oluşturmuştur (Louw, 2007). Orta Asya halklarını tanımlayan en temel unsur Müslüman kimliği olmuştur. Öyle ki Orta Asyalılar kendilerini tanımlarken öncelikli olarak Müslüman kimliğine vurgu yaptıktan sonra ikincil olarak etnik kimliğini ifade etmiştir. Ruslar, Bolşevik Devrimi'nden sonra Orta Asya topraklarını kaybetmemek halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Bolşevikler, 1917 yılında "Tüm Rusya ve Doğu Müslümanlarına" yönelik çağrılarda bulunmuş ve Çarlık Rusya'nın Orta Asya'ya uyguladığı baskıcı politikalar karalanmıştır (Kurmanaliyeva, Abzhalov, Saparov, 2020: 176). Bu çağrılar kapsamında Çarlık Rusya'nın, Orta Asya'da din üzerinden yürüttüğü siyaset eleştirilmiş bu durumun Orta Asya'nın kültürüne dair açık bir şiddet ve soygun eylemi olduğu ifade edilmiştir. Esasında başlangıç itibarıyla dini kültürlere ılımlı politikalar izleme stratejisi, böl-yönet politikaların uygulanması için gerekli idi. Bolşevikler, Orta Asya'nın yeni oluşan Bolşevik sistemini kabul etmesi için çeşitli propagandalar yapmıştır; örneğin komünizm ve şeriatın birbirine yakın olduğuna sıklıkla vurgulanmıştır (Sharshakov, 2017: 124). 1917-1920 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin inşası söz konusudur; ülkede olan iç ve dış sorunlardan dolayı Bolşevikler, İslami motif ve eylemlere karşı liberal bir yaklaşım sergilemiştir.

Lenin, Marksist ideoloji gereği din ve dini kurumları sömürge aracı olarak konumlandırmıştır. Dolayısıyla proletaryanın rasyonel düşünmesine engel olacağını savunmuştur. Sovyetler Birliği'ne göre, ideal prototip olan Sovyet insanı modelinde Müslüman kimliğine yer yoktu dolayısıyla Müslüman kimlik üzerinde siyaset yürütülmeye başlanmıştır. Bu siyaseti yürütmenin esas amacı ise, Orta Asya'da Müslümanlığın, milli kimlikten daha öncelikli olmasıdır. SSCB'ye göre, Orta Asya'da Müslüman kimliği çok güçlü bir milliyetçilik içeriyordu ve bu durum Sovyet Rusya politikalarının uygulanması önünde engel teşkil ediyordu (Louw, 2007). SSCB kuruluşu itibarıyla "din ve vicdan özgürlüğü" hakkını ilan etmiş olsa da bu hakkın eylem düzeyine geçilmesine olanak tanınmamıştır. Özellikle Stalin döneminde bölgede kabul edilen İslamiyet bir tehlike olarak algılanmış ve İslami motifler çerçevesinde oluşan kültür parçalanmaya çalışılmıştır. 1928 yılına gelindiğinde İslam, devlet kontrolüne alınmıştır ve İslami gelenekler aşamalı bir biçimde tasfiye sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde Stalin, Orta Asya devletlerinde Din İşleri Başkanlığını kurmuştur ancak kurumların başkanlığına SSCB ile iyi ilişkileri olan din adamları getirilmiştir (Yarımoglu, 2022: 49). Bu durumun sonucunda ise bölgedeki İslam etkilerinin denetlenmesi kolaylaşmıştır.

İslami etkiyi bölgeden çıkarmak için iki aşamalı bir plan devreye alınmıştır: Planın birinci aşamasına göre, yeni nesiller İslami kültür değerlerinden uzak tutulacaktı. Örneğin 1936

Anayasa'sına, çocuklara yönelik dini talep ve uygulamaların yasaklanması maddesi eklenmiştir. Aynı zamanda arzu edilen dönüşüm için seküler okullar ve kurumları açılmıştır: Bu kurumlar, modern kültürün yayılması ve Sovyet ahlakı (laiklik, ateizm, devlete mutlak sadakat) misyonları ile hizmete açılmıştır (Shahrani, 1993: 130). Sovyet yöneticiler, “dine karşı mücadele, sosyalizm için mücadele” sloganıyla bölgede olan İslami motiflere karşı tasfiye süreci başlatılmıştır. Orta Asya'da birçok cami yıkılmış, çeşitli ibadethaneler kapatılmış, dini bayramlar yasaklanmış, dini semboller kaldırılmış ve dini eğitim veren medreseler kapatılmıştır. Bu uygulamalara karşı çıkan pek çok din adamı ise sürgün edilmiş ya da idam edilmiştir (Günay, 2009: 44). Ruslaştırma politikaları kapsamında Müslümanlık, bu bölgeden tamamen çıkarılmak istenmiştir çünkü bölge halklarını birbirine bağlayan en önemli unsur Müslüman kimliği idi. Bu unsurlar kaldırılınca yerine Rusça eğitim veren okullar açılmıştır aynı zamanda Sovyet Bilimsel Tanrı Tanımazlık Enstitüsü faaliyete geçmiştir (Louw, 2007: 33-35). Planın ikinci aşamasını da bu uygulamalarının yarattığı boşluğu Ruslaştırma politikaları ile doldurmaktır. Bu politikalar ile bölge halkını asimile ederek Sovyet insanının yaratılması amaçlanmıştır.

Orta Asya halkı bu uygulamalara rağmen güçlü bir şekilde dini inançlarını muhafaza etmiştir. Sovyet liderleri 1940'lara gelindiğinde bu uygulamaların başarısız olduğunu anlamışlardır (Kurmanaliyeva vd, 2020: 175). 1985 yıllarına gelindiğinde ise; Orta Asya bölgesinden Müslümanlığı çıkaramayacağını anlayan Sovyet liderleri, Müslümanlığı da Sovyet sisteminin içine alıp sıkı bir şekilde kontrol ederek himayesinde tutmaya çalışmıştır (Atabaki ve O'Kane, 1998). Pek çok cami, ibadethaneyi açarak halkın dini ibadetlerini devlet kontrolünde gerçekleştirmesine olanak tanımıştır. Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nin İslamiyet'i bölgeden tasfiye etme politikaları istenilen düzeye ulaşamamıştır.

2.3. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Ekonomi Alanında Gelişmeler

Ekonomik kaynaklar, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki varlığının temel çıkarlarından birini oluşturmaktadır. SSCB, Orta Asya'da uyguladığı ekonomi politikasında hedefinin “modernizasyon ve kalkınma” olduğunu açıklamıştır (Shahrani, 1993:124). Sovyetler Birliği hem kültürel hem de ekonomik olarak en geri kalmış olanı bile ileri seviye olanlarla aynı seviyeye getirme anlamına gelen milliyetler politikasını Orta Asya'da devreye almıştır (Hasanoğlu, 2015: 329). 1917-1920 yılları Lenin döneminde temel odak toprakların devletleştirilmesi olmuştur. Orta Asya ülkelerindeki ekonomik reform süreci Bolşeviklerin, sosyalist ekonomik düzen yaratma girişimleri ile başlamıştır. Bu girişimlerden birisi Bolşevik Devrimi'nin hemen sonra 1917 yılında yürürlüğe giren Toprak Kararnamesi ile olmuştur; komünist ideoloji gereği topraklarda özel mülkiyet tamamen kaldırılmıştır (Abashin ve Jenks, 2015). Özel mülkiyetin devletleştirilmesinin ardından sovhozlar (devlet çiftlikleri)

kurulmuştur. Sovhoz sistemi, devlet tarafından kontrol edilen ve işletilen çiftliklerde işçilerin cüzi bir ücretle çalışmakta idi. Bu şekilde üretim, tüketim ve dağıtım tek merkezden yani Komünist Parti üzerinden kontrol edilmiştir (Scarborough, 2021: 13-15). Tarım üzerinde yapılan kolektifleştirme politikaları özellikle kırsalda yaşayan köylüler ve göçebe yaşayan halklar üzerinde tepkilere neden olmuştur.

Sovyetler Birliği, Orta Asya'da uyguladığı ekonomi politikasına tepkiler gelmesi üzerine 1921-1928 yıllarını kapsayan Yeni Ekonomi Politikası (NEP) stratejisini devreye almıştır. Bu plan “ekonomiyi komuta etme” olarak da açıklanabilir. Sovyet yönetimi Orta Asya ekonomi politikasının teorik mantığı, devlet sektörünü genişletmek üzerinedir. Buna göre, üretim ve dağıtım devlet tekeli vardır (Podrazik, 2010: 51). Bu plana göre; topraklar devletin elinde olacaktır, üretim, ulaşım ve alt yapı hizmetleri yönetimin kontrolünde olacaktır; halk ancak küçük sermaye ile ticaret yapacaktır. Bir başka ifadeyle bütün ekonomik politikalar devlet tekelinde olacaktır. Sovyetler Birliği, Orta Asya bölgesinde de bütün ekonomik politikaları kendine bağlı olarak inşa etmiştir. Bir örnek verecek olursak, bölgedeki yerel ticaret merkezleri kaldırılarak yerine Rus kooperatifleri kurulmuştur. Bu hamleler ile birlikte Orta Asya ekonomisi Sovyet Rusya'ya bağımlı hale gelecek şekilde tasarlanmıştır (Shahrani, 1993:127). Köylerde ise kolhoz adı verilen sistemi uygulayarak özel çiftçilere yönelik yeni bir politika aktif edilmiştir. Kolektifleştirme politikasıyla devlet halkın hayvanlarına, topraklarına, mallarına el koymuş ve sembolik bir fiyatla köylüye kiraya vererek kolektif üretim tesis edilmeye başlanmıştır.

Orta Asya, iklim olarak elverişsiz olsa dahi enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir bölgedir. Komünist parti, bölgede petrol, doğalgaz ve altın gibi stratejik kaynaklarının çıkarılmasının yerine bölgenin ekonomisini pamuk üretimine endekslemiştir (Scarborough, 2021: 7). SSCB için, Orta Asya temel hammadde kaynağı bu bağlamda emperyalist politikalarla Orta Asya'nın doğal zenginliklerini Sovyetler Birliği'ne aktarılmıştır. Orta Asya'nın sahip olduğu bütün kaynaklarda söz sahibi Sovyetler Birliği olmuştur. Ayrıca bölgede oluşturulan altyapı sistemi bölgeyi tamamen Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale getirmiştir. Enerji kaynaklarını dönüştürecek tesisler ve rafineriler kurulmamış; dolayısıyla bölgenin enerjisi bir potansiyel olarak kalmıştır (Atabaki, T. ve O'Kane, 1998). Bunun yerine bölge Sovyetler Birliği'nin arka bahçesi haline getirilerek tahıl deposu olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş döneminde ise Orta Asya bölgesinin işlevi silah depoluğu niteliğinde sınırlı kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin, Orta Asya devletlerine ekonomide biçtiği rol pamuk üretimidir; SSCB'nin pamuk talebi ile bölge devletleri pamuk üretim merkezine dönüştürülmüştür, bu durum ise gelecek yıllarda Orta Asya devletleri arasında yaşanılacak su ve sulama sorunlarının zeminini hazırlamıştır (Özsoy, 2006: 166). Buğday üretimi açısından iklim olarak oldukça elverişli olsa

da Sovyetler Birliği buğday üretimini durdurmuş buğday açısından da kendisine bağımlı hale getirmiştir. Orta Asya ülkeleri, SSCB'ye buğday ithalatı karşılığında pamuk ihracatı yapmakta idi ancak buğday halkın ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli değildi; bu süreçte Orta Asya'da kıtlık yaşandı bölgede milyonlarca kişi açlıktan öldü. İstatistiki verilere göre, 1921-1922 yılları arasında sadece Kazakistan'da 2,5 milyondan fazla kişi açlığa maruz bırakıldı ve 1 milyondan fazla kişi yetersiz beslenmeden dol merkezî planlaması, komünizm ideoloji gereğince özel mülkiyet ve serbest piyasaya karşıdır bu durumun sonucu olarak ise rekabet olmamış ve verim azalmıştır.

Sonuç

Orta Asya bölgesi, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle tarih boyunca bölgesel ve küresel aktörlerin ilgilendiği bir bölge olmuştur. Orta Asya toplumunun kimlik tanımlanmasında referans noktası Müslümanlık'tır. Orta Asya toplumunun büyük bir kısmını Türk nüfusu oluşturmakla birlikte kabile kültürüne sahip olmalarından dolayı ulus bilinci oluşmamıştır. Bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önem arz etmesi nedeniyle tarih boyunca çeşitli devletlerin istilalarına maruz kalmıştır. 19. yüzyılda Büyük Oyun'un Orta Asya'da galibi olan Çarlık Rusya'nın himayesine girmiştir; 20. yüzyılda ise SSCB bünyesinde yer alan federe cumhuriyetler olarak karşımıza çıkmıştır. Çarlık Rusya döneminde Orta Asya'da, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları uygulanmıştır. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya tasfiye edilmiştir ve SSCB'nin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bolşevik lideri Lenin, Orta Asya'nın güney ve doğuya yönelik uygulanacak politikaların en önemli stratejik ayağını oluşturması nedeniyle daha yumuşak politikalar ile bölgeyi cazibe alanına çekmek istemiştir. 1917-1920 yılları arasında SSCB'nin temeli oluşturulurken iç ve dış politikada yaşanan kargaşa nedeniyle Bolşevikler, Orta Asya'da özgürlükçü politikalar izleme stratejisini benimsemiştir. 1922 yılı itibarıyla SSCB kurulmuştur. Orta Asya'da bulunan 5 devlet (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan) ise SSCB bünyesinden bulunan federe cumhuriyetler statüsüne sahip olmuştur. SSCB, Orta Asya'nın ulusal kimliğini oluştururken bölge devletleri arasındaki etnik motifler ön plana çıkarılarak, bölge devletlerini birbirinden farklılaştırmak esas alınmıştır. Sovyet yöneticilerin böl-yönet mantığı ile esas olarak gerçekleştirmek istediği amaç ideal tip olan Sovyet insanını yaratmak idi. Bu nedenle bölgenin dil, din ve ekonomik alanlarına yoğun bir biçimde Ruslaştırma politikaları uygulanmıştır.

Orta Asya toplumlarını Sovyet insanı prototipine dönüştürülmesinin en önemli stratejisi dil reformlarıdır. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ülkelerinde uyguladığı dil sistemi Rus şovenizminin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Dini motifler içeren Arap alfabesinin kaldırılarak, ulusal farklılıklar çerçevesinde lehçeye göre değişen Latin alfabesine geçiş ve

ardından yine lehçeye göre farklılık gösteren Kiril alfabesinin kabul edilmesi; şovenizm içeren Ruslaştırma politikalarının somut örnekleridir. Gerçekleştirilen dil reformları ile yerel diller dışlanmış ve Rus dili etkinleştirilmiştir. Bu uygulamaların sonucunda Orta Asya toplumlarının kültürel bir dönüşüm yaşadıkları da gerçekliktir. Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazanmış olsa da bölgede hâla Rus etkileri hissedilmektedir. Örneğin bölgede Rusça hâla yaygın olarak kullanılmaktadır. Din alanında ise Lenin, Marksist ideolojiyi yorumlayarak din ve dini kurumları sömürge aracı olarak konumlandırmıştır dolayısıyla proletaryanın rasyonel düşünmesine engel olacağını savunarak bölgeden İslam gelenekleri dışlanmaya çalışılmıştır. Lenin ve Stalin'in projesi "Sovyet Orta Asya'sını" yaratmak idi, bu çerçevede çeşitli bir dizi politikayı devreye almıştır. Onlara göre Müslüman kimliğinin ideolojik nitelikleri, supranasyonalist üst kimlik olan Sovyet kimliğine uygun değildi. Sovyet yöneticileri dini sosyal hayattan ve insanların hayatından tamamen uzaklaştırmak için İslami motif içeren her unsuru ortadan kaldırmak istemiştir. Bu kapsamda camiler, dini vakıflar ve dini eğitim veren medreseler tasfiye edilmiştir ve pek çok din adamı ise ya sürgüne gönderilmiş ya da idam edilmiştir. Ekonomik alanda ise, sosyalist ekonomik düzen yaratma girişimleri ile bölgede sovhöz ve kolhoz uygulamaları gerçekleşmiştir. Bu şekilde üretim, tüketim ve dağıtım tamamen Komünist Parti kontrolüne geçmiştir. Orta Asya'nın ekonomisi, SSCB'ye bağımlı kalacak şekilde tasarlanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'nın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısında radikal değişiklikler yaşanmıştır. Dil, din ve ekonomik alanlarına yönelik uygulanan Ruslaştırma politikaları nedeniyle çelişkili ve karmaşık bir dönüşüm sürecine giren Orta Asya'da karmaşık bir sentez ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Abashin, S. (2012). Nation Building in Post-Soviet Central Asia. In M. Bassin and C. Kelly (Ed.) *Soviet and Post-Soviet Identities* (ss. 150-168). Cambridge: Cambridge University Press.
- Abashin, S. ve Jenks, A. (2015). Soviet Central Asia on the Periphery. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16 (2), 359-374.
- Alp, A. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, 117-126.
- Atabaki, T. ve O'Kane, J. (Ed.). (1998). *Post-Soviet Central Asia*. London and New York: Tauris Academic Studies.
- Bassin, M. ve Aksenov, K. E. (2006). Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse. *Geopolitics*, 11 (1), 99-118.
- Can, R. R. (2022). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısında Ruslar. *ODÜSOBİAD*, 12 (3), 2603-2626.
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. (120. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Golden, P. (2014). *Dünya Tarihinde Orta Asya* (Y. K. Taştan, Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Görgen, İ. (2021). The Birth of Stalinism in Russia. *Journal of Eurasian Inquiries*, 10 (2), 225-248.

- Gürkan, Ü. (1964). SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 155-198.
- Günay, B. (2009). Orta Asya'da Arayış "Sosyal Gen" ve Yeni Modeller. *Bilge Strateji*, 1(1), 29-68.
- Hasanoğlu, İ. (2015). Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları. *Journal of Turkish Studies*, 10 (1), 311-340.
- Karataş, Ö. (2021). Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917). *Avrasya İnceleme Dergisi*, 10 (1), 63-82.
- Khalid, A. (2006). Backwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective. *Slavic Review*, 65(2), 231-251.
- Kurmanaliyeva, A., Abzhalov, S., Saparov, B. (2020). Yesevi Topraklarında Ateizm ve Kültürel Sekülerlik Politikaları: 1920-1940 Yılları Arasında Sovyet Yönetiminin Kazakistan'daki İslam Politikası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 94, 171-189.
- Kurt, S. (1999). Orta Asya'nın Etnik ve Kültürel Kimliğinde Türklerin Rolü. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12 (3-4), 353-366.
- Kurubaş, E. (2006). SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2 (5), 112-133.
- Laruelle, M. (2008). *Russia's Central Asia Policy and the Role of Russian Nationalism*. Singapore: A Joint Transatlantic Research and Policy Center.
- Loc (1960), Soviet Central Asia, <https://www.loc.gov/item/75694101/>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- Louw, M. E. (2007). *Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia*. London and New York: Routledge.
- Midafternoonmap (2013), The Soviet National Delimitation in Central Asia, <http://www.midafternoonmap.com/2013/11/ocassional-paper-1-soviet-national.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- Oliphant, C. (2013). Russia's Role and Interests in Central Asia. *Saferworld*, 1(1), 1-13.
- Özel, M. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 99-122.
- Özel Özcan, M. S. (2023). Rus Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökenlerini Okumak. M. O. Tetik (Ed.), *Milliyetçiliğin Coğrafyaları III- ABD, Çin, Güney Afrika, Latin Amerika, Rusya, Quebec* (ss.155-184). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Özel Özcan, M. S. ve Sevindik, E. (2022). Rusya Federasyonu ve Orta Asya Ülkeleri Arasında "Göç Gücü" Rekabeti. *Journal of Diplomatic Research*, 4 (1), 57-73.
- Özel Özcan, M. S. (2020). Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasında Orta Asya. F. Köksoy (Ed.), *Küresel Politikalar ve Bölgesel Dönüşümler* (ss. 119-137). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özsoy, İ. (2006). Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler. *Bilig*, 39, 163-194.
- Öztürk, Z. (2022). Sovyet Adamı Yaratma Çabalarının Orta Asya'ya Yansımaları. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 197-210.
- Pamir Dietrich, A. (2011). Soviet and Post-Soviet Language Policies: the Status of Russian and Its Role in Central Asian Republics. 1, 465-479. <https://hdl.handle.net/11511/93697>.
- Podrazik, E. (2010). State Stability in Post-Soviet Central Asia. *Res Publica- Journal of Undergraduate Research*, 15 (1), 46-62.

- Ro'i, Y. (1991). The Soviet and Russian Context of the Development of Nationalism in Soviet Central Asia. *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 32, 123-141. doi: <https://doi.org/10.3406/cmr.1991.2268>
- Sağır, A. (2012). Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-politiği: Sovyet Rusya Örneği. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 355-391.
- Scarborough, I. (2021). Central Asia in the Soviet Command Economy. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, 1-26.
- Schlyter, B. N. (2001). Language Policies in Present-Day Central Asia. *International Journal on Multicultural Societies*, 3 (2), 127-136.
- Shahrani, N. (1993). Central Asia and the Challenge of the Soviet Legacy. *Central Asia Survey*, 12 (2), 123-135.
- Sharshekov, Z. (2017). Kırgızistan Örneğinde Post-Sovyet Orta Asya'da Dini Kimlik Sorunu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116 (229), 215-234.
- Smith, G. (1998). *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Yardımoğlu, S. (2022). Milliyetler Meselesi Temelinde Orta Asya'daki Sovyet Politikaları. *Milliyetçilik Araştırma Dergisi*, 4 (1), 31-60.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ezgi Şahin, %100 katkı sağlamıştır

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ezgi Şahin contributed 100% to the study

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: : Ethics committee approval is not applicable to this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

TÜRKİYE'DEKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERDE 'DEPREM' BAŞLIKLİ SOSYAL BİLİM TEZLERİNE DAİR DOKÜMAN ANALİZİ

(Document Analysis Of Thesis Titled "Earthquake" In Turkish Social Sciences Graduate Thesis)

Tuğba CANBULUT¹ Mansur SEYİTOĞLU² Bedirhan LALE³

Araştırma

Makale Geliş Tarihi: 20.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1393497

ÖZ

Bir doğa olayı olarak tarif edilen deprem, bu haliyle doğa bilimlerinin bir araştırma alanıdır. Oysa doğaya ait olayların öncesi-sırası-sonrası süreçlerinde toplumsal etkinin görülmesi adına sosyal bilimlerin bilgi birikimine de ihtiyaç vardır. Bu araştırmanın amacı Türkiye akademisinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bünyesindeki tezlerde deprem içerikli olanların sosyal hizmet kapsam genişliğini ortaya koymak, sosyal bilimlerin deprem gündemini tartışmaya açmaktır. Araştırmada doküman incelemesi yapılmıştır. Türkiye akademisinde Yüksek Öğretim Kurulu'nun kuruluşu (1981) ile 2023 yılı Eylül ayı aralığında tamamlanan lisansüstü tezler "deprem" anahtar kelimesi ile taranmıştır. Bu taramada 1995 tezin özeti veya kendisi incelenmiştir. Veriler MAXQDA analiz programında analiz edilmiştir. Frekans ve içerik analizleri yapılmıştır. Sosyal bilimlerdeki tam erişimli tezler içindeki anahtar kelimeler arasında birlikte oluşma sıklığı incelenmiştir. Türkiye akademisi içinde deprem alanında YÖK kayıtlarına geçen 3 adet sosyal hizmet lisansüstü tezin rastlanmıştır. Hepsisi yüksek lisans tezidir. Sosyal bilim alanındaki tezlerin doğa bilimleri alanındaki tezlerden sayıca az olması söz konusudur. 6 Şubat Türkiye-Suriye depremlerinin ardından deprem bölgeleri başta olmak üzere ülkenin depremden doğrudan-dolaylı etkilenen her yerinde sosyal hizmetin önemi sıklıkla gündem olmuştur. Uzun zamandır beklenen İstanbul depremi sosyal hizmetin akademik bilgi birikimi olarak hazır olmadığı bir durumdur. Pratiğin bilgi birikimine yansımaları önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Afet, Afet Dirençliliği, Afetlerde Sosyal Hizmet.

ABSTRACT

Earthquake is described as a natural event, and as such it is a research field of natural sciences. However, the knowledge of social sciences is also needed in order to see the social impact in the before-during-after processes of natural events. The aim of this research is to reveal the breadth of social service coverage of earthquake-related theses in the theses within the Council of Higher Education in the Turkish academy and to open the earthquake agenda of social sciences to discussion. Document analysis was conducted in the research. Postgraduate theses completed in the Turkish academy between the establishment of the Council of Higher Education (1981) and September 2023 were scanned with the keyword "earthquake". In this screening, 1995 theses, which could be viewed in their abstracts or in themselves, were examined. The data were analyzed in the MAXQDA analysis program. Frequency and content analyzes were performed. The frequency of co-occurrence among keywords in full-access theses in social sciences was examined. Three social work postgraduate theses in the field of earthquakes were found in the Turkish academy, which were registered with the Council of Higher Education. All of them are master's theses. It is possible that theses in the field of social sciences are less in number than theses in the field of natural sciences. After the February 6 Türkiye-Syria earthquakes, the importance of social service has frequently been on the agenda in all parts of the country directly or indirectly affected by the earthquake, especially in the earthquake regions. The long-awaited Istanbul earthquake is a situation for which social work is not ready in terms of academic knowledge. It is important that practice is reflected in knowledge.

Keywords: Earthquake, Disaster, Disaster Resilience, Social Work in Disasters.

¹Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, ORCID: 0000-0002-0055-1684, tuğba.canbulut@iuc.edu.tr.

²Sosyal Hizmet Uzmanı, Dr., Fenetre Psikolojik Danışmanlık, İstanbul, ORCID: 0000-0003-0474-4050, mansurseytoglu@gmail.com.

³Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, ORCID: 0009-0009-3555-9131, bedirhan.lale.38@gmail.com.

Giriş

Bu çalışmada topluma mal olan her türlü konu başlığının sosyal bilimlerin konu radarına dahiliyeti deprem ve afet içerikleriyle ele alınmaktadır. Çalışmanın sorunsalı, sosyal bilime dair soru işaretlerinin sınırları olup olmadığıdır. Bazı konuların bilimsel bilgi üretimde konu radarına giremediğine dair iddiayla hareket edilmektedir. Bir diğer deyişle, bazı konular var ki, her ne kadar *en çok* toplumu etkilese de sosyal bilimlerdeki tartışma alanı kısıtlı kalır. Bu çalışmayı yürüten üç araştırmacının ortak kanısı “deprem”in bu konulardan biri olduğudur. Sosyal bilimlerin deprem başlıklı çalışmalardaki etki alanının mevcuttakinden fazla olması gerektiğine inanılan bir yerden çalışma kapsamında sorulan ilk soru şudur: Sosyal bilimlerde depremi konuşmak neden önemlidir? Bu soruyu, 2023 yılının başında oldukça yıkıcı iki büyük deprem yaşamış bir coğrafyanın sosyal bilimcileri olarak araştırmacılar öncelikle kendilerine sormuşlardır. Cevaplar konusunda yürütülen tartışma sırasında araştırmacılar, depreme dair deneyimlerinin çok taze olduğuna ve deneyimlerin bilimsel sorguyu manipüle edebileceğine karar vermişlerdir. Bu gerekçeyle araştırmacılar *kendileri (biz)* olarak bir araştırma tasarlamadan önce akademinin tutumuna dair bir doküman analizi ile konuyu kendilerinin dışında tartışmayı araştırmacı nesneliliği açısından uygun görmüşlerdir. Yani, sosyal bilimlerin bu konuda neleri akademik gündem yaptığıyla hareket etmişlerdir. Bu sebeple, bu çalışmada Türkiye akademisine lisansüstü tez olarak girmiş, Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) kayıtlarında yer alan, başlığında deprem geçen tezlerin sosyal bilim ağırlığına bakmışlardır. Depremden incelemesi, Türkiye koşullarında afet başlığını da beraberinde ele almayı gerektirmektedir. Fakat afet başlıklı tezlere dair halihazırda alan yazında yer alan çalışmanın verileriyle tekrara düşmemek adına bu yola girilmemiştir. Fakat bulgularda görülebileceği üzere çeşitli karşılaştırmalı incelemeler de yapılmıştır.

Depremlerin sosyal yapılar üzerindeki etkilerini görmenin önemli olduğu varsayımıyla hareket eden bu çalışmada aşağıdaki şu soruların cevapları aranmıştır:

- Depremler sosyal yapıdan etkilenir mi?
- Sosyal bilimin bilgi birikimi afet direnci geliştirmenin hangi aşamasında nasıl kullanılabilir?
- Afet dirençli kentler-toplumların sosyal inşasında hangi verilere ihtiyaç olduğunu belirlemek için nasıl bir bütünsel ağ oluşturabilir?

Bu sorular doğrultusunda deprem, afet, travma kavramlarından bir literatür üçgeni oluşturulup, bu kavramlar eksenindeki alan yazının bir kısmına burada yer verilmiştir. Devamında Türkiye akademisinde YÖK tez tarama sisteminde deprem başlıklı ve görülebilir/ulaşılabilir tezlere dair bir listeleme yapılmış ve genel hatlarıyla bu tezler incelenip

analiz edilmiştir. Ardından alan yazın üçgeni ve bulguların bir araya getirildiği bir tartışma ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmanın nasıl yürütüldüğüne yer verilen bu başlıkta, araştırmacı kimlikleri, etik ilkeler, veri toplama sistemi ve analiz tekniği yer almaktadır.

Öncelikle bu çalışma üç sosyal bilimci tarafından hazırlanmış ve tamamlanmıştır. Üç araştırmacının ortak alanı doğrudan ve/veya dolaylı olarak sosyal hizmettir. Araştırmacı zeminini paylaşmak sadece bakış açısını ortaya koyabilme niyetiyle yapılmamıştır. Aynı zamanda, araştırmacıların ortak zemini, konu edinilen deprem gibi afet temalı saha işlerinde görev alabilecek psikososyal ekip olabilmelerini sağlamaktadır. Bir diğer deyişle, bu çalışma kapsamında, *araştırmacı olmaya saha çalışanı* olma rollerinin eşlik edebileceğinin altını çizmek önemlidir. Araştırmacıların, deprem-afet sonrası saha çalışanı olma rolüyle eş zamanlı bir bilimsel saha kurgulayabilir oldukları düşünülebilir. Fakat bu çalışmada sahada aktif yer almamayı tercih etmenin iyilik hali için oldukça önemli bir gerekçesi vardır ki bu da deprem sahasına nesnel yaklaşmama tehlikesidir. Araştırmacılar, nesnel olmayı etik davranmakla ilişkilendirip kendilerini sürecin dışında tutabilecekleri bir veri toplama tasarımı yapmışlardır. Tam burada araştırmacılar için bu çalışmadaki en önemli etik ilkenin araştırma sürecinden herhangi birinin travmatize olmaması olduğu da belirtilmelidir. Araştırmacı olmanın, uğruna çok fazla şeyi göz ardı etmek olduğuna bir iyi oluş halini koruma şerhi koyulmalıdır. Etik ilkelerin bir diğeri, yürütülen araştırmanın veri toplama sürecinde karşılaşılan (gerçek) yazar isimlerini hiçbir yere kaydetmemektir. Yani tezlerin kimler tarafından yazıldığı kısmı görüş açısının tamamen dışında tutulmuş, ifşadan uzak durulmuştur. Elbette ki ulaşılan bütün veriler araştırmak isteyen herkesin ulaşabileceği halde YÖK'ün tez sisteminde mevcuttur. Fakat isimlerin her birini A kişisi B kişisi değil de *bilim insanı* koduyla görmenin etik olarak uygun olması söz konusudur.

Veri toplama ve analiz sistemine dair süreci şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Üç araştırmacının ortak kullanabileceği bir dijital paylaşım platformu oluşturulmuş ve konu ile ilgili notlar için bireysel çalışmalarını her bir araştırmacının görebileceği şekilde oluşturulan platformdan dosyalar açılmıştır.
- Platformda bir dosyada veri tabanı oluşturulmuştur. Veri tabanında tezin yılı, sıra numarası, durumu (yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlilik, tıpta uzmanlık), türü (sosyal bilim, doğa bilimi), bağlı olduğu üniversite, başlık, danışman ünvanı, YÖK'e girilen ilk üç alan, beş anahtar kelime, erişim durumu sütunları üzerinde çalışılmıştır. Eylül 2023 son tarihli bir inceleme yürütülmüştür.

-YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi (tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/) aracılığıyla başlığında «deprem» geçen tezleri veri tabanına işlenmiştir.

-Veri tabanı ve incelemek üzere kaydedilen tezler MAXQDA analiz programında analiz edilmiştir.

-Sosyal bilim türünde işlenen tezlere dair ikincil ve detaylı analiz yapılmıştır.

Tüm bu süreç yürütüldükten sonra, metne dönüşmemiş araştırma formu ulusal bir sempozyumda¹ bildiri olarak sunulmuş, oradan alınan geri bildirimler doğrultusunda metin hazırlanmıştır.

2. Deprem, Afet, Travma Üçgeninde Alan Yazın Yoklaması

Doğal afetler ve özellikle depremler, insanlığın her döneminde yaşanan en karmaşık ve yıkıcı olaylardandır. Bu olaylar, sadece fiziksel çevre üzerinde etkili değildir, aynı zamanda bireysel ve toplumsal çıktılara da sahiptir. Sosyal bilimlerin önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü, afetlerin yarattığı etkiler üzerinde çalışmanın, travmaların hafifletilmesi, toplumların iyileştirilmesi ve dayanıklılıklarının artırılması gibi roller sosyal bilimler tarafından üstlenilir. Hem olayın yaralarını sarmak hem de sonraki afetlere karşı hazırlıklı ve dayanıklı bir toplum inşa etmek sosyal bilimlerin ilgilendiği konular arasındadır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerin afet yönetimi ve travma müdahalesindeki potansiyeli hem uygulamalar hem de bu konuyla ilgili yapılan araştırmalar açısından önemlidir.

Yapılan alan yazın çalışmasında, konu kısıtlaması deprem-afet-travma şeklinde belirlenmiştir. Sosyal bilimler ekseninde depremin doğa olayından çıkıp, afete dönüşmüş şekilde incelendiği görülmüştür. Yani deprem, teknik açıdan doğanın bir olayı iken, sonuçları itibarıyla afete dönüşmekte ve sosyal bilimin çalışma alanı haline gelmektedir. Yine sonuçları itibarıyla yaşam alanı (ağırlıklı kent) çalışmalarının önemli bir konusudur fakat burası da bir miktar mühendislik bilgisiyle donatılmıştır. Başka bir sonuç ise toplum üzerindeki etkidir ki burada travma gündeme gelmektedir. Bu durumda, deprem afete dönüşen ve travmayla sonuçlanabilen bir yerden alındığında, deprem, afet ve travma alanındaki çalışmalar bu çalışmanın alan yazın üçgenini oluşturmuştur.

2.1. Afetin Sosyal Bilim Çatısıyla İrdelenmesi

Değişen iklim şartları ve yaşanan çoklu krizler çağı nedeniyle dünyanın herhangi bir yerinde afetler söz konusu olduğunda pek çok ülkenin savunmasızlığı göze çarpmaktadır. Yaşanan afetler can ve mal kaybının yanı sıra, fiziksel ve ekonomik altyapıların zarar görmesine neden olmaktadır. Bahsi geçen olumsuz etkilerin azaltılmasında ise afet yönetimine

¹ Çalışma, Ekim 2023'te 25. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumunda sözel bildiri olarak sunulmuştur.

ihtiyaç duyulmaktadır. Bu alan, doğası gereği birden fazla disiplinin bir araya gelmesini gerektirmektedir.

Afet, doğa olaylarının toplumsal yapıyı-düzeni olumsuz yönde etkilediği bir durumdur. Olumsuz etkilerinin neler olabileceği afet tanımlarıyla bile oldukça fazla bilgi içermektedir. Afet tanımlarına bakıldığında, toplumun tümünün veya bir kesiminin fiziksel ve sosyo-ekonomik anlamda kayıplara yol açan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olayların olduğu, insanların bu kayıplar karşısında yetersiz kaldığı ve dışardan destek almayı gerektiren bir duruma geldiği vurgulanmaktadır (Güven ve Kızılkaya, 2023; Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, 2014; Yeşildal, 2020). Bu bağlamda ele alındığında afetlerden sonra oluşan riskli durumlar da göz önünde bulundurularak risk azaltma kavramı sıklıkla kullanılmaktadır (İnal ve ark., 2018). Risk azaltma çalışmalarının nerede yoğunlaşması gerektiği afet türlerine göre belirlenebilir. Türkiye'de deprem, sel, yangın ve endüstriyel alanda sıklıkla afetler yaşanmaktadır. Gözükızıl ve Tezcan (2023) özellikle son 20 yılda en etkili afetin deprem olduğunu vurgulamışlardır. Genç (2007), doğal afetlerin yarattığı tahribatların %66'sının deprem kaynaklı olduğunu belirtirken, Yılmaz ve arkadaşları (2011) %64'lük bir orandan bahsetmektedir. Sonraki yıllarda bu sayının düştüğünü açıklarken Çağlar (2020) tahribatın %51'inin doğal kaynaklı afetlerden, %49'unun ise teknolojik kaynaklı afetler olduğundan söz etmiştir. Afet Terimleri Sözlüğüne (2014) göre risk azaltma, meydana gelebilecek tehlikelere karşı önlem alma veya afetin etkilerinin azaltılması amacıyla hem afet sırasında hem de afet sonrasındaki faaliyetlerden söz eder. Karaman ve Altay (2016), riskli alan ve konuların belirlenmesini önemsemişlerdir. Ek olarak daha etraflıca ele alınması gerektiğini belirttikleri konular arasında sosyal, beşeri, doğal ve teknolojik koşulların belirlenmesi, kamu yönetiminin merkeze alınması, farkındalığın artırılması ve en önemlisi planlamadan kontrole giden süreci kapsayan bir disiplinler arası çalışmanın elzem olması bulunmaktadır.

Afetlerin yarattığı olumsuz etkiyi azaltmak/ortadan kaldırmak için nasıl toplumsal adımlar atılabileceğine bakıldığında ise sınırlı sayıda kaynağa ulaşılmıştır. Öztürk (2023), Türkiye'de afete hazırlık ile ilgili tezlerin sayısında bir artış olduğundan söz etse de konunun yeterince araştırılmadığından söz etmiştir. Yapılan çalışmaların afete hazırlık açısından yeterli olmadığı yazar tarafından belirtilmiş, ihtiyaç olan afet hazırlık eğitimleri aşamasının da oldukça zayıf olduğu aktarılmıştır. Boztepe-Taşkiran (2023), felaketin yıkıcı hasarları belirli ve kısa bir dönem için araştırma, inceleme ve haber konusu olarak öne çıkarken, yeni bir afet meydana gelene kadar gündem olamadığını belirtmişlerdir. Afetin sadece meydana geldiği zamanlarda sıcak gündemi oluşturması halinde, afet iletişim hakkında temel bir yanılığa düşüleceğini

belirtmişlerdir. Mevcut çalışmaya çok benzer şekilde afet başlığındaki tezlere bakan araştırması ile Diktaş-Yerli (2023: 973), “afetlerin yol açtığı olumsuzlukların azaltılabilmesi için afet yardım ve yönetim planı hazırlanmalı, toplumsal farkındalığı arttırmak açısından çalışmalar yapılmalı ve tüm iletişim mecraları bu amaçla aktif kullanılmalı, afetlerin olumsuz etkilerine müdahaleyi amaçlayan bireysel girişimler ve sivil toplum hareketleri devletçe desteklenmelidir” şeklindeki sonucu ile afete konu olabilecek aktörlerin bileşen olduğu bir koordinasyonu ön plana çıkararak, bu doğrultuda yapılan akademik üretimlerin hizmet üretiminde dikkate alınması için aşağıdaki ifadeyi eklemiştir:

Afetlerin topluma yansıyan olumsuz etkilerini azaltmak veya ortadan kaldırmak için afetler öncesi ve sonrasında gerçekleştirilmesi gerekenlerin analizini yapabilme, çözüme dair yapılması gerekenlerin sosyal bilimler alanındaki farklı disiplinlerce değerlendirilmesi ve eş güdümün sağlanması açısından yapılan akademik çalışmaların durumunu görmek önemlidir. Bu doğrultuda sosyal bilimler içerisinde afet olgusunun hangi disiplinlerde ağırlıklı olarak ele alındığı başka hangi olgularla ilişkilendirilerek, problemin tanımlandığı, bunların sonucunda da afetlerin çok boyutlu yıkıcı etkilerine yönelik çözümler noktasında yapılabileceklerin belirlenebileceği açısından bu tarz çalışmalar önemlidir (Diktaş-Yerli, 2023: 973-4).

Ün (2023) Türkiye’nin AFAD gibi bir merkezi kurarak, afet yönetiminden risk yönetimine geçtiğini belirtmişse de ülkedeki yapısal sorunlar nedeniyle afetlerle mücadelenin başka yönleri olduğunun altını çizmiştir. Kalkan da (2023), imar aflarının neden olduğu çarpık kentleşmenin, ve yönetmeliklerle uyumsuz yapısal çözümlerin üretilmesinin, afetlere karşı kent dirençliliğini olumsuz etkilemesi gibi yapısal sorunlara dikkat çekmiştir. Tercan (2018) ise Türkiye’nin afetler konusunda detaylı bir yasa ve uygulama birikimine sahip olduğunu fakat kurum ve kuruluşları kökten değiştirmeye yönelik çıkartılan yasal düzenlemeler sonucunda afet yönetim anlayışının olgunlaşmadığını ve önceki tecrübelerden faydalanamadığını belirtmiştir.

Başka bir noktadan, afetin görünürlüğü üzerine odaklanan araştırmalarında Çelebi ve Durmuş-Sarıkahya (2022: 10) afetlerle mücadelede afet öncesi ve sonrası planlamalar kapsamında afet bilgisinin artması gerektiğine olan inançla afet okur yazarlığı tartışmasını yaparak bu konudaki tanımlamayı şu şekilde yapmışlardır: “Spesifik olarak, afet okuryazarlığı, bir bireyin afeti azaltma, hazırlık, müdahale ve kurtarma bağlamında bilinçli kararlar vermek ve talimatları takip etmek için bilgileri okuma, anlama ve kullanma yeteneği olarak tanımlanır”. Üniversite öğrencilerini katılımcı olarak aldıkları araştırmalarında afet okur yazarlığının yükseltilmesi için konunun müfredata dahil edilmesini; program ve uygulayıcı odaklı müdahalelerde bulunulması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Yaygın öğrenmenin (doğru ve/veya yanlışlığı sorgulamaya açıktır) bir biçimi haline gelen sosyal medyanın afet ve kriz yönetimindeki kullanımıyla ilgili çalışmalarında Şahin ve Zengin-Demirbilek’e (2023: 324) göre:

Günümüzde afet ve kriz öncesi, sırası ve sonrasında geleneksel ve sosyal medya önemli bir aktör haline gelmiştir. Özellikle de sosyal medya ve modern teknolojiler sayesinde afetler ve krizlerde iletişim için yeni fırsatlar doğmuştur. Küresel çapta sosyal medya kullanımının hızla gelişmesi ile arama kurtarma faaliyetleri kolaylaşmakta, erken uyarı sistemleri ile kaçış ve kriz haritaları sunulmakta, yardım girişimleri kolaylaşmakta ve afetten etkilenen toplum üyeleri ile kolaylıkla bağlantı kurularak acil durum bilgileri paylaşılabilir. Afet öncesi dönemde toplumun afete karşı hazırlıklı olması ve direnç kazanması için yapılan bilgilendirme çalışmalarında sosyal medya etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Toplumun afet dönemlerinde hangi kaynaklara sahip olduğu ve bu kaynaklara en kısa yoldan nasıl ulaşabileceği, toplanma ve barınma alanlarının nereler olduğu ile bu alanlara nasıl ulaşabileceği, afet sonrasında sağlanan yardım hizmetlerine nasıl ulaşabileceği sosyal medya platformlarından hızlı bir şekilde duyurulabilmektedir. Bununla birlikte kurumlar da yayınladıkları kamu spotları, eğitim portalları ve kamuyu bilgilendirici içerikleri sosyal medya platformlarından duyurabilmektedir.

Afete ve afetle mücadeleye hazır olmakla ilgili Güldü (2023: 655) şu önerilerde bulunmuştur:

Afetlerin gerçekleşmesini engellemek çok mümkün değilse de neden oldukları zararları olabildiğince azaltılabilmesi için toplumumuzun her kesiminde afetlerle baş etme mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. İnsanlarımızı afetlerin olumsuz psikolojik etkilerden mümkün olduğunca koruyabilmek için onların afetlere psikolojik olarak hazırlıklı hale gelmeleri sağlanmalıdır. Aynı zamanda onlarda afet bilincinin oluşturulması ve afetlerle mücadele etmelerine yardımcı olacak davranışlar da kazandırılmalıdır. Böylece afetlerin yaratacağı bireysel, toplumsal, ekonomik ve çevresel etkiler mümkün olduğunca azaltılabilecek, örgütsel ve sistematik çözümler üretilebilecektir. Ancak unutulmamalıdır ki afetlerle mücadele sürecinin başarılı olabilmesi için ülkemizde mümkün olduğunca çok sayıda kişinin bu sürece aktif katılımı gereklidir. Bunu sağlamanın en etkili yolu ise eğitimidir. Afetlerin nedenleri ve neden olduğu yıkıcı etkileri ile onlarla etkili bir mücadele etme sürecine ilişkin ayrıntılı olarak planlanan bir afet eğitiminin toplumun geneline sunulmasıyla, afet ve felaketlerle daha meydana gelmeden mücadele edilmeye başlanması ve gerçekleştikten sonra da ez az kayıpla atlatılabilmesi mümkün olabilecektir.

Fatsa ve Akdaş (2023) afet yönetiminin önleme aşamasında yapılması gereken işlerden söz ederken arama kurtarma ile başlayıp bulaşıcı hastalıkların kontrolüne kadar ve kısa süreli danışmanlıklarla müdahaleleri içeren iş ve işlemlerden bahsetmektedirler. Özler (2019), afetlerin ve özellikle depremlerin ikincil tehlike ve zararlar oluşturan olaylara neden olduğunu, büyük yıkıntıların, alt yapı tahribinin, yangınların, ulaşım ve enerji kaynaklarının zarar görmesinin nedenlerine bağlı olarak birçok ikincil afete neden olduğunu belirtmiştir.

Afetle ilgili çalışmalar afet sonrası rutine girme çabasında toplumsal dinamiklere, iyi oluş halinin artırılabilmesi için girilen mücadelelere de psikososyal başlığı ile yer verilmiştir. Aksoy ve Kabasakal (2023), afet sonrası dönemlerde kullanılması planlanan hazırlanmış psikososyal destek çalışmalarını incelediklerinde birçoğunun içeriğinde benzer şekilde bulunan müdahalelerin psikolojik ilk yardım olduğunu tespit etmişlerdir. Afetlerde birçok farklı çalışanın da göz önünde bulundurulması halinde psikososyal destek programlarının geliştirilmesi gerektiği ve mevcut halinin sadece afet sonrasına yönelik olduğu da belirtilmiştir. Tüccar ve Yavuz (2023) özellikle 6 Şubat sonrasına dair çalıştıkları araştırmalarında psikososyal sürecin inşasında travma sonrası stres bozukluğu çalışmanın önemine ve afet yönetiminde planlamanın kapsayıcı olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Oyanık ve Cengiz

(2020: 90) afet sonrası psikolojik direnç geliştirmede kaderci bakışı sorguladıkları çalışmalarında afet yönetimini “afetlerde ve acil durumlarda kontrolü elde tutmak, hayati risk altındaki insanlara yardım sağlamak, kısaca, bir afetin etkisinden kaçınmak ya da afetle meydana gelen olumsuzlukları düzeltmek için tasarlanmış faaliyetlerin tamamı” olarak tanımlamış ve afet yönetiminin amacını “bireylerin ve toplumun uğradıkları insani, fiziksel ve ekonomik kayıpları azaltmak veya önlemek ve ülke genelinde kişisel ıstırapı azaltmak ve iyileşmeyi hızlandırmaktır” şeklinde açıklayıp toplumun savunmasızlığını azaltmayı önermişlerdir.

Deprem odaklı travma alan yazınına geçmeden önce, çalışmalarda bahsi geçen psikososyal kavramına dair daha geniş bir tartışmaya ihtiyaç vardır. Bu sebeple deprem çalışmanın sosyal hizmet için neden önemli olduğu ayrı bir başlıkta tartışılmıştır.

2.2. Deprem Konusunu Çalışmanın Sosyal Hizmet Alanı İçin Önemi

Deprem felaketleri bir dizi zorluğu beraberinde getirmektedir. Sosyal hizmet alanında çalışanlar bu sürecin yakın tanıklanndandır. Deprem bölgesine en kısa süre içerisinde medikal ekipler, arama kurtarma birlikleri ve sosyal hizmet çalışanları ulaşmaktadırlar. Acil yardım ve ihtiyaç değerlendirmesi ile başlayan çalışmalar zaman geçtikçe psikososyal destek, yardım ve kaynak yönlendirmeleri, dezavantajlı gruplarla çalışmaları ile devam etmektedir. Zaman geçtikçe arama kurtarma çalışmaları sona erer, deprem bölgesindeki çalışmalar uzun sürmesi gereken destek programlarıyla devam edebilmektedir. Dolayısıyla deprem bölgesinde bir süre sonra sahada zamanla çekilen neredeyse tüm aktörlere rağmen, orada sosyal hizmet çalışmaları devam etmekte ve sahadan belki en son ayrılan grubun sosyal çalışmacıların olduğu görülmektedir.

Depremi şiddeti ve yıkıcılığı kadar sosyal yeniden inşaada rol alan insan gücü de deprem sonrası çalışmalarda önemli belirleyenler olarak düşünülebilir. Sosyal çalışmacıların depremden sonraya dair psikososyal çalışmalar içindedirler. Psikososyal destekte yapılan, genel olarak denge ve rutine dönme çalışmasıdır. Bir tür “zemin kayması” (Kırımsoy Denge, 2023) olarak belirtilebilecek bu doğal olayın ardında birçok şey alt üst olmaktadır. Sosyal hizmet uygulamaları, zemini yeniden inşa etmenin yollarını aramakla ilgilenmektedir. Hem toplum temelli çalışmaların hem de birey odaklı hizmetlerin sosyal hizmet açısından savunuculuk, eşitlik, adalet ve sosyal değişim gibi genel hedeflerle şekillenmesi söz konusudur. Bu sebeple depremle ilgili çalışmaların psikososyal içerikli yürütülmesinin daha fazla önemsenmesi gerekli görülmektedir.

2.3. Deprem ve Travma

Depremi ne zaman olacağına dair kesin bilginin olmaması söz konusudur (Kuman Tunçel, 2023; Wu Z, Xu J, He L., 2014). Briere ve Scott (2016: 6) doğal afetlerin önemli sayıda insanı olumsuz etkileyen, doğrudan insan eliyle olmadığını ve yaralanmaya sebebiyet veren büyük çaplı çevresel olduğunu belirtmektedirler.

Depremlerin etkisi sadece deprem sırasında değil depremden sonra da devam etmektedir. Deprem, fiziksel etkileri olan ölümlere, yaralanmalara, binaların yıkılmasına ve malzeme kaybına neden olmasının yanı sıra, aynı zamanda travmaya neden olabilecek şekilde ağır ve psikolojik sonuçlara da yol açabilmektedir (Güler Aksu ve İmrek, 2023). Tanhan ve Kayri (2013) bu sonuçlarla ilgili; barınma gibi temel ihtiyaçlarının tehdit altında oluşunun bilişsel, duyuşsal, davranışsal alanlarda yaşandığına işaret etmişlerdir. Güler Aksu ve İmrek (2023) tam da bu nedenle en erken dönemde travmaya müdahalenin başlatılması gerektiğini ve bu müdahalenin toplum temelli, çok düzeyli, kapsamlı ve psikososyal eğitimsel ve klinik müdahaleler kullanan bütünleşmiş bir yaklaşımının daha iyi sonuçlar vereceği belirtmişlerdir.

Travmanın ne olduğu ve kimi etkilediği sorusunun yanıtı için klinik olarak sık başvuru alan The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) 5'te travmatik olay 'doğrudan yaşanan ya da doğrudan tanıklık edilen ya da aile bireyi ya da yakın arkadaşın başına gelen ya da mesleki olarak deneyimlenen gerçek göz korkutucu bir biçimde ölümle ya da ağır yaralanmayla karşı karşıya gelmiş ya da cinsel saldırıya uğramış olma' olarak tanımlanarak etkilenen kişilerin kimler olabileceği gösterilmiştir. Görüldüğü üzere travma farklı kişileri farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Yani, olayı yaşayanlar, izleyenler, gözleyenler ve olay mahallinde saha çalışması yapanlar travmadan etkilenebilirler.

Karabacak-Çelik (2023), depremin aniden meydana gelmesi ve sonrasında artçıların yaşanması sebebiyle tetikte olma halinin rutine dönmeyi zorlaştırdığına işaret etmiştir. Dolayısıyla deprem normal hayata geçişi zorlaştıran travmatik durumlar arasında yerini almaktadır. Benzer bakış açısıyla Blanc ve arkadaşları (2014) da deprem sonrası travmayı rutine dönememle ilişkilendirmişlerdir. Fiziki ev koşullarının belirsiz ve güvensiz olmasına, gündelik ilişki içinde olunan kişi ve alanlara dair kaybetme korkusunun ruhsal olarak zorlu bir süreç doğurduğuna değinmişlerdir. Özyanık ve Tarlacı (2022), bireysel olarak yaşanan travmaların sadece yaşayan kişileri değil bu kişilerin yaşadıkları topluma yayıldığını ve kişisel travmalardakine benzer semptomların görüldüğünden söz etmişlerdir. Çopur ve Gencer (2015)

birçok duygu durumunun kitleler halinde görülebileceğinden ve bunların dehşet, acı, öfke, tedirginlik, çaresizlik ve kayıp hissi olarak karşımıza çıktığından bahsetmişlerdir.

Duman (2019), travmalar söz konusu olduğunda ilk akla gelenin bu sarsıcı olayların bireylerin ruhsallıklarında bıraktıkları izlere ve bu konuda yapılacak müdahalelere odaklanıldığını, bunun da ruhsal travmaların bir yönünü arka plana ittiğini ileri sürmüştür. Tedeschi ve arkadaşları (1998), bu olumsuz sonuçların önlenemediği ve insanların bu durumlarla başa çıkma becerilerinin var olduğuna dair literatürün genişletilmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

Travmayla mücadelenin sadece psikolojik sıkıntılar yaratmadığı, bu mücadelenin aynı zamanda travma sonrası büyüme deneyimi için de fırsat sunduğu belirtilmiştir (Joseph ve Linley, 2008; Tedeschi ve arkadaşları, 1998). Calhoun ve Tedeschi (2006) travma sonrası büyüme kavramından söz ederken, bireyin büyük bir yaşam kriziyle mücadelesinden kaynaklanan önemli olumlu değişim deneyimine işaret etmişlerdir. Kağıtçıbaşı (2010), kişilerin sorunlarıyla başa çıkabilme özelliklerini incelemek için kolektivist başa çıkma stilleri üzerinde çalışmalar olduğunu belirtmiştir. Çimen (2020), travma sonrası büyümede ve sorunlarla baş etme stratejileri arasında kültürün etkili olabileceğini, kültüre ait stratejilerin kullanılabilirliğini öne sürmüştür.

Depremi afete, afetin travmaya dönüşmesi ve travma sonrası iyileşme süreçlerine dair kendi alanlarında yetkin sosyal bilim insanlarının önemli bir alan yazın birikimi mevcuttur. Her biri kendi başlığında daha detaylı incelenebilir olan bu birikimin sosyal bilim alanında lisansüstü tez üretmeye nasıl az yoğun yansıdığını görmek için bu çalışmada neler bulunduğu dair bulgular aşağıda yer almaktadır.

3. Bulgular ve Tartışma

Türkiye akademisinde lisansüstü tezlerin önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Tez yazmak, akademinin anahtarlarından biri olarak da görülebildiğinden oldukça meşakkatli bir süreci içerir. Tez öğrencileri ve danışmanlarını güçlü ilişkiyle bir arada tutabilecek bir zeminin olması, tez konusunun ülkenin konjonktürüne uygun olması, tez için gerekli olan zamansal ve ekonomik refahın sağlanabilir olması, tez yazma sürecine eşlik eden gündelik hayat, tez konusunun desteklenebilir görülmesi gibi kaygılar çoğaltılabilir.

Bu çalışmada depreme ilgili incelenen 1995 lisansüstü tezin 181 tanesi sosyal bilim alanında yapılmıştır. Grafik 1 incelemeye konu olabilen 1988-2023 yıl aralığındaki tüm tezler (mavi çizgi) ve sosyal bilimlerde (turuncu çizgi) yapılmış lisansüstü tezlerin dağılımını bir

arada göstermektedir. Sosyal bilim çizgisindeki hareketin tüm tezler içindeki hareketten farklılaştığı yıl aralığı 2012’den 2000’e doğru izlenebilmektedir. Bu süreci 1999 Marmara (Gölcük) Depremi ve 2011 Van (Erciş) Depremi aralığı olarak görmek mümkündür. Ayrıca bu sürecin, Türkiye’nin, 2000’li yılların başındaki ekonomik krizi teğet geçme çabası içindeki yıllar olduğu da bilinmektedir. İki büyük deprem arasında sosyal bilimlerin deprem başlıklı tez üretiminde diğer bilim alanlarında olduğu gibi artış göstermemesini tartışmak önemlidir. Özellikle sosyal bilimin bağlam bağımlı olmasından hareketle 1999 Marmara Depremi’nin ardından sosyal bilimlerin depremi konu edinmemesi ama doğa bilimlerinin deprem başlıklı tezlerindeki artış, sosyal bilimlerin, afeti toplumsal olarak tartışmaya hazır olmadığı şeklinde yorumlanabilir. 2011 Van Depremi’nin ardından diğer alanlardaki artış-azalış seyrinin sosyal bilim tezlerinde de benzerlik göstermesi söz konusudur. 2000’li yılların başındaki ekonomik kriz gündeminden uzaklaşılması, sosyal bilimin iktisat dışındaki alanlara eğiliminin artması, birbirine yakın zamanlarda yaşanan iki büyük depremin afet konusundaki hassasiyeti artırması, 2011’de Türkiye’de iklim değişikliği eylem planının (webdosya.csb.gov.tr/db) açıklanması gibi durumların bu seyrin izlenmesini anlamlı hale getirdiği söylenebilir.

Grafik 1. Yıllara Göre Tezlerin Karşılaştırmalı Dağılımı

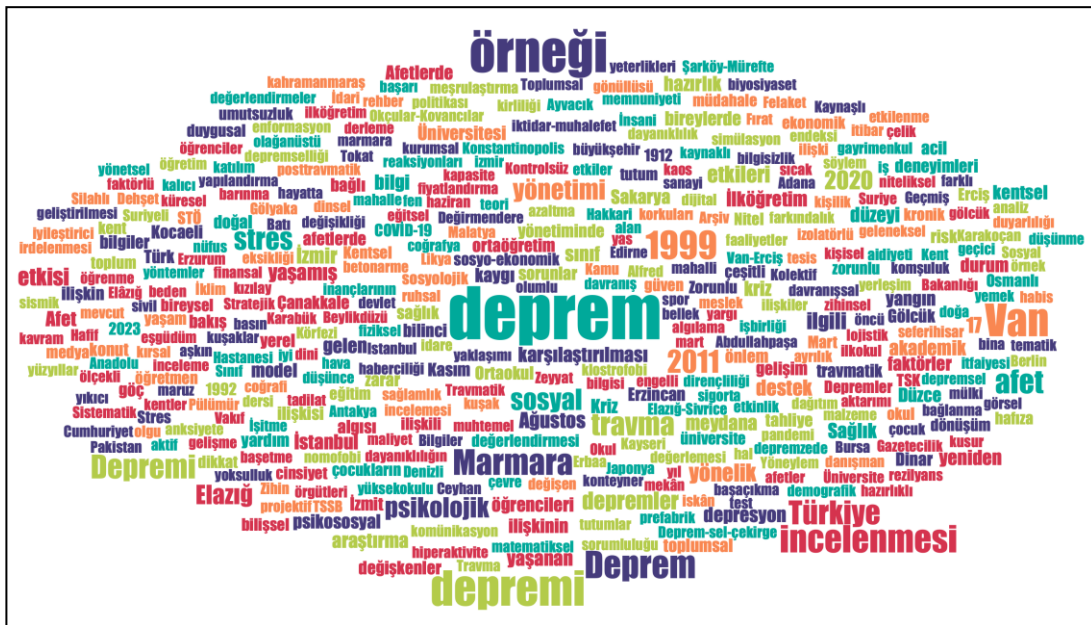
1995 tezin başlıklarına dair oluşturulan Şekil 1’deki kelime bulutunda ek niteliğindeki kelimeler ayıklanmış ve liste *en az 1 kez yer alış* şeklinde sıralanmıştır. Listenin kalabalık görüntüsünün ardında en az 1 yer alış sıralama sistemi vardır. En küçük görünen, mahalle, dinsel, kent, fiziksel, kırsal, zihinsel, iskan gibi kelimeler başlıklarda 1 kez; Van, Elazığ, Marmara gibi kelimeler daha yoğun yer almaktadır. Deprem başlıklı tezlerin en çok tekrar eden kelimesinin deprem olması şüphesiz anlamlıdır ve tartışma odağını güncel tutabilmeyi sağlamaktadır.

Başlıklarda dikkat çeken kelimeler içinde travmatik, posttravmatik, anksiyete, kaygı gibi kelimelerin varlığı depremde travma okuması yapmanın önemini ortaya koymuştur. “Örneği” kelimesinin sık yer alması da bir depremle ilişkilendirilmiş tezlerin varlığına işaret etmektedir.

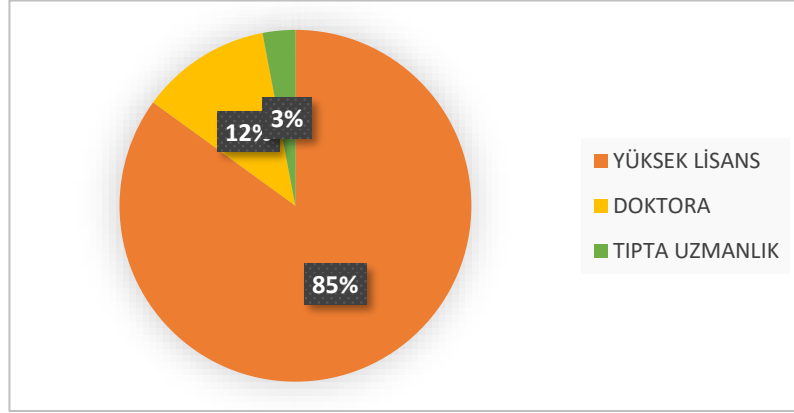
Sosyal bilimlerde veya doğa bilimlerinde yaşanmış bir depremle ilişkilendirilmiş tez yazımının sıklığı bilimsel bilginin toplum deneyiminden ve bağlamından bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan başlıklarda çocuk, kadın, yaşlı, engelli, göçmen gibi sosyal bilimlerin sık kullanılan çalışma gruplarının yoğun tekrarlı yer almaması deprem temalı çalışmalar ile yaş, cinsiyet, demografik durum gibi kategorize edilen grupların spesifik olarak çalışılmadığını göstermektedir. Deprem ile çocukların, kadınların, göçmenlerin ve benzeri kategorik grupların daha sık bir araya getirildiği lisansüstü çalışmalara ihtiyaç olduğunun altı çizilmelidir.

Şekil 1. Tezlerin Başlıklarından Kelime Bulutu

Grafik 2’de tez incelemesinde diğer tez incelemesi yapan araştırmalara çok benzer şekilde sosyal bilim çatısı altında, yüksek lisans bitirme tezlerinin diğerlerinden oldukça fazla olduğunu gösteren tez durumu dağılımından bahsedilmektedir. Yüksek lisansın bir konuda uzmanlaşmak üzere girilen bir eğitim programı olmasından, lisans sonrası eğitime devam niteliğinde bir forma dönüşmesinin toplumsal arka planlarına dair bir araştırmanın gerekliliğine ortaya çıkmaktadır. Yüksek lisans programını tamamlayanların doktora geçme-doktorayı tamamlama oranlarına da bakılarak sosyal bilimlerde yüksek lisans programı tamamlamanın uzmanlaşma veya statü kazanma arasındaki farkın ortaya koyulması yüksek lisans programlarına dair reformist bir çalışma olabilir.

Grafik 2. Tezlerin Yüksek Lisans, Doktora ve Tıpta Uzmanlık Durum Dağılımı

Tablo 1, incelenen tüm tezler içindeki sosyal bilim tezlerinin yüksek lisans, doktora tıpta uzmanlık ve sanatta yeterlilik sayılarını içermektedir. Sanatta yeterlilik başlığı ile ilişkilenen hiçbir sosyal bilim tezi yoktur. Tıpta uzmanlık tezleri içindeki sosyal bilim içerikli çalışmaların yüksek lisans ve doktora göre oranı oldukça yüksektir. Yüksek lisans ve doktora ise oran olarak birbirlerine yakındır.

Tablo 1. Tezlerin Durumlarına Göre Kategorize Edilmesi

DURUM	SOSYAL BİLİM ALANINDAKİ TEZ SAYISI	TOPLAM TEZ SAYISI
YÜKSEK LİSANS	153	1688
DOKTORA	22	298
TIPTA UZMANLIK	5	8
SANATTA YETERLİLİK	-	1

Tablo 2’de sosyal bilim çatısı altında deprem başlıklı lisansüstü bilgi üretiminde bulunan üniversiteleri içermektedir. 5 ve üzeri tez üreten şekilde sıralı listeye dahil olan 11 üniversitenin azalan sıraya göre sosyal bilim alanındaki tez sayıları gösterilmektedir. Teknik üniversite olmasına rağmen Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin en çok sosyal bilim tezi üretmesi söz konusuysen, dünya listelerine giren İstanbul ve Hacettepe Üniversitelerinde sosyal bilim tez sayısı yoğunluğu azdır. Dikkat çeken iki üniversite ise Yüzüncü Yıl ve Fırat Üniversiteleridir. Her ikisi de Türkiye’nin çok can kayıplı iki büyük depremini yaşamış Van ve Elazığ kentlerinin üniversiteleridir. Üniversitenin ait olduğu kentin toplumsal süreçlerine dair bilgi üretiminin içinde bulunması oldukça anlamlıdır. Tam bu noktada, 1999 depremi gerekçesiyle, listede Kocaeli Üniversitesinin olmaması da tartışılması gereken konulardan biridir. Deprem teknik olarak değilse de toplumsal olarak sosyal yapıdan etkilenmelerinin Van ve Elazığ’da görülebilmemesine karşın Kocaeli’de görülememesine dair bir sosyal doku araştırması ihtiyacının altı çizilmelidir.

Tablo 2. Sosyal Bilim Alanındaki Tezleri İçeren Üniversiteler*

ÜNİVERSİTE	SOSYAL BİLİM ALANINDAKİ TEZ SAYISI
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	16
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	12
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	11
Fırat Üniversitesi	10
Marmara Üniversitesi	8
Boğaziçi Üniversitesi	7
Gümüşhane Üniversitesi	7
Sakarya Üniversitesi	6
Atatürk Üniversitesi	6
Hacettepe Üniversitesi	5
İstanbul Üniversitesi	5

*(5’in altındakiler dahil edilmemiştir)

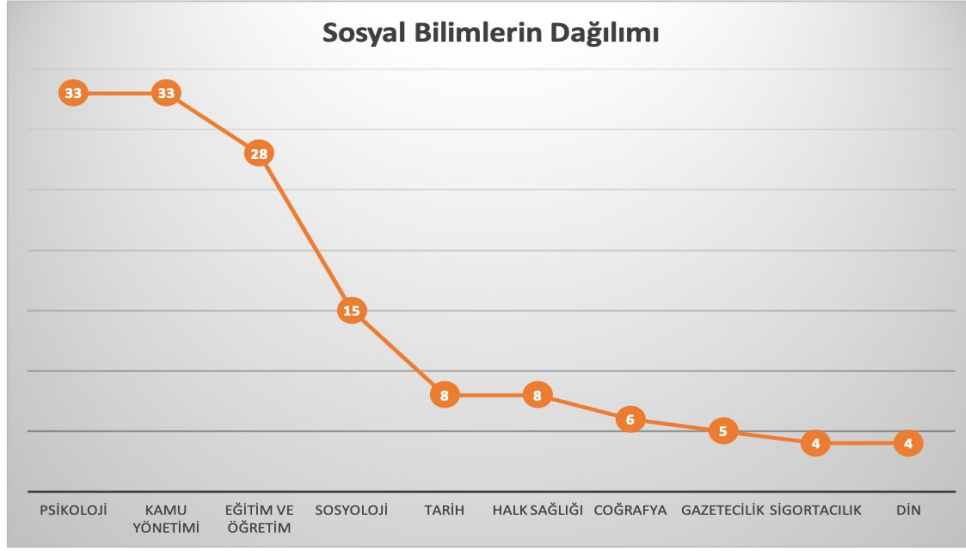
Tablo 3’te adı geçen üniversiteler sosyal bilim alanında, deprem başlığı ile ilgili sadece 1 tez içeren üniversitelerdir. Burada, üniversitelerin bazı konu başlıklarını daha çalışılabilir görmelerinin altı çizilebilir. Buradaki üniversitelerin bir kısmı son 5 yılda kurulmuş veya diğer üniversitelerden bölünme yoluyla ayrılmış üniversitelerdir. Bu durum sosyal bilim çatısında konu başlığı seçiminde depremi önceliklememeleri için geçerli ve yeterli bir sebep olarak görülmemelidir. Burada söz konusu üniversitelerin deprem yerine destekledikleri başlıklara dair bir araştırma ile asıl sebebin görülebilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir.

Tablo 3. Sosyal Bilim Alanında Sadece Bir Tez İçeren Üniversiteler

Adnan Menderes Üniversitesi	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Aksaray Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Ü.	Bitlis Eren Ü.	Burdur Mehmet Akif Ersoy Ü.
Cumhuriyet Ü.	Çankaya Ü.	Dumlupınar Ü.
Erciyes Ü.	Erzincan Binali Yıldırım Ü.	Eskişehir Osmangazi Ü.
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü.	Galatasaray Ü.	GATA
Gaziantep Ü.	Hasan Kalyoncu Ü.	İstanbul Medeniyet Ü.
İstanbul Okan Ü.	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Kadir Has Ü.	Kafkas Ü.	Kara Harp Okulu Komutanlığı
Karabük Ü.	Karamanoğlu Mehmetbey Ü.	Kastamonu Ü.
Kırkkale Ü.	Kırşehir Ahi Evran Ü.	Kütahya Dumlupınar Ü.
Manisa Celal Bayar Ü.	Mersin Ü.	Mevlana Ü.
Muğla Sıtkı Koçman Ü.	Okan Ü.	Sabancı Ü.
TED Ü.	Tekirdağ Namık Kemal Ü.	Uludağ Ü.
University of Basel	Yıldız Teknik Ü.	

Bu çalışma kapsamında sosyal bilimin neleri içerdiği konusuna da değinmek önemlidir. Grafik 3’teki gösterimde görüldüğü üzere, *Psikoloji* ve *Kamu Yönetimi* alanlarının deprem içerikli tez üretiminde yoğunluğu paylaşması, onların ardından da *Eğitim ve Öğretim* ile *Sosyoloji*’nin bilgi üretiminde yoğun olarak yerlerini almaları söz konusudur. Burada dikkatten kaçmaması gereken noktanın, 6 Şubat ve ardı depremleri itibarıyla gündeme gelen *Sosyal Hizmet* alanının grafikte yer alamamasıdır. *Sosyal Hizmet*, hem sosyal bilimin içinde kendine yer edinen, hem de idari olarak bakanlık düzeyinde karar ve politika merci olan bir yerdeyken ilk 10 alan içinde lisansüstü bilgi üretimine katkı sağlamamaktadır.

Grafik 3. Sosyal Bilimlerin Dağılımı

Şekil 2’de incelenen tezlerin sosyal bilim alanında olanlarının anahtar kelimelerine de bakılmıştır. Başlıklara benzer şekilde anahtar kelimelerde de en sık tekrarlanan kelime deprem, ikincisi ise afetdir. *Yönetim, travma, sosyal, doğal, kriz, stres, psikolojik, depresyon, hazırlık, sağlamlık, tükenmişlik, psikososyal, sosyomekansal* gibi literatürün kavramlarının yanı sıra Türkiye’nin deprem geçmişinden bilinen 1999, Erzincan, Van, Marmara’nın da anahtar kelimelerde yerini alması söz konusudur. Gerçekleştiği an itibarıyla toplumsal bir krize dönüşen söz konusu büyük depremlerin lisansüstü çalışmalarda yer alması sosyal bilim bilgisinin toplumda muaf olmadığını gösterebilmektedir.

Şekil 2. Sosyal Bilim Tezlerinin Anahtar Kelimelerinden Kelime Bulutu

Tablo 4’te başlığında hem afet hem de depremi aynı anda barındıran sosyal bilim tezleri paylaşmaktadır. Toplam 11 tezin 2 tanesi erişilebilir değildir. Tarama sosyal bilim üzerinden değil de tezlerin tamamı üzerinden yapıldığında 25 tez sıralamaya girmektedir. Yani deprem ve afeti aynı anda başlığında bulunduran 25 tezin 11’i sosyal bilim tezidir. Bu durum depremlerin afete dönüşmesi halinde sosyal bilimlerin ilgisinin orada yoğunlaştığını göstermektedir. Öte

yandan yaşadığı büyük depremlerin hemen hepsi afete dönmüş bir ülkede lisansüstü çalışmaların sadece 25 tanesinin bu konuyu birlikte ele alması akademik üretimin konu olarak yönlendirildiğine dair soru işaretleri içermektedir.

Tablo 4. Başlığında Aynı Anda “Afet” ve “Deprem” İçeren Sosyal Bilim Tezleri

Yıl	Tez Adı (Oriijinal/Ceviri)	Tez Türü	İlk Alan	İkinci Alan	Üçüncü Alan	Anahtar Kelimeler
2023	Afet lojistiğinde Türk Kızılayının rolü: Deprem felaketleri örneği	Yüksek Lisans	İşletme	-	-	Afet, Afet Lojistiği, Afet Yönetimi, Afet ve Acil Durum Yönetimi, Türk Kızılayı
2021	Doğal afet sigorta türü olarak zorunlu deprem sigortasının toplumdaki farkındalığı: İstanbul örneği	Yüksek Lisans	Sigortacılık	-	-	Deprem, Doğal Afet, Sigorta, Farkındalık, Algı, Konut
2021	Biyolojik afet (COVID-19) ve doğal afet (deprem) zamanında gruplararası tehdit algısı ve dini tutumun Suriyelilere ilişkin ön yargıdaki rolü	Yüksek Lisans	Din	-	-	Dini Tutum, Ön Yargı, Gruplararası Tehdit Kuramı, COVID-19, Deprem, Suriyeli Sığınmacı, Elazığ.
2020	Sınıf öğretmeni adaylarının afet bilinci algısı ve deprem bilgi düzeyi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim	-	-	Afet Bilinci Algısı, Deprem Bilgisi, Sınıf Öğretmeni Adayları.
2020	Afet sürecinin kaos teorisi ile açıklanması: Deprem örneği	Doktora	Kamu Yönetimi	-	-	Afet Süreci, Deprem, Düzensizlik, Kaos Teorisi, Toplumsal Sistem Dinamiği
2019	Türkiye'de doğal afet direnci: 6 şubat 2017 Ayvaciğ-Gülpınar deprem örneği	Yüksek Lisans	Halk Sağlığı	Mühendislik Bilimleri	İlk ve Acil Yardım	Doğal Afet, Doğal Afet Direnci, Afetzedede, Yüz Yüze Anket Tekniği, Denek
2019	Gümüşhane ve civarının afet geçmişi ve gelecek deprem potansiyeli üzerine istatistiksel bir çalışma	Yüksek Lisans	Jeofizik Mühendisliği	Kamu Yönetimi	-	Gümüşhane, b-değeri, Dc-değeri, Yıllık Olasılık, Tekrarlama Periyodu, Z-değeri, Deprem Potansiyeli
2019	Afet eğitim merkezinde simülasyon yöntemi kullanılarak verilen afet ve deprem eğitimlerinin ortaokul öğrencileri üzerindeki etkisinin incelenmesi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim	Kamu Yönetimi	-	Afet, Deprem, Simülasyon, Ortaokul Öğrencileri
2008	Olası bir deprem sonrasında uygulanacak afet planlarının etkinlik analizi	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi	-	-	Doğal Afet, Deprem, Lojistik, Acil Eylem Planları, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)
2005	Afet yönetimi kapsamında deprem açısından Japonya ve Türkiye örneklerinde kurumsal yapılanma	Doktora	Kamu Yönetimi	-	-	ERİŞİLEBİLİR DEĞİL
2004	Deprem sonrası yerel hizmet sorunlarının çözülmesi aracı olarak Düzce ili afet yönetim planının değerlendirilmesi	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi	-	-	ERİŞİLEBİLİR DEĞİL

Tablo 5, alan yazın üçgeninin iki başlığına odaklanmakta, deprem ve travmayı aynı anda başlığında bulunduran sosyal bilim tezlerine değinmektedir. Buradaki 3 tezin biri erişilebilir değildir. Depremi travmayla ilişkilendirileceği lisansüstü çalışmaların artırılması ihtiyacından bahsedilebilir.

Tablo 5. Başlığında Aynı Anda “Deprem” ve “Travma” İçeren Sosyal Bilim Tezleri

YIL	TEZ ADI	TÜRÜ	KONU	ANAHTAR KELİMELER
2023	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının deprem sonrası travma düzeylerinin belirlenmesi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim	Sosyal Bilgiler, Öğretmen Adayları, Travma, Deprem.
2014	Deprem travmasının kronik psikolojik etkileri: Düzce Depremi'nden 14 yıl sonra travma sonrası stres ve depresyon belirtilerinin yaygınlığı ve ilişkili risk faktörleri	Yüksek Lisans	Psikoloji	Deprem, TSSB, depresyon, depremin uzun dönem etkileri, korku ve kaçınma
2002	Deprem travması yaşamış yetişkinlerde travma sonrası stres bozukluğu ile savunma mekanizmalarının ilişkisi	Yüksek Lisans	Psikoloji	Erişilebilir Değil

Tablo 6 ise alan yazın üçgeninin diğer önemli kavramı afet ile travmayı aynı anda başlığında içeren sosyal bilim tezlerinin bilgisini içermektedir. Benzer şekilde bu afetin de travmayla yakinen ilişkili olduğunu aktaran alan yazın gereği, afet ve travmayı sosyal bilim çatısında birlikte ele alan lisansüstü birikimin artması önemsenmektedir.

Tablo VI. Başlığında Aynı Anda “Afet” ve “Travma” İçeren Sosyal Bilim Tezleri

YIL	TEZ ADI	TÜRÜ	KONU	ANAHTAR KELİMELELER
2005	1999 Marmara Depremi yaşayan yetişkinlerde “mahalle afet gönüllüsü” olmanın psikolojik stres düzeyine ve travma sonrası gelişime etkileri	Yüksek Lisans	Psikoloji	Deprem, Gelişim, Başa çıkma, Gönüllülük, Stres
2020	Çocuk merkezli afet yönetiminde acil yardım müdahale personellerinin travma bilgi düzeyleri	Yüksek Lisans	İlk ve Acil Yardım	Afet, Çocuk Travma, 112 Acil Sağlık Hizmetleri

Sonuç ve Değerlendirme

Depremi başlıklarını konu edinen lisansüstü tezlerin incelendiği bu çalışmada sosyal bilimin bilgi üretme biçiminin toplumsal dayanaklarına ve kamusal bilgiye dönüşme süreçlerine bakılmıştır. Sayısal olarak, toplam tezler içindeki sosyal bilim alanındakilerin diğerlerine göre az olduğunu belirtilmelidir. İncelenen sosyal bilim tezlerinden bir kavramsal tartışma çıkmadığının da altını çizilmelidir. Sosyal teoriye katkı sağlayacak bir bilgi üretim sürecinin kurgusunu yeniden düşünmeye dair ihtiyaca vurgu yapılmalıdır.

Tez incelemesi yapılan veri tabanına tezlere dair girilen veriler içinde, YÖK sistemine tez aktarılırken belirtilen diğer alanlar da incelenmiştir. Örneğin İnşaat Mühendisliği alanında yazılmış bir tezde diğer alan olarak deprem mühendisliği, jeofizik mühendisliği girişleri yapılmıştır. Doğa bilimlerindeki bu alanlar arası dayanışma veya multidisipliner çalışma pratiğine sosyal bilim alanında sık rastlanılamamıştır. Sosyal bilimlerin uzmanlaşma sürecini tamamlayıp ortak alanda buluşma şeklinde çalışma biçimine erişebilmesi için yapılması gerekenlere dair bir akıl yürütmenin gerekliliğini de vurgulanmalıdır. Burada, birbiriyle ilişkili ve birbirini doğuran/tamamlayan toplumsal olayların aynı anda ele alınması önerilebilir. Gerek afet yönetiminde gerekse direnç geliştirmede bütünsel bir ağ kurulabilmesi için zeminlerin ortaklaştırılması da bir diğer öneri olabilir. Böylece etkin afet yönetiminde hangi verilere ihtiyaç duyulabileceğine dair toplumsal hazırlık sosyal bilim çatısı altında yapılabilir.

Kamu yönetimi alanından tezlerin sayıca diğerlerinden fazla olduğu verisi göz önünde bulundurulduğunda depremin yönetimine doğru lisansüstü tezlerde bir eğilimden söz edilebilir. Fakat sosyal bilimin bilgi üretme biçiminin politik ve yerel zemini olup olmamasının da

tartışmaya açılmasına bir açılım yapılması gereklidir. Zira herhangi bir kamusal mesele politik ve yerel zeminden bağımsız ele alındığında odağını kaybedebilir.

Sosyal bilimin içinde deprem başlığının yer almasına dair çıkarımların ardından değerlendirmeye bir sosyal hizmet penceresi açmak da önemlidir. 6 Şubat ve ardı depremlerle gündeme gelen psikososyal desteğin/hizmetin önemli bir ayağı olan sosyal hizmet alanında deprem başlığıyla hazırlanan tezlerin sistematik bir tartışmanın yapılamayacağı kadar az olduğu görülmüştür. Bu durum, sahanın önemli aktörlerinin, bilimsel bilgide sınırlı üretim içinde olduğunu göstermektedir. Hem yerel-politik bilginin yetersizliği söz konusu olduğunda akılda bir soru oluşmaktadır: Sosyal hizmet arka planıyla sahaya çıkan psikososyal destek ekibinin sahada yerel süreci nasıl yürüteceklerine dair bilgi hangi literatürden elde edilmektedir? Denilebilir ki sahanın yol haritasını kapsayıcı hale getirmek için lisansüstü çalışmalarda sosyal hizmet emeğinin artması gerekmektedir. İlişkili bir şekilde, sosyal hizmetin de içinde olduğu travma çalışmalarına değinmek önemlidir. Sosyal hizmet alanında ulaşılan 3 deprem başlıklı tezde, travma tartışmasının yeterli olmaması, travmayı çalışmaya ehil olan kimdir ve ruh sağlığı çalışması olmayı bir çatı altında toplamak mümkün müdür sorularını gündeme taşımıştır.

Çalışmanın üç önemli sorusunun cevaplarının arandığı bu araştırmada sosyal bilimlerin çalışma alanını akademinin standart çalışma çizgisinden çıkarıp diğer alanları gören bir yere taşınması gerekliliği ortaya koyulmak istenmiştir. Depremler, *sosyal yapıdan etkilenmektedir*, dolayısıyla sosyal yapı ve doku deprem öncesinde bilinmesi, üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur. *Sosyal bilim bilgisi*, afete dönüşmüş depremlerin hem nasıl etkin yönetilebileceğini, hem oluşabilecek travmaya yönelik terapi süreçlerinin nasıl kurgulanacağını, hem tüm bileşenleri göz önünde bulunduran bir psikososyal desteğin nasıl temin ve koordine edileceğini sağlayabilir. Buradaki bilgi birikiminin artması önemlidir. Şayet bu bilgi birikimi artırılır ve birbiriyle ilişkili alanlar bir arada çalışabilirse, bütünsel ağlar kurulabilir. Herhangi bir işin yönetimi ve kontrolü, o işin yürütüleceği sahadan muaf kalmaz, sahayı bilmenin yollarından biri de oraya dair lisansüstü birikimin artmasından geçmektedir. Depremin, Türkiye'nin en önemli toplumsal ve yıkıcı sorunlarından birine dönüşmesine engel olamayan teknik bilgiyi reddeden kamusal politikaların aksine sosyal bilimin kendini bu alandaki toplumsal her aşamaya detaylı bir şekilde dahil etmesine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. (2014). T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>. Erişim Tarihi: 01.09. 2023.
- Aksoy, Ş. ve Kabasakal Z. (2023). Afet Sonrası Durumlara Yönelik Hazırlanan Psikososyal Destek Uygulamalarının ve Çalışmalarının İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. 15. 80-91.
- Blanc, J. Bui, E. Mouchenik, Y. Derivois, D. ve Birmes, P. (2014). Revalence Of Post-Traumatic Stress Disorder And Depression İn Two Groups Of Children One Year After The January 2010 Earthquake İn Haiti. *J Affect Disord*. 172. 121-126.
- Briere, J.A. ve Scott, C. (2016). *Travma Terapisinin İlkeleri*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul
- Boztepe Taşkıran, H. (2023). Afet İletişimi Nedir, Ne Değildir? *Yeni Medya*. 14. 359-363.
- Calhoun, L. G. ve Tedeschi, R. G. (2006). Expert Companions: Posttraumatic Growth in Clinical Practice. In L. G. Calhoun & R. G. Tedeschi (Ed.), *Handbook Of Posttraumatic Growth: Research & Practice*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 291-310.
- Calhoun, L. G. Cann, A. Tedeschi, R. G. ve McMillan, J. (2000). A Correlational Test Of The Relationship Between Posttraumatic Growth, Religion, And Cognitive Processing. *Journal of traumatic stress*. 13(3). 521-527.
- Çağlar, T. (2020). *Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi*. M. Yaman ve E. Çelik (Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelebi, İ. ve Durmuş-Sarıkahya, S. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Afet Okuryazarlığı Durumunun Değerlendirilmesi, *Uluslararası Afet ve Dirençlilik Kongresi*.
- Çimen, S. (2020). Öldürmeyen Acı Güçlendirir mi? Travma Sonrası Büyüme ve Kolektivistik Başa Çıkma Stillerinin İlişkisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*. 158-174.
- Çopur, A. S. ve Gencer, A. D. (2015). Toplumsal Travma. *PDP Kişisel Gelişim Yazıları*. 1- 9.
- Diktaş-Yerli, G. (2023). Sosyal Bilimler Alanında Afet Konulu Lisansüstü Çalışmaların Bibliyometrik ve Tematik Analizi. *Afet ve Risk Dergisi*. 6(3). 961-976.
- Duman, N. (2019). Travma Sonrası Büyüme ve Gelişim. 4. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. 4(7). 178-184.
- Genç, F. N. (2007). Türkiye'de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 9(5). 201-226.
- Gözükızıl, C. A. ve Tezcan, S. (2023). Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'de Afetler: 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri, *Kent Akademisi Dergisi*. 16 (Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey). 97-114.
- Güldü, Ö. (2023). Afet Bilinci ve Stresli Durumlarla Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Afet ve Risk Dergisi*. 6(3). 638-658.
- Güler Aksu, G. ve İmrek, Y. (2023). The Earthquake Disaster in Türkiye: A Review from Child and Adolescent Psychiatry Perspective. *Duzce Medical Journal*. 25(1). 6-14.
- Güven, A. ve Kızılkaya, S. B. (2023). Afetlerde Yerel Yönetimlerin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1(2). 1-20.

- İklim Değişikliği Eylem Planı, 2011. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner591.pdf>. Erişim Tarihi: 01.10.2023.
- İnal, E. Kaya, E. ve Paksoy Erbaydar, N. (2018). *Afet Mevzuatının Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi*. Paradigma Akademi.
- Joseph, S. ve Linley, P. A. (2008). Psychological Assessment Of Growth Following Adversity: A Review.S. Joseph ve P. A. Linley (Ed.). *Trauma, Recovery, And Growth: Positive Psychological Perspectives On Posttraumatic Stress*. (ss. 21-36.)
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kalkan, M. (2023). Türkiye'deki Kentleşme Odaklı Afet Politikalarının 1923-2023 Yılları Arasındaki Analizi. *Kent Akademisi Dergisi*. 16 (Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye). 544-558.
- Karabacak Çelik, A. (2023). Deprem Sonrası Travma Belirtileri, Umut ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *TRT Akademi*. 8(18). 574-591.
- Karaman, Z. T. ve Altay, A. (2016). Integrated Disaster Administration. *Ilkem Publishing*. 1(1). 5-24.
- Kırımsoy Denge, D. (2023). Ah, Şu Kayan Zemimler! *Heybe Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika Dergisi*. 23-35
- Kuman Tunçel, Ö. (2023). Deprem, Kitlesele Travma ve Sonrası. *Arch Neuropsychiatry*. 60. 97-98.
- Oyanık, M. ve Cengiz, E. (2020). Afet Bilinci ve Kader İlişkisi: Gümüşhane Örneği. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(AI). 87-101.
- Özler, M. (2019). Kamu Yönetimi Paradigmasında Afet Riski Yönetiminden Yönetişimine. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(1). 139-150.
- Öztürk, G. (2023). Türkiye'de Risk Yönetimi Bağlamında Afete Hazırlıkla İlgili Yazılan Lisansüstü Tezlerin İncelemesi. *The Journal of International Scientific Researches*, 8(3). 490-498.
- Özyanık, T. ve Tarlacı, S. (2022). Toplumsal Travma Döneminde Travma Sonrası Gelişim ve Temel İnançlardaki Sarsılmalar. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)*. 3(6). 121-142.
- Şahin, D. ve Zengin Demirbilek, E. (2023). Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 51. 322-333.
- Tanhan, F. ve Kayri, M. (2013). Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 13(2). 1013-1025.
- Tedeschi, R. G. Park, C. L. ve Calhoun, L. G. (1998). *Posttraumatic Growth: Positive Changes In The Aftermath Of Crisis*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Tercan, B. (2018). Türkiye'de Afet Politikaları ve Kentsel Dönüşüm. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 3(5). 102-120.
- The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 2013. (5th ed.; DSM-5; American Psychiatric Association [APA].
- Tüccar, E. ve Yavuz, E. (2023). Kahramanmaraş Pazarcık Depreminin (6 Şubat 2023) Bireyler Üzerindeki Etkilerinin Psikososyal Yönden İncelenmesi. *Journal of Migration and Political Studies*. 1(1). 54-77.

- Ün, L. (2023). Afet Yöneticisi Olarak Mülki İdare Amirleri: 6 Şubat 2023 Depremleri Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 78, 371-384.
- Wu, Z. Xu, J. ve He, L. (2014). Psychological Consequences and Associated Risk Factors Among Adult Survivors Of The 2008 Wenchuan Earthquake. *BMC Psychiatry*. 14. 1-11
- Yeşildal, A. (2020). Doğal Afetlerle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü ve Kapasite Sorunları: Esnek Şehir Uygulaması. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(1). 87-116.
- Yılmaz, A. Kokmaz, S. Z. ve Korur, S. (2011). Depremler ve Sonrasında Karşılaşılan Çevre Sorunları. *Engineering Sciences*. 6(4). 1212-1223.
- YÖK. Tez Veri Sistemi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. Erişim Tarihi: 01.10.2023.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Araştırmacılar tarafından eşit oranda katkı sağlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde insan katılımcılardan veri toplanmadığı için etik kurul iznine gerek duyulmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Equal contributions were made by researchers.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Since no data were collected from human participants in this study, ethics committee permission was not required.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

DERİN EKOLOJİ VE DERİN EKOLOJİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

(The Deep Ecology and Reflections of the Deep Ecology)

Bilge Kağan ŞAKACI¹ Merve GÜNESEN²

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 23.12.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1216017

ÖZ

İnsan faaliyetleri sebebiyle doğadaki ekolojik denge bozulmaktadır. Klasik çevre korumacı yaklaşımlar çevre sorunlarını gidermekte yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple çevre korumacı yaklaşıma karşılık radikal ekolojik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Derin ekoloji ise radikal ekoloji yaklaşımlarından biridir. Öncelikle Arne Naess tarafından geliştirilen derin ekoloji düşüncesi; kirlilik, kaynakların kullanımı, nüfus gibi açılardan klasik çevre korumacı yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Derin ekoloji yaklaşımına göre çevre sorunlarına yaklaşımlar temelde sığ ve derin olarak ikiye ayrılmaktadır. Sığ ekoloji daha çok insanmerkezci çevre bakış açısına sahip olmakla nitelendirilmiştir. Derin ekoloji ise insan ve çevre arasında daha derin bağlar kurulması gerektiğini önermektedir. Çalışmanın amacı derin ekolojinin diğer çevre yaklaşımlarından farklarını ortaya koymak, eleştirilerini değerlendirmek ve Ekosofi T kavramını incelemektir. Bu kapsamda, çalışmada derin ekolojinin temel özellikleri ve ilkeleri incelenmiştir. Sığ ve derin ekoloji arasındaki farklara değinilmiş ve detaylandırılmıştır. Derin ekolojinin dayandırıldığı ekofelsefe kavramından söz edilmiş ve son olarak Arne Naess'in ekofelsefesi olan Ekosofi T'den bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ekoloji, Derin Ekoloji, Ekosofi T.*

ABSTRACT

Because of the human activities the ecological balance is disrupted. The classical environmental protectionist approaches are inadequate to solve the environmental problems. For this reason, the radical ecological approaches have emerged against environmental protectionist approaches. The deep ecology is one of the radical ecological approaches. Firstly, deep ecology that has developed by Arne Naess differs from classical environmental protectionist approaches in aspects such as pollution, the usage of sources and population. According to the deep ecology, approaches to environmental problems are basically divided in two as shallow and deep ones. The shallow ecology is mostly characterized human-based environmental perspective. On the other hand, the deep ecology suggests that deeper connections must be established between human and the nature. The purpose of the study is to reveal the differences of deep ecology from other environmental approaches, evaluate the criticisms of deep ecology and analyze the concept of Ecosophy T. In this context, the basic features and principles of deep ecology are examined in this study. The differences between shallow and deep ecology are mentioned and detailed. The concept of ecophilosophy, on which deep ecology is based, and finally, Ecosophy T that ecophilosophy of Arne Naess are mentioned.

Keywords: *Ecology, Deep Ecology, Ecosophy T.*

¹ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ksakaci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5230-508X.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, gunesenmerve@gmail.com, ORCID: 0009-0003-3604-4291.

Giriş

İnsan, tarih boyunca, çevresini kendisine en uygun olduğuna inandığı biçimde zamanın ve teknolojinin sunduğu olanaklar dahilinde dönüştürmüş ve dönüştürmeye devam etmektedir. Zamanla değişim ve dönüşüm çabası yalnızca ihtiyaçların karşılanması amacını aşmıştır. Hızlı nüfus artışı, sınırlı kaynaklardan en az maliyetle en fazla verimi alma isteği gibi sebeplerle çevre tahrip edilmeye başlanmıştır (Ayaz, 2014: 278). Özellikle Sanayi Devrimi'nin etkisiyle artan üretim, nüfus ve refah düzeyi; büyük savaşların yaşanması, atom bombası ve nükleer kıyamet tehlikesinin ortaya çıkışı gibi nedenler, çevreye verilen zararın daha da hızlanmasına sebep olmuştur (İmga ve Olgun, 2017: 37). Doğal dengenin bozulması ve ekolojik sorunların tüm insanlığı etkilemesiyle, bu sorunlara çözüm arayışı başlamıştır. Özellikle değerlerin sorgulanması, çevre sorunlarına farklı çözüm önerilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sezer, 2013: 18).

Çevre sorunlarında, çevre korumacı yaklaşım, yetersiz kalmaktadır. Çünkü çevre korumacı yaklaşımda üretim- tüketim ilişkileri sorgulanmamakta ve çevre sorunlarına mevcut sistemde çözüm üretilmeye çalışılmaktadır (Kırışık, 2013: 50). Derin ekoloji yaklaşımı ise çevre sorunlarına çözüm üretmek için, insanların çevreye yaklaşımını etkileyen değerlerin sorgulanmasını önermektedir. Radikal bir yaklaşım olan derin ekoloji, içerisinde bulunduğumuz toplumsal yapıya bir alternatif önermektedir. Bu çalışmada derin ekolojinin temel özellikleri, önerileri incelenecek ve derin ekolojiye getirilen eleştiriler değerlendirilecektir.

1. Derin Ekoloji

Çevre sorunları küresel çapta dünyamızı tehdit eder hâle gelmiştir. Bu sorunlara klasik çevre korumacı yaklaşımla çözüm bulunamadığı ve bu yüzden yüzeysel ve geçici çözümler yerine sorunun kökenine inilmesi gerektiği düşünülmektedir (Sezer, 2013: 45). Derin ekolojiye göre egemen sistemin kendisi çevre sorunlarına sebep olurken, yine sistemin içerisinde geçici çözüm yolları aramak anlamsız bir çabadır. Derin ekolojide çevre bunalımının temel sebebi olarak mevcut düzen görülmektedir. Buna göre çevresel krizden kurtulmanın yolu kişisel ve kültürel açıdan kökten değişimlerin gerçekleşmesidir (Des Jardins, 2006: 402-403). Çünkü bir bakıma kişi doğaya, doğasına yabancılaştıkça aslında kendinden uzaklaşır (Dindaroğlu, 2017: 300). Bu sebeple algının ve değerlerin değişimiyle doğayla bir bütünlük sağlanmalıdır. Derin ekoloji hareketi destekçileri bu doğrultuda, var olan anlayışı sığ bulmuş ve sistemi eleştirmişlerdir.

Ortaya çıkışı Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde gerçekleşen derin ekolojinin ilk tohumları John Muir, Aldo Leopold ve diğer Toprak Etiği kavramı hareketi destekçileri tarafından atılmıştır (Önder, 2003: 150; Ünder, 1996: 190). Toprak Etiği, ekosistemin işleyişini sağlayan her varlığın kendi içsel değeri olduğunu kabul etmektedir. Egemen değerlerin yıkılması gerektiğini ileri süren Leopold'un "bir dağ gibi düşünmek"³ deyişi, derin ekolojide etkili olmuştur. Leopold'a göre bir dağ gibi düşünüp ekolojik dengenin sağlanması gerekmektedir (Leopold, 1949: 135). Doğaya âşık olan bu kişiler, doğayı insanın zarar veren davranışlarından korumak için harekete geçmişlerdir (Şakacı, 2011: 181). Aynı zamanda bir dağcı olan Arne Naess tarafından geliştirilen derin ekoloji, radikal ekolojiler arasında kendine yer edinmiştir. Derin ekolojinin ilkeleri ise Arne Naess ve George Session tarafından şekillendirilmiştir.

Naess derin ekoloji ve kendi ekofelsefesi olan Ekosofi T'yi geliştirirken Gandhi'den, Spinoza'dan, Hristiyanlık'tan, Heidegger'den, Budizm'den Taoizm'den ve doğunun manevî geleneklerinden etkilenmiştir (Naess, 1994: 12; Önder, 2003: 123). Eleştiri aldığı noktalarından biri bu denli çeşitli felsefe ve öğretilerden etkilenmesidir. Ancak bu yönü, derin ekolojinin çoğulcu olma gayesiyle örtüşmektedir. Yine aynı şekilde derin ekoloji, etkilendiği öğretilerde yer alan her şeyin içindeki "aynı"lığı ve "öz"ün birliği konusundaki ortak paydada buluşmasıyla da uyuşmaktadır.

Derin ekoloji ve sığ ekoloji ayrımını ilk kez Naess 1972'de "The Future of Third World" (Üçüncü Dünyanın Geleceği) konferansında yapmış ve "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary" (Sığ ve Derin, Uzun Menzilli Ekoloji Hareketleri: Bir Özet) (1973) makalesinde sığ ve derin ekoloji arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur (Şakacı, 2012: 95-96). "The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects" (Derin Ekoloji Hareketi: Bazı Felsefik Görünüşleri) (1986) makalesinde ise derin ekolojinin ilkelerini belirlemiş ve açıklamıştır. Ayrıca Bill Devall, George Sessions ve Gary Synder de derin ekoloji kavramına en çok katkıda bulunan diğer düşünürlerdendir.

Derin ekolojiyle insanmerkezci, doğaya araçsal bir değer atfeden sığ ekoloji yaklaşımları eleştirilmiştir. Derin ekoloji düşüncesinde temelde her şeyin, birlik ve bütünlük içerisinde, eşit şekilde var olma hakkı bulunmaktadır. Bu sebeple her varlığın, yalnızca var olmasından doğan,

³ "Ekosistemin tüm unsurlarının birbirleriyle sıkı ilişkisini görüp takdir etmek anlamındaki 'bir dağ gibi düşünmek' ifadesi Leopold'a ait olup bu ifadeyi ilk kez *Bir Kum Yöresi* Almanacağı'nda kullanmıştır. Aldo Leopold'un modern çevreciliğe etkisinin ele alındığı ve 2011 yılında gösterime giren belgesel *Green Fire (Yeşil Alev)*, 'Bir Dağ gibi Düşünmek' yazısı üzerine kurgulanmıştır" (Özdağ, 2013: 244).

bir değeri vardır. Bu amaçla insanlığa görevler yüklenmiştir. Buna göre bilincin yükselmesi ve algının değişimiyle insan davranışları şekillenecek ve sonucunda doğayla yeniden bağ kurularak daha derin ilişkiler geliştirilecektir. Derin ekoloji yaklaşımı, arkasındaki bu türden bir ekobilgelik veya ekofelsefe bulundurmasıyla diğer yaklaşımlardan farklılaşmaktadır.

Bu yaklaşıma göre, ekosistemin bütünlüğünün ve canlı çeşitliğinin korunması gerekmektedir. Ekomerkezci değerler açısından, insanlar doğaya karşı ya da doğadan üstün değildir. İnsanlar doğanın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Çünkü insanların kimlik duygusuna hayvanlar, bitkiler, ekosistemler ve yeryüzünün kendisi de dahil olabilmektedir. Böylelikle insanın bilinçli olması, alet yapabilmesi ya da düşünebilmesi gibi yetiler doğa üzerinde egemenlik kurma ve denetleme gereksinimi doğurmamaktadır. Derin ekolojiye göre tüm canlı sistemleri sömürülecek, yönlendirilecek ya da korunacak kaynaklar olarak görülmemektedir. Varlıklar yalnızca araçsal düzlemde anlam kazanmamaktadır. Yani, her bir varlık kendi başına değerli bulunmaktadır (Devall, 1994b: 28).

Modern toplumlarda “ben” dışındaki herkes ve her şey “öteki” konumundadır. Bir biyobölge, bir orman ya da bir çam ağacı “nesne” olarak görülmektedir. Bu nesnelere ise insan için araç olarak kullanılacak “şey”lerdir. Öte yandan derin ekoloji açısından, “ben” daima “öteki”yle ilişkilendirilmektedir (Devall, 1994a: 44)

Derin ekoloji iyi tanımlanmış, kapsamlı, sistematik bir siyasal programa sahip değildir (Önder, 2017: 136). Ancak bu eleştirilecek bir tarafı olmaktan ziyade derin ekolojinin özgürlükçü ve çoğulcu yanını ortaya çıkarmaktadır. Burada sistematik bir değişim olmayışının sebebi, bireylerin bilinç düzeyindeki değişimle kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeni siyasal programlar üretmesine olanak sağlamaktır. Bu durum kısaca Naess’ (1992: 131) deyişiyle; her şey siyasetle ilgilidir, ancak siyaset her şey değildir olarak özetlenebilir.

Siyasal programla ilgili olan önemli beklenti ise modern toplumlarda olduğu gibi yalnızca insanı gözeten düzenlemeler yerine tüm ekosferin göz önünde bulundurulduğu politikaların üretilmesidir. Bunun sebebi ise derin ekolojiye göre insanın çevreyle kuşatılmış olmaktan ziyade, onun içerisinde yer almasıdır (Naess, 2005a: 56). Böylece algı değişimine vurgu yapılmaktadır.

1.1. Sığ ve Derin Ekoloji Ayrımı

Naess 1972’de “Üçüncü Dünyanın Geleceği” konferansında yaptığı derin ve sığ ekoloji ayrımında, sığ ekolojiyi insanmerkezci olarak tanımlamıştır (Ünder, 1996: 196). Bu ayrıma göre sığ ekolojide doğa cansız yapıdadır ve insan yaratılmışların arasında en üstün olan ve bu

yüzden doğayı dilediği gibi kullanabilecek güçte olmalıdır. Sığ ekolojiyle insana verilen bu güç ve insanın yarattığı bu sistem içerisinde ekolojik denge insanın çıkarı uğruna hiçe sayılmaktadır. Naess'e (1973: 95) göre sığ ekoloji temelinde refah seviyesi yüksek ülkelerdeki insanların sağlığını ve refahını önemseyen korumacı-çevreci harekettir (Önder, 2017: 118).

Naess'e (1994: 2-13) göre sığ ekolojiyi destekleyenler, insan-doğa ilişkisinin mevcut düzende onarılabileceğine inanmaktadır. Kirliliği azaltmak için teknik gelişmelerin yeterli olacağı kanısı bulunmaktadır. Temel sorunlara inme gereksinimi duymaksızın her şeyin olduğu gibi devam edeceğine inanmaktadırlar. Böylece çevre sorunlarıyla ilgilenen kurumların oluşu ya da çevre sorunlarıyla ilgili araştırmalar yapılması yeterli görülmektedir. Oysa yalnızca araştırma yapmakla ancak sorunların erteleneceği bilinmektedir. Sığ ekoloji yanlıları temel sorunlardan kaçma eğilimi gösterirken; derin ekoloji temel inanç ve varsayımlarla ilgilenmektedir.

Sığ ekolojide doğanın değeri araçsaldır. "Kaynak" kavramı insan ekseninde değerlendirilmekte ve buna göre bir paha biçilmektedir. İnsan faydasına kullanılacak özellikte olmayan varlıklar gereksiz ve tahrip edilebilir durumdadırlar. Varlığın değeri insan çıkarıyla ölçülmektedir. Örneğin tıp alanında kullanılan bir bitki değerini bulurken yalnızca güzelliğiyle öne çıkan bir çiçeğin değeri yoktur veya insana zarar veren bir sivrisineğin insanlık için değeri yoktur. Kirlenme gibi çevre sorunları ekonomik anlamda bir zarara uğratiyorsa ancak o zaman gündem hâline gelmektedir (Önder, 2003: 152). Sığ ekoloji yanlılarına göre insan için olmayan bir değer kavramından söz edilemezken; derin ekoloji bu türden bir kavramı ırkçı bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir.

Ayırt edici noktalardan bir diğeri; sığ ekolojiye göre kirlenmenin, ekonomik büyümeyi etkilediği durumda durdurulması gerektiği düşüncesidir. Ancak derin ekolojiye göre kirlenme, ekonomik büyümeden bağımsız bir şekilde, durdurulmalıdır (Yardımcı, 2006: 36). Çünkü Naess (2005f: 42)'e göre derin ekolojide kirlilik yalnızca insan sağlığıyla ilgili olarak değil; biyosferik açıdan, türlerin ve sistemlerin yaşam koşullarıyla ilgili olarak da değerlendirilmektedir.

Derin ekoloji, derin sorular sormakla başlar ve düalizm yerine birlik ve bütünlük bilinciyle hareket eder. Derin ve sığ ekoloji arasındaki temel fark "bütünsel görüş" noktasında çıkmaktadır (Önder, 2003: 156). Bütünsel görüş, yalnızca ekolojik bakış açısını değil, kişinin yaşam felsefesini, inançlarını ve kararlarını kapsamaktadır. Bir diğer deyişle kişinin hayata bakış açısının çevre sorunlarına çözüm arayışına yansımalarıdır denilebilir. Aynı zamanda

Naess'e (1994: 10) göre insanlar bir çevre içinde yaşarlar demek yanıltıcıdır, çünkü insanlar içeride olduğu kadar dışarıdadır. Bir ağacın güzelliği kendinde olduğu kadar insanların içindedir. Bir nesne, bir araç ve bir özne arasında sıkıca bir bağ vardır. Bu bağ birbirinden ayrılamayacak şekilde bütünleşmiştir.

Derin ekolojide insanmerkezcilik yerine ekomerkezcilik kavramı benimsenmiş durumdadır. Bu bakış açısıyla da bütün yaşam formlarının yaşama ve kendini gerçekleştirme hakkı gözetilerek hareket edilir ve zorunlu ihtiyaç haricinde bir canlının başka bir canlının yaşamını olumsuz etkileyecek davranışta bulunmamasına özen gösterilmektedir (Bodian, 1995: 28-29). Yaşamdaki tüm varlıkların değeri olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla sığ ekolojiden farklı olarak, dar bir perspektiften insan ve insan problemlerine odaklanmak yerine her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu ve her bir varlığın bir değeri kadar önemli olduğu görüşü hâkimdir.

Gai⁴ hipoteziyle doğaya bir "benlik" atfedilmiş (West, 1994: 120) ve doğa kişiselleştirilerek doğayla bağ kurulması kolaylaştırılmıştır. Ekosistem içerisinde birbirine bağlılığın ve karşılıklı bağımlılık ağının hem maddi hem manevi boyutta yer almasıyla yaşamın tüm ekosistemi kapsadığı sonucuna varılmaktadır. İnsan, diğer tüm varlıklarla birlikte doğanın ayrılmaz bir parçasıdır (Kurt, 2020: 13). Yaşam, tüm ekosferi kaplamış durumdadır (Naess, 1994: 14). Bu yüzden kişi doğaya yapılan bir haksızlık karşısında aslında doğanın hakkını kendi hakkı olarak görmeli ve kendi hakkını savunur gibi doğanın hakkını savunmalıdır. Doğa insandan ayrı bir varlık değil, onun bir parçasıdır (Naess, 2005c: 521).

Bütün bunların sonucunda insanmerkezci sığ ekoloji anlayışının karşıtı şekilde "ya sen ya ben" düşüncesi yerine "yaşa ve yaşat" düşüncesi benimsenmiştir. Temelde hedef doğaya ilişkin algıda önemli bir değişim meydana getirmektir. Bu yolla modern toplumların yıkıcı etkisini ortadan kaldırmak hedeflenmektedir.

Sığ ekoloji daha çok günümüz modern toplumlarındaki yaşam biçimi ve düşüncesi olarak kabul edilebilir. Öte yandan derin ekoloji ile arzu edilen yeşil toplum ise; sosyal sorumluluğa ve karşılıklı yardımlaşmaya açık ve şiddete "hayır" diyen, gönüllü olarak sade bir yaşamın benimsendiği, özgüveni yüksek insanların bulunduğu, göç olayına pek rastlanmayan ve cemaat duygusunun hâkim olduğu, uygun bir teknolojinin benimsendiği bir toplumdur (Naess, 1994: 10). Ayrıca yeşil toplumda hiyerarşi yoktur, doğal çevreyle derin ilişkiler kurulmuştur ve bu ilişkiden hoşnutluk hâkimdir; yaşamın kutsallığı, doğaya saygı, ekolojik tarım gibi kavramlar

⁴ Gaia, bir diğer ismiyle yaşayan dünya canlımerkezci bir bakış açısını içerisinde barındırır. Adını bir Yunan tanrıçasından alan bu yaklaşıma göre, dünyadaki tüm yaşam formları -tıpkı insan vücudundaki organlar gibi- birbirine bağlı şekilde çalışır ve birbirini destekler (Akalın, 2019:56).

benimsenmiş ve yine bununla bağlantılı olarak vejetaryen beslenme tercih edilmektedir (Naess, 2005h: 105-108). Derin ekolojideki bütünsel görüş fikri yeşil toplum tanımında da karşımıza çıkmaktadır. Bütünsel görüş fikrinden yola çıkılarak yeşil toplum bencillikten, şiddetten uzak, toplumun, cemaatin, doğanın içinde ve her şeyin toplamında oluşan değerle hiyerarşinin olmadığı fikriyle donatılmıştır.

Derin ekolojinin ilkelerinin temel bir platform oluşturmasıyla, algı ve davranış değişikliğiyle ulaşılmaya hedeflenen doğayla derin bağların kurulması elbette kişisel düşünce sistemleri ya da bir tür ekobilgelik veya ekofelsefelerle desteklenmelidir. Derin ekolojinin ardındaki bu düşünce sistemi, sığ ve derin ekolojinin en temel ayrımı olma niteliğini taşımaktadır.

Tablo 1. Sığ ve Derin Ekoloji Arasındaki Farklar

	Sığ Ekoloji	Derin Ekoloji
Kirlenme	Kirlenme yalnızca ekonomiyi kötü etkiliyorsa önemlidir ve durdurulmalıdır.	Kirlenme, ekonomiden bağımsız olarak önemlidir ve önlenmelidir.
Kaynaklar	“Kaynak”, insan için faydalı kaynak anlamı taşımaktadır.	“Kaynak”, tüm yaşam için kaynaktır.
Nüfus	Gelişen toplumlardaki nüfus artışı ekoloji için tehlike oluşturmaktadır.	Dünyadaki nüfus artışı ekolojiyi tehdit etmektedir. Ancak endüstriyel ve gelişmiş ülkelerdeki toplumların davranışları daha büyük tehlike oluşturmaktadır.
Kültürel Çeşitlilik ve Uygun Teknoloji	Sanayileşmiş Batılı ülkelerin sanayileşme biçimi az gelişmiş ülkeler için bir amaç hâline getirilmiştir. Sanayileşmemiş ülkelerin kültürel farklılıkları küçümsenmektedir.	Sanayileşmemiş toplumların kültürleri korunmalıdır. Kültürel çeşitlilik, yaşam formlarının çeşitliliği kadar önemsenmelidir. İleri teknolojilerin kültürel yıkıma sebep olup olmayacağı değerlendirilmelidir.
Toprak ve Deniz Etiği	Doğal manzaraları, ekosistemleri, akarsuları ve tüm diğer doğa varlıkları parçalara ayırır. Bütün olarak görmez. Böylece kişiler veya devletler için birer mülk hâline gelir.	Yeryüzü bir bütündür ve insanlara ait değildir.
Eğitim ve Bilim	Çevre sorunlarına karşı önerilerde bulunacak daha fazla “uzman” yetiştirilmelidir. Ekonomik büyümeyle çevre sorunları da artacağından daha çok katı bilimlere öncelik verilerek daha fazla uzman yetiştirmek gerekecektir.	Uzman yetiştirmek yerine toplumun duyarlılığı artırılmalıdır. Katı bilimler yerine yerel ve küresel kültürlerin önemini vurgulayan yumuşak bilimlere geçiş yapılmalıdır.

Kaynak: Naess, 2005f: 33-56’dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

1.2. Derin Ekolojinin Temel Özellikleri

Derin ekoloji, temel soruları sormakla başlar (Naess, 1994: 10). Örneğin değer, hak, benlik gibi kavramlar sorgulanır. İnsanın ne başka bir canlıdan ne de başka bir varlıktan ayrıldığı bütünsel bir görüş hâkimdir. Modern dünyanın getirdiği yabancılaşmaya karşı (Tamkoç, 1994: 103), karşılıklı bağlılık ve bağımlılık ağı esastır (Önder, 2003: 118). Bu ilişkiler ağının içerisinde de bundan kaynaklı her varlığın kendi varoluşundan gelen bir değeri vardır (Naess, 2005e: 18) ve bu sığ ekolojide olmayan türden bir değer kavramıdır. Sığ ekolojide maddeye araçsal bir değer atfedilmekteyken derin ekolojide bunun aksine maddeye içsel değer verilmesi ön plana çıkmaktadır. Araçsal değer, kişinin istediği sonuca ulaşmasına araç olarak değer kazanmasıyla oluşur. Ancak içsel değer, bir şeyin yalnızca var olmasıyla oluşan değerdir. İçsel değer için basitçe var olmak yeterlidir (Carter, 2001: 15). İnsanmerkezci sığ ekolojilerin karşısında derin ekoloji; toprağı, dağları, denizleri bile kapsayacak şekilde ekomerkezci bir yaklaşımdır.

Karşılıklı ilişkiler ve bağlar neticesinde derin ekolojide temel birim tüm ekosfer, bütün gezegendir. Öte yandan derin ekolojinin ardında yatan ekosofilerin etkisiyle neyin yapıldığıyla birlikte nasıl yapıldığı da önem kazanmaktadır (Devall, 1994b: 21). Örneğin şiddet ve tepki konularında şiddetsiz bir tavır ve hatta doğu geleneklerinde “ahimsa⁵” olarak anılan şiddetsizlik hâli hâkimdir. Naess’e (1994: 12-14) göre derin ekoloji destekçileri katı ve mutlakçı bir düşünce biçimi yerine daha yumuşak ve ılımlı bir yaklaşım tercih etmelidir. Benimsenen Gandhi şiddetsizliği ile yapılan kötülüğe karşı iyicil bir yaklaşımla ikna etmeye yönelik hamleler gerçekleştirilmelidir ki “ahimsa” ilkesi ile kötülüğe kötülük düşüncesinden uzaklaşıp daha büyük gayelerle hareket edilmelidir. Buradaki önemli nokta kişinin hem kendine hem de başkalarına zarar veren eylemlerden ve düşüncelerden uzak durması olarak anlaşılmalıdır.

Derin ekolojinin temelde hedefi, doğaya ilişkin algıda önemli bir değişim meydana getirmek ve böylece modern toplumların yıkıcı etkisini ortadan kaldırmaktır (Şakacı, 2012: 97). Buradan yapılacak çıkarımla derin ekolojinin modern hayatla uyumlanmasının devrim yoluyla değil, bireysel algı değişimlerinin getireceği yayılım sonucu gerçekleşeceğine varılmaktadır. İçeriden dışarı doğru yayılan, kalıcı bir değişimin sağlanması; hoşgörü, devamlılık ve süreç isteyen bir döneme işaret etmektedir.

⁵ Ahimsa, Sanskrit dilinde “şiddetsizlik” anlamına gelmektedir. Yoga öğretisinde ve Budizm’de insanın hem kendisine hem de başka varlıklara zarar vermemesi düşüncesini nitelemektedir. Aynı zamanda yoganın temel basamaklarından birinci ilkesine karşılık gelmektedir (Iyengar, 2020: 31-32).

Naess'e göre derin ekolojinin temel değerleri incelendiğinde modern toplumlarda yalnızca bilimle ulaşılamayacak yüksek değerlere rastlanmaktadır. Derin ekolojide pek çok amaç için ekoloji bilimine ihtiyaç olsa da bilim sınırlı bulunduğundan en yüksek otorite olarak görülmeyip sorunların kaynağına en temel felsefi sorularla yaklaşılmalıdır. Bununla anlaşılması gereken derin ekolojinin arkasında bir yaşam biçimi, inanç, felsefe gibi alanları içeren bir yönün bulunmasıdır. Modern toplumlarda sevgi, anlayış, erdem gibi kavramları anlamlandırmak için sebepler bulmak oldukça zorken; insanlık bu kavramlardan uzaklaştıkça aslen kendinden uzaklaşmakta ve hem doğayı hem kendini tahrip ederek kendini bir çıkmazın içine hapsetmektedir. Öyleyse buradan çıkarılması gereken daha farklı ve özden gelen samimi, yüksek duygularla hareket etmenin insanın yine kendisinin ve tüm varlıkların kurtuluşu olacaktır (Des Jardins, 2006: 407-410). Değerlerin geldiği yerler çok çeşitli ve farklı noktalar olabilmektedir. Ancak farklı felsefeler ve düşünme biçimleri aynı köklere dayanabilmekte ya da aynı sonuçlara ulaşabilmektedir (Naess, 1994: 14).

Naess'e (1994: 11) göre derin ekoloji hareketinin çoğulcu yanının ortaya konduğu noktalardan biri sosyal yeşiller ve doğal yeşillerin bir araya getirilip aşırı özelliklerinin törpülenmesidir. Ona göre Almanya, Fransa ve diğer Akdeniz ülkelerinde genellikle sosyal yeşiller çoğunlukta; İngiltere, Kanada, ABD'nin kuzeybatısı gibi bölgelerde doğal yeşiller çoğunlukta. Sosyal yeşillere göre toplumdaki hiyerarşi ve tahakküm doğaya yansımaktadır ve bu durumdan vazgeçilirse çevresel problemler de kendiliğinden çözülecektir. Bu yüzden politikayla ilgilenilmelidir. Doğal yeşillere göre ise doğanın çeşitli ve güzel varlıkları arasında insana pek de gerek yoktur ve nüfusun azaltılması çevresel problemlerin giderilmesi için yeterli olacaktır. Ancak derin ekoloji düşüncesi her iki düşüncenin ortasında yer alarak dengeyi kurmaktadır.

1.3. Derin Ekolojinin İlkeleri

Naess ve Sessions üzerinde anlaşarak derin ekolojinin ilkelerini sekiz noktada toplamışlardır (Naess, 2005e: 18-20):

1. Yeryüzündeki insan ve insan dışı yaşamın iyi durumda olması ve gelişmesi kendi başına değerlidir.
2. Yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliği bu değer oluşmasına katkıda bulunur ve bunlar kendi başlarına da değerlidir.
3. Yaşamal ihtiyaçlar dışında, insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakkı yoktur.

4. İnsan yaşamının ve kültürlerin serpilip gelişmesi, insan nüfusunun ciddi ölçüde azalmasıyla mümkündür. İnsan dışı yaşamın gelişmesi için de daha az bir insan nüfusu gereklidir.
5. İnsanın insan olmayan dünyaya müdahalesi aşırıdır ve durum hızla kötüleşmektedir.
6. Bu yüzden politikalar değişmelidir. Değişen politikalar, temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkileyecektir. Bu değişikliklerin getireceği sonuç, mevcut durumdan derin bir biçimde farklı olacaktır.
7. İdeolojik değişiklik, gittikçe yükselen bir hayat standardını hedeflemekten ziyade, esas olarak hayatın niteliğini değerli kılma yönünde olacaktır. Büyüklük/irilik (bigness) yerine yücelik (greatness) arasındaki farka ilişkin engin bir bilinç oluşacaktır.
8. Yukarıda anlatılan noktalara katılanlar, gerekli olan değişiklikleri gerçekleştirmeye doğrudan veya dolaylı olarak yükümlüdürler.

Bu ilkeler derin ekoloji için bir “platform” oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, hareketin bir anlamda manifestosu ya da derin ekolojinin kalbi olarak tanımlanabilmektedir. Ancak Naess’e (1992: 29-32) göre ilkelerden birini ya da birkaçını reddedenler derin ekoloji yanlısı değildir; öte yandan bu ilkelerin ifade ettiklerini farklı şekillerde ifade ederek benimseyenler ise derin ekoloji taraftarı olarak sayılmaktadır. Bu ifadeyle derin ekolojinin çoğulcu yanı olduğu anlaşılmaktadır. Hatta öyle ki, farklılıklar içindeki birleştirici gücün vurgusu bulunmaktadır.

Derin ekolojinin ilkeleri her ne kadar temel bir platform oluşturmuş olsa da bu ilkeler nihaî değildir ve farklı felsefelerden veya dinlerden benzer sonuçlara ulaşabilmektedir. Böylelikle, sondan bir önceki ilkeler olarak adlandırılabilirler. İndirgeyici değil, bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır (Des Jardins, 2006: 406).

Öte yandan derin ekolojinin temel ilkeleri mantık aracılığıyla yalnızca ekoloji biliminden çıkarılamamaktadır. Bu noktada, kişisel bir sistem ya da kişisel bir felsefe olarak adlandırılabilir olan ekofelsefeler önem kazanmaktadır. Naess bu kişisel ekofelsefelere ekoloji ismini vermiştir. Ekosofiler kişisel değer önceliklerini, normları ve kuralları ifade etmektedir. Bu öncelikler kişiden kişiye değiştiğinden, bu yönüyle derin ekolojinin çoğulcu olduğu kanısına varılabilmektedir (Önder, 2017: 121-123). Ekosofi, bilimin ötesinde bir bilme biçimine işaret etmektedir. Bilginin kaynağı olarak bilimden daha ötede, sezgiler ve içgüdü esas alınmaktadır. Kısaca, ekosofiler uyum ve dengenin felsefesi olarak tanımlanabilir (Naess, 1973: 99; Önder, 2003: 155-157). Ekolojinin destekleyicisi olarak ekosofiler, bütüncül bir bakış açısının geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Ekosofiler kirlilik, kaynakların kullanımı gibi sorunlara cevap aramaktan öte, değer önceliklerini ifade etmektedir. Üstelik derin ekoloji insan merkezli bir kirlilik ya da kaynakların kullanımı tanımlamalarına karşı çıkmaktadır (Ünder,

1996: 196-201). Kirlilik, kaynakların kullanımı, nüfus gibi problemler yalnızca insana dair tehditler değil tüm ekosfer için oluşan tehditler çerçevesinde ele alınmaktadır.

1.4. Ekosofi (Ekofelsefe)

Derin ekolojinin sekiz ilkesi nihai ilkeler olmak yerine bir zemin sağlaması amacıyla oluşturulmuş genel ilkelerdir. Bu sebeple bu ilkeler temellendirme veya gerekçelendirme bakımından birbirinden ayrılabilirler (Ünder, 1996: 201). Yani temel ilkeleri temellendirirken farklı felsefelere, dinlere, geleneklere dayanabilirler (Önder, 2003: 155). Derin ekolojinin kaynakları arasında mistisizm, inanç, din, düşünce, felsefe ve ideolojiler sayılabilmektedir (Kayran, 2019: 35-36). Örneğin, kimileri Budizm ve Taoculuk gibi Uzakdoğu kültürlerine, kimileri Hıristiyanlığa, kimileri Bahailiğe, kimileri de kişisel felsefelerine dayanarak bu ilkeleri benimseyebilmektedir. Bu bağlamda kişisel felsefeler veya sistemler ortaya çıkmaktadır. Kaynaklardaki bu denli çeşitlilik, en derin düzeyde çoğulculuğa işaret etmektedir (Naess, 1994: 14).

Naess bu kişisel ekofelsefelere “ekosofi” adını vermiştir. Kişisel ekosofiler derin ekolojinin tek felsefesi değildir. Ekosofiler genel anlamda ekolojik bir denge ve uyum felsefesi olarak kabul edilmektedir. Ekosofi, Aristoteles ya da Spinoza’nın kurduğu sistemlere benzetilmektedir (Ünder, 1996: 201). Naess’e (1973: 99) göre ekoloji, bilimsel metotları kullanan “sınırlı” bir bilimdir. Oysa ekosofiler hem normları, kuralları ve değer önceliklerini ifade etmekte hem de evrenimizdeki olguları kabul etmektedir.

Derin ekolojiye göre bilimin her şeyi çözebileceği düşüncesi oldukça sığ bir ifadedir. Bilgiye dayalı akıl yürütmek ne kadar işe yarar olsa da günümüzde pek çok şeyin bilinmediği açıkça görülmektedir. Politikacılar, büyümeye ve tüketmeye öncelik verdiğinden, aldıkları kararların olası sonuçları bilimsel olarak ortaya koyulmadığı sürece uygulamalarına devam etmektedir. Örnek vermek gerekirse petrolün denize dökülmesinin planktonlara vereceği zarar kesin olarak saptanamazsa, petrolün denize dökülmesi devam eder. Oysa Naess’e göre, böyle bir durumda canlıların zarar göreceği sezgilerimiz ve içgüdümüz sayesinde bilinmektedir (Bodian, 1997: 37-38).

Derin ekolojinin ilkeleri kısmen bilimsel araştırmalara dayansa da bu ilkeler açık ve güçlü bir biçimde “normatiftir”. Ekolojik olmaktan çok “ekofelsefi” şeklinde nitelendirilmektedir. Yani, bilimden çok felsefeyle ilgilidir. Ekosofiler yalnızca bilimsel gerçeklerle ilgilenmeyip, bazı değer önceliklerini de ifade etmektedir. Özetle; ekosofi, ekolojik uyum ve dengenin felsefesidir (Naess, 1973: 99; Önder, 2017: 123).

Sığ yaklaşımdan farklı olarak derin ekolojide çevre sorunlarına yaklaşımda dini veya felsefi görüşler eklenmektedir. Ancak bu eklenmeyle ekosofiler, dini bir anlam taşımamaktadır (Naess, 2005f: 50). Temel varsayımlarımızı, yaşam felsefelerimizi ve gündelik kararlarımızı kapsayan bütünsel görüşler olarak özetlenebilir. “Ekosofi”deki *eko (oikos)* kelimesi Yunancada “ev” anlamına gelirken (Keleş vd, 2015: 46), *sophia* kelimesi Yunancada “bilgelik” anlamı taşımaktadır. Ekosofi, ekobilgelik demektir ve Naess’e (1994:13) göre bilgelik daima pratik yaşamla ilintilidir.

2. Ekosofi T

Naess kendi ekosofisini hayatının belli dönemlerinde inzivaya çekildiği kulübenin isminden esinlenerek “Ekosofi Tvergastein” anlamına gelen “Ekosofi T” olarak adlandırmıştır (Naess, 2005g: 340). Budizm’den, Spinoza’nın felsefesinden, Gandhi şiddetsizliğinden ve doğunun manevî geleneklerinden etkilendiği bilinmektedir (Naess, 2005d: 379). Naess’e göre bazı felsefe ve dinlerde derin ekolojinin ilkelerinin dayandırılabilceği “nihaî ilke”ler bulunmaktadır. Yani, sekiz ilke temel bazı değerlerden türetilir. Böylelikle derin ekolojinin temel ilkeleri nihaî ilkeler değil, “sondan bir önceki” ilkeler olarak tanımlanabilmektedir (Ünder, 1996: 201). Nihaî ilkeler olarak adlandırılan ilkeler, diğer ilkelere kaynaklık edebilecek ancak sekiz ilkedeki ulaşılamayan ilkelere aittir. Bu sebeple her ekosofinin farklı nihaî ilkesi olabilir. Ekosofi T de ise nihaî ilke anlamında “kendini gerçekleştirme”, “özdeşleşme” ve “biyosferik eşitlik” ilkelerinden bahsedilebilir.

2.1. Kendini Gerçekleştirme

Kendini gerçekleştirme ilkesi doğanın geri kalan kısmıyla doğrudan bağlantıda olduğunun bilincine varılmasının ardından herkesin kendi anlamını bulma amacıyla ortaya çıkmaktadır (Yardımcı, 2006: 53). Ancak kendini gerçekleştirme eylemi gerçekleştirilirken diğer tüm varlıkların da kendi olabileceği alanın yaratılması da anlaşılmalıdır. Bir başka deyişle, kendini gerçekleştirme noktasında her canlı eşittir ve kişiler diğerlerinin hakkına saygı göstermeli ve anlayışla yaklaşmalıdırlar. Naess’e göre, insanların yaşamsal gereksinimleri haricinde dünyadaki yaşamsal zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakkı yoktur (Ünder, 1996: 203). Buradaki yaşamsal gereksinimlerin tanımlaması açık uçlu bırakılmış olsa da sonsuz isteklerin minimum düzeyde tutulmasıyla endüstrileşmiş toplumların tüketim çılgınlığı ve bencilliğine karşı çıkıldığı anlaşılabilir. Derin ekolojinin temel ilkelerinde bulunduğu gibi kişiler çokluktan ziyade algı değişimi sayesinde nitelikten hoşnut olmalıdırlar.

Bu ilkeye göre tüketen-tüketilen ilişkisinden vazgeçilerek “eşit var olma” ve “kendi olma” hakkı göz önünde bulundurulmalıdır. Zorunluluklar harici birinin diğeri üzerinde hakkı

olmadığı düşünüldüğünde ise toplumsal veya yaşamsal bir hiyerarşinin olmadığı kanısına varılabilmektedir. İnsanlar doğanın hâkimi değil, onun içinde, onun bir parçasıdır. Dolayısıyla insanın doğayı mülk gibi görmesi durumundan vazgeçilmesi gerektiği savunulur (Tamkoç, 1994: 100). Aynı zamanda derin ekoloji insanın kendini doğal çevrede bir yabancı gibi görmesi değil, canlı ve cansız tüm varlıklarla eşdeğer saymasıdır (Naess, 1994: 10). Bu eşitlik hâli toplumsal hiyerarşiyi de ortadan kaldırmaktadır.

Kendini gerçekleştirme, insanların kendilerinin doğanın geri kalanıyla doğrudan bağlantı hâlinde olduğunu anlaması anlamına gelmektedir. Derin ekolojide bu kavramdaki “kendi” sözcüğü, kişinin doğal dünyayla birlikte olduğunu anlamasıyla ortaya çıkan bir anlam taşımaktadır. Bireyler, doğadan uzak ve ayrı değil, daha büyük bir “benlik” taşımaktadırlar. Buna göre insan varlıkları oluşumuz, doğamız, doğal dünyanın diğer parçalarıyla olan ilişkilerimiz tarafından belirlendiğine göre, kendini gerçekleştirme ilkesi bu teklîğin anlaşılması ve takdir edilmesi olarak kabul edilmektedir (Des Jardins, 2006: 421-424).

Naess (2005c: 519), kendini gerçekleştirme için içsel potansiyeli fark etmek olarak tanımlamaktadır. Derin ekoloji bağlamında kendini gerçekleştirme, yalnızca insana özgü bir kavram değildir. İnsan ve insan olmayan tüm varlıklar için geçerli bir haktır. İnsan ve insan olmayan türlerin kendi doğal tarzına göre yaşama ve potansiyellerini ortaya çıkarmasına işaret edilmektedir (Önder, 2017: 123). Naess (1973: 96)’e göre kendini gerçekleştirmenin şartlarından biri doğadaki çeşitliliği en üst düzeye çıkarmaktır. Bir diğer deyişle, ben-merkezcilikten uzakta, her varlığın kendi olma hakkını da göz önünde bulundurarak “yaşa ve yaşat” anlayışının oluşması sağlanmalıdır (Akalin, 2009: 82). Kendini gerçekleştirme ilkesinden yola çıkılarak her alanda azamî çeşitliliğin, azamî ortak yaşamın sağlanmasıyla, doğayla ve tüm varlıklarla özdeşleşmeye ulaşılmaktadır.

Azamî çeşitlilikten anlaşılması gereken biricik olan her varlığın olabildiğince fazla olmasıdır. Çeşitlilikle kalıplar yıkılır ve her biri için yeni bir alan açılır. Azamî ortak yaşamla ise gruplaşmadan uzak, homojen bir yaşamın benimsemesi anlaşılmalıdır. Böylece kişilerin diyalogu artacağından toleransının geliştirilmesi hedeflenmektedir (Naess, 1973: 96; Naess, 2005d: 387).

2.2. Özdeşleşme

Naess kendi ekosofisini oluştururken “aynı olanı” gören aydınlanmış kişinin, yoginin bilgeliğini önermektedir. “Mahabharata Destanı”nın son kısmı olan “Bhagavad Gita”dan alıntı yaparak kendini gerçekleştirme kavramını açıklamaya çalışmıştır. Böylelikle yoga sayesinde ahenk kazanan kişi tüm varlıkların içindeki “ben”i ve “ben”deki tüm varlıkları görebilecektir.

Bu yolla kişi her yerde aynı olanın yansımalarını görecektir (Naess, 2005d: 415; Şakacı, 2011: 199).

Modern toplumlarda “ben” haricindeki herkes ve her şey “öteki”dir. Bu öteki; bir orman, bir biyobölge ya da bir çam ağacı olabilir. Dar bir çerçevede öteki olan “nesne” olarak görülür. Bu sebeple, nesnelere, insanın çıkarları uğruna dilediği gibi kullanabileceği “şey”lere dönüşmektedir. Öte yandan derin ekoloji açısından bakıldığında “ben” daima “öteki” ile ilişkilendirilmektedir (Devall, 1994a: 44).

Derin ekolojide insanlar doğal çevreden ayrı olarak düşünülemediği gibi, bu doğal ortamda var olan hiçbir şey birbirinden bağımsız değildir. Her şeyin arasında olan bu bağ, dünya üzerinde birbiriyle ilintili ve birbirine bağımlı ilişkiler ağı olarak görülmektedir. Derin ekolojide bütün canlı varlıklar zaten doğuşundan değerlidir ancak her varlık bahsi geçen yaşam ağının tek bir ipliği sayılmaktadır. Bu parçalar birbirinden yalıtılmış değildir. Her biri farklı değer taşısa da toplam her zaman daha anlamlı ve değerli kabul edilmektedir (Capra, 1994: 36-38).

Derin ekolojiye göre kişiler, varlıklar arasındaki ilişkiler ağını gördüğünde, hayvanların, dağların, nehirlerin ve onların varlığının anlamını fark edecek ve onlarla arasında “özdeşlik” duygusu hissedecektir. Burada bahsedilen benlik Sanskrit dilindeki “atman”ı işaret etmektedir. Atman, mutlak varoluş yolunun açılması ve egonun kurduğu tel örgünün ötesine geçme hâli şeklinde yorumlanabilir (Devall, 1994a: 46).

Özdeşleşme ilkesi birlik ve bütünlük bilincine ulaşır başkalarında kendiyi aynı olanı görebilme yetisine işaret etmektedir. Kişi diğerleriyle aynı yerden geldiğine inandığı özü gördüğünde, karşısındakiyle özdeşleşme hâline geçer. Benliğin büyüyüp gelişmesiyle farklı sanılana yabancılaşma azalır (Ünder, 1996: 204). Bu yolla bir başka varlığın başına geleni kişi kendi başına gelmiş gibi algılayacağından onu savunmaya geçmekte gecikmeyecektir. Özdeşleşme hâli kişinin bir başka varlıkla bütünleşip neredeyse onun bir parçası hâlini alması anlamına gelmektedir. Çünkü insan bir çevrenin içinde yalnızca yaşamayıp onunla bağ kurmakta ve onunla var olmayı deneyimlemektedir. Hatta bu bağ neredeyse onun niteliklerinden birini tanımlamaya yetecek kadar kuvvetli olmaktadır. Böylece tıpkı içeride yaşanan bir değişimin dışarıyı etkileyeceği gibi, dışarıda yaşanan bir değişim de kişinin içinde bir değişim yaratacaktır.

2.3. Biyosferik Eşitlik

Biyosferik eşitlik ilkesi bütün yaşam formlarının içsel ve doğal bir değere sahip olmasına ve kendini gerçekleştirme düzeyinde bir eşitliğe işaret etmektedir (Naess, 2005b: 67). Bütün

organizmaların ve varlıkların, aynı zamanda birbirine bağlı bir bütünün üyeleri olmalarıyla eşit içsel değere sahip oldukları düşüncesi “biyosferik eşitliği” tanımlamaktadır (Des Jardins, 2006: 421). Bu sayede diğer canlılar ile insan arasındaki hiyerarşik ilişki ortadan kalkmaktadır. Böylece insanlar ve diğer varlıklar arasında ahlakî bir ilişkinin önü açılacak ve insan davranışları buna göre şekillenecektir. Ancak her canlı içsel ve eşit değere sahip olsa da çıkar çatışması gibi durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumda “yaşamsallık” ve “yakınlık” kuralları geçerli olmaktadır. Yaşamsallık, daha büyük yaşamsal çıkarın daha küçüğe oranla daha öncelikli olmasını nitelerken; yakınlık kuralı, daha yakın olanın (zaman, mekân, kültür, tür gibi) daha uzak olana yeğlenmesini ifade etmektedir. Bir diğer deyişle kişinin görebildiği, kurtarılması daha kolay olanın öncelikli olduğu anlaşılmalıdır (Şakacı, 2011: 239).

Ekosofi T her ne kadar derin ekoloji hareketini ortaya koyan Naess tarafından geliştirilmiş olsa da derin ekoloji hareketinin temeli değildir. Ekosofi T’nin kişisel bir felsefeden farkı yoktur. Dolayısıyla yorumlanması, içeriğindeki farklı kavramların daha öne çıkarılması gibi farklılıkların olması kişiye göre değişmektedir. Ekosofi T yerine farklı felsefeler, farklı inançlar, düşünce biçimleri ya da kişinin kendi oluşturduğu temeller de derin ekolojinin dayanakları olabilmektedir.

Sonuç

Çevre, insan etkinlikleri sebebiyle sürekli olarak değişim içerisindedir. Zamanın ve teknolojinin sunduğu imkanlar sebebiyle çevre üzerindeki insan etkisi giderek artmaktadır. Ancak bu durum insanlığın sorunlu bakış açısı nedeniyle aşırılaşmıştır ve çevre gereğinden fazla müdahaleyle karşı karşıyadır. Nüfusun fazlalığı, kaynakların sınırlılığı ve insanlığın çevreye olan sorumluluğunun reddiyle birlikte çevre sorunları baş göstermektedir. Doğal dengenin bozulması ve etkisinin tüm dünyada görülmesiyle çevre sorunları, çevre krizine dönüşmüştür. Böylece çevre krizinin aşılması için farklı çözüm önerileri ortaya çıkmıştır.

Klasik çevre korumacılığın sunduğu öneriler radikal ekoloji destekçileri tarafından yetersiz bulunmaktadır. Radikal ekoloji akımlarına göre var olan sistem içerisinde çözüm aramak anlamsızdır. Derin ekoloji de radikal ekoloji akımlarından biridir. Derin ekolojiye göre çevre sorunlarına çözüm bulmak için öncelikle değerlerin sorgulanması gerekmektedir. Buna göre insan ve doğa ilişkisi yeniden yapılandırılmalıdır. İnsan ve doğa arasında kurulacak olan yeni bağlar sayesinde çevre sorunlarının en aza inmesi mümkün olacaktır. Naess’e göre derin ekolojinin temel sekiz ilkesini kabul eden herkes derin ekoloji destekçisi sayılacaktır. Ancak

belirlenen sekiz ilke bir platform sağlamak amacıyla oluşturulmuştur ve kişisel felsefeler olan ekosofilerle desteklenmelidir.

Derin ekoloji bazı açılardan eleştirilmiştir. Yöneltilen eleştirilerden biri, insanların sade bir yaşama razı gelmeyecekleri düşüncesidir. Buna göre; derin ekoloji insanlara tüketim alışkanlıklarında değişikliğe gitmeyi ve sade bir yaşamı tercih etmelerini önermektedir. Ancak insanların çoğu lüksten feragat etmeyecektir (Gökdayı, 1997: 178). Bu eleştiride unutulmuş nokta, doğal dengedeki aşırı bozulma sonucu insanların zaten alışkanlıklarında değişikliğe gitmesinin zorunlu olacağıdır. Örneğin su miktarındaki bir azalma, insan yaşamını doğrudan ve derinden etkileyecektir. Bu sebeple derin ekoloji tahribat zorunlu kılmadan önce sade ve nitelikli bir yaşamı tavsiye etmektedir.

Murray Bookchin (1999: 22-25)'e göre ise ekolojik çöküşte bireylerin tüketimine dikkat çekilerek toplumsal bozukluktan kaynaklanan sorunlar göz ardı edilmektedir. Ona göre, çevre sorunlarının sebebi bir tür olarak insanlar sorumlu tutulduğunda, tüm insanlığın eşit derecede tahribata sebep olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki doğayı milyarlarca insandan daha fazla tahrip eden silahları kullanan devletler veya üretimi doğayı yok etme pahasına gerçekleştiren şirketlerdir. Bookchin aynı zamanda derin ekolojinin eklektik bir yapıda olmasını eleştirmektedir. Ona göre derin ekoloji; Budizm, Taoculuk, Hristiyanlık, Heideggerci felsefe, Spinoza felsefesi gibi pek çok düşüncenin bir tür karışımından ibarettir. Bu türden bir karışım derin ekolojiyi tinselliğe yaklaştırmakta toplum yapısıyla ilgilenmekten uzaklaştırmaktadır. Oysa Naess her şeyin içinde aynılığı gören kişinin bilgeliğini önermiş ve kişisel felsefeler konusunda özgür bırakmış olduğundan bu türden bir kaynak çeşitliliğine rastlamak son derece olasıdır.

Mary Mellor (1993: 114-122)'a göre derin ekolojide doğa bütünüyle “doğal” olarak varsayılmaktadır. Öte yandan doğa kendisini bizzat seslendiremeyeceğine göre, doğanın mesajı toplumsal bağlamda şekillenen bir mesajdır. Bir diğer deyişle, insanın doğanın bir parçası olduğu gibi, doğa da insanlığın bir parçasıdır. Doğanın tarihsel ve toplumsal bağlamından soyutlanıp ona bir “ses” atamak, toplumsal sorunların üzerini örtmeye benzer. Mellor bundan başka, derin ekolojiyi Malthusçu bir zihniyete sahip olmasıyla eleştirmiştir. Derin ekolojide nüfus, bir sorun olarak görülmektedir. Ancak asıl sorun tüketimin fazlalığıdır. Kuzey ile Güney arasında tüketim bakımından ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Kuzeydeki insanlar Güneydekilere göre 40 kat fazla kaynak tüketmektedir. Derin ekoloji ise çevre sorunlarına nüfus fazlalığını sebep göstererek sorunun temelindeki eşitsizlik üzerinde durmamaktadır.

Mellor, bu eleştirisinde derin ekolojinin ardındaki sade yaşam tavsiyesini dikkate almamıştır. Çünkü derin ekolojide nicelik yerine nitelikli sade yaşam önerilmektedir. Derin ekoloji hem nüfus fazlalığına hem de tüketim alışkanlıklarına dikkat çekmektedir. Doğanın sesi olma konusundaki eleştirisinde ise tıpkı bebeklerin sesi olmamasına rağmen hak tanınması ya da hayvan hakları için insanların harekete geçmesi göz ardı edilmiştir. Elbette doğa kendi hakkını savunamayacaktır. Ancak insanlar doğa ve onunla bağlantılı olan kendileri için, doğanın sesi olmalıdır.

Sonuç olarak; bütünsel bir görüş çerçevesi sunan derin ekoloji, çevre yaklaşımları arasında bir alternatif oluşturmuştur. İlkelerinin günümüz toplumlarında uygulanması ne denli zor olsa da önemli olan çevreye ve çevre sorunlarına yeni bir bakış açısı kazandırmış olmasıdır. Derin ekoloji yaklaşımının benimsenmesinin toplumlarda bir tür devrimle gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir. Ancak, çevreyle kurulabilecek olan bağlar sayesinde kişilerin “benlik” duygusu ve tanımı değişebilir. Böylelikle çevreye olan bakış açısının değişimi, çevre sorunlarına üretilecek olan çözümleri de beraberinde değiştirebilir.

Kaynakça

- Akalın, M. (2019). *Çevre Etiği: Çevreye Felsefi Yönelimler*. Adıyaman: İksad Yayınevi.
- Bodian, S. (1995). Simple in Means, Rich in Ends: An Interview With Arne Naess. G. Session *Deep Ecology for the Twenty-First Century* (ss. 26-36). Boston&London: Shambala.
- Bodian, S. (1997). Arne Naess ile Bir Söyleşi: Sade Yaşama Ulaşan Doyurucu Yollar veya Sade Fakat Doyurucu Bir Yaşam. *Ağaçkakan*, 35-38.
- Bookchin, M. (1999). *Toplumu Yeniden Kurmak*. (K. Şahin, Çev). İstanbul: Metis.
- Capra, F. (1994). Sistem Açısından Analiz. G. Tamkoç (Ed.). *Derin Ekoloji* (ss. 35-42). İzmir: Ege Yayıncılık.
- Carter, N. (2001). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press.
- Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş*. (R. Keleş, Çev). Ankara: İmge Kitabevi.
- Devall, B. (1994a). Ekolojik Benliğimiz. G. Tamkoç (Ed). *Derin Ekoloji* (ss. 43-56). İzmir: Ege Yayıncılık.
- Devall, B. (1994b). Ekoloji Politikası. G. Tamkoç (Ed). *Derin Ekoloji* (ss. 17-24). İzmir: Ege Yayıncılık.
- Dindaroğlu, T. (2017). Doğa-İnsan Etkileşiminde Yabancılaşma ve Paraekolojik Yaklaşım. *IV. Ulusal Ormanlık Kongresi*, 2(1), 299-310, Antalya.
- Gökdayı, İ. (1997). *Çevrenin Geleceği: Yaklaşımlar ve Politikalar*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.
- Iyengar, B. K. (2020). *Yogaya Işık* (Cilt 3). Omega.
- Kayran, S. (2019). İnsan ve Çevre Bağlamında Derin Ekoloji Yaklaşımına Felsefi Bir Sorgulama. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2015). *Çevre Politikası*. İstanbul: İmge Yayınevi.

- Kurt, M. (2020). Ekolojik Bir Toplumun İmkânı Üzerine Düşünmek: Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Leopold, A. (1949). *Bir Kum Yöresi Almanacağı*. (U. Özdağ, Çev.) Oxford: Oxford University Press.
- Mellor, M. (1993). *Sınırları Yıkarak: Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru*. (O. Akınhay, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Naess, A. (1973). The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, (16), 95-100.
- Naess, A. (1992). *Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press.
- Naess, A. (1994). Derin Ekolojinin Temelleri. G. Tamkoç (Ed). *Derin Ekoloji* (ss. 9-16). İzmir: Ege Yayıncılık.
- Naess, A. (2005a). Culture and Environment. *The Trumpeteer*, 21(1), 53-58.
- Naess, A. (2005b). Equality, Sameness, and Rights. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess* (ss. 67-70). Dordrecht: Springer.
- Naess, A. (2005c). Self- Realization: An Ecological Approach to Being in the World. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess* (ss. 515-530). Dordrecht: Springer.
- Naess, A. (2005d). Spinoza and Gandhi as Inspiration for Deep Ecology. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess* (ss. 379-446). Dordrecht: Springer.
- Naess, A. (2005e). The Basics of Deep Ecology. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess* (ss. 13-20). Dordrecht: Springer.
- Naess, A. (2005f). The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess: Deep Ecology of Wisdom* (ss. 33-56). Dordrecht: Springer.
- Naess, A. (2005g). The Significance of Place. At Home in the Mountains. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess: Deep Ecology of Wisdom* (ss. 337-378). Dordrecht: Springer.
- Naess, A. (2005h). Deep Ecology and Lifestyle. H. Glasser ve A. Drengson (Ed). *The Selected Works of Arne Naess: Deep Ecology of Wisdom* (ss. 105-108). Dordrecht: Springer.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak.
- Önder, T. (2017). "Derin Ekoloji" Üzerine. H. O. Orçun İmga (Ed). *Yeşil ve Siyaset* (ss. 117- 148). Ankara: Liberte.
- Özdağ, U. (2013). Türkçe Baskı İçin Çevirmenin Notları. A. Leopold (Ed). *Bir Kum Yöresi Almanacağı* (U. Özdağ, Çev), (ss. 237-249). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sezer, Ö. (2013). Çevre Korumacılıktan Radikal Ekolojiye. F. Kırışık ve Ö. Sezer (Ed), *Siyasal Ekoloji* (ss. 17-48). Ankara: Otorite Yayınları.
- Şakacı, B. K. (2011). İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi. (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Şakacı, B. K. (2012). Derin Ekolojinin Derinlikleri. O. İmga ve H. Olgun (Ed), *Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (ss. 95-121). Lotus Yayınevi: Ankara.
- Tamkoç, G. (1994). Derin Ekolojinin Temel Çizgileri. G. Tamkoç (Ed), *Derin Ekoloji* (ss. 93-105). İzmir: Ege Yayıncılık.
- Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- West, R. E. (1994). Yeranamız Gaia. G. Tamkoç (Ed), *Derin Ekoloji* (ss. 113-120). İzmir: Ege Yayıncılık.
- Yardımcı, S. (2006). İnsan-Doğa İlişkisi Ekseninde Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Bilge Kağan Şakacı %50, Merve Günesen %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmanın yazılmasında katkıda bulunan Arş. Gör. Selçuk Özkaya'ya teşekkürlerimi sunarım.

Etik Onay: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Bilge Kağan Şakacı %50, Merve Günesen %50.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

SON ÜTOPYA, TARİHTE İNSAN HAKLARI

Selda ERSÖZLÜ¹

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 07.04.2022
İnceleme Kabul Tarihi: 13.05.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1084237

KİTAP KÜNYESİ:

Yazar: Samuel Moyn
Çeviren: Firdevs Ev
Basım Yılı ve Yeri: 2017, İstanbul
Basımevi: Koç Üniversitesi Yayınları
Sayfa Sayısı: 272
ISBN: 978-605-9389-22-8

İnsan haklarının korunabilmesi ve ihlallerinin önlenmesi için nasıl bir hukuk, devlet ve siyaset anlayışı ile hareket edilmesi gerektiği, insan haklarının nasıl kavramsallaştırıldığı ile ilgili bir tartışmaya işaret etmektedir (Kuçuradi, 2011). Tarihçiler, uluslararası ilişkiler uzmanları, siyaset ve hukuk bilimcileri bu hakların neler olduğunu ve adalet ve eşitlikle ilgili değerlerle ilişkisini uzun yıllardır araştırmaktadırlar. Yale Üniversitesinde hukuk ve tarih Profesörü olan Samuel Moyn da bu isimlerden birisidir. Bu çalışmada insan hakları tarihi alanında birçok esere² imza atmış olan Moyn'un "*Son Ütopya, Tarihte İnsan Hakları*" kitabı incelenecektir. Bu incelemenin temel amacı, Moyn'un insan hakları hakkındaki temel savlarını ortaya koyabilmek ve onun düşüncesinde insan haklarının neden "son ütopya" olduğuna dair bir açıklık getirebilmektir.

Moyn, *Son Ütopya*'da insan haklarını küresel ve tarihsel bir bağlama yerleştirerek siyasi ve sosyal boyutlarının yanı sıra düşünsel tarihini de içeren bir araştırma sunmaktadır. Kitap, Moyn'un konuyla ilgili tüm tarihsel anlatıları reddederek geliştirdiği eleştirel bakış açısı ile özgün bir nitelik taşımaktadır. İlerlemeden ziyade, süreksizlikleri, sıçramaları içeren "alternatif tarih" anlayışı ile kitapta geliştirilen en temel sav: insan haklarının, "alışlagelmiş varsayımların aksine", "1970'lerde bir anda nereden geldiği anlaşılmadan sahneye çıkmış olmasıdır" (s. 8).

¹ Doktora Öğrencisi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, selda_ersozlu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1274-570X.

² Samuel Moyn uluslararası hukuk, insan hakları, savaş hukuku ve tarih alanında Avrupa düşünsel tarihine dair kitapların yazarlığını ve editörlüğünü yapmıştır. *Last Utopia, Human Rights in History* 2010 yılında yayımlanmıştır. Yakın tarihte yayımlanan diğer kitaplarından bazıları şunlardır: *Human Rights and the Uses of History* (2014, Verso), *Christian Human Rights* (2015, University of Pennsylvania Press), *Not Enough: Human Rights in an Unequal World* (2018, Harvard University Press) ve *Humane: How the United States Abandoned Peace and Reinvented War* (2021, Farrar, Straus and Giroux) (SAMUEL MOYN Home Page, 2022).

Moyn, çağdaş insan haklarının eski Batı medeniyetinden yola çıkarak Orta Çağ'da geliştiği, modern devlet egemenliğine yönelik doğal haklarla birlikte ivme kazandığı ve faşist zulümlere tepki olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde doruk noktasına ulaştığı fikrine karşı çıkmaktadır. Bugünkü anlamıyla “insan hakları”, dünyanın ütopyaya olan inancını kaybetmesiyle birlikte 1970’lerde “sert bir iklimde hayatta kalabilecek minimalist ve güçlü bir ütopya olarak” (s. 107/121)³ ortaya çıkmış ve bu tarihlerden itibaren küresel siyasi söylemde yaygın bir kavram hâline gelmiştir. Böylelikle yazar 1970’leri “uluslararası insan hakları” hareketi için hem niteliksel hem de niceliksel bir atılım olarak tanımlamaktadır.

Moyn, insan haklarının “küresel siyasi normlar bütünü olarak, ulusötesi bir toplumsal hareketin öğretisini” sağladığı görüşündedir (s. 15). Bu anlayış, haklar ve siyasi topluluklar arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Yazar, bu değişkenlere bağlı olarak, ilk üç bölümde insan haklarının gelişimini ahlaki ilerlemenin doğal, son noktası olarak anlatan tarihçilere yönelik eleştirilerini, dördüncü ve beşinci bölümlerde ise temel savlarını geliştirmekte ve insan haklarının anlamına dair tarihsel bir anlatı sunmaktadır.

Moyn, insan hakları (human rights) ve insanoğlunun hakları⁴ (rights of man) arasında ayrıma giderek, 1970’lerde insan hakları hareketinin gelişimine ilham veren “insan hakları”nı, birey ve devlet arasındaki ilişkiyi yöneten “yurttaşlık hakları”ndan farklı olarak tanımlar. Hem 1776 “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi” hem de 1789 “Fransız İnsan (Man) ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”, insan haklarını doğal hukukun devamı olarak göstermeye çalışmaktaydı. Hatta 1948 “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” de aynı düşüncenin ürünüydü. Doğal haklar “başından beri devletin otoritesinin ötesine geçmektense onun bir parçasıydı” (s. 12). Devleti güçlendirme saikinin ardında ise söz konusu dönemin devletlerinin sömürgeleşme peşinde koştukları gerçeği vardı. İnsanlar yalnızca belirli bir devletin üyeleri olarak haklara sahip olabildikleri için haklar anlamlı bir şekilde devlet sınırlarının ötesine geçemiyordu. Evrensel, ulusötesi anlamda haklar “doğal” veya “hümanist” değil, “siyasi” ve “medeni”ydi (s. 20/17).

Uluslararası örgütler, hümanistlik ve sömürgecilik karşıtı hareketle ilgili eleştirel açıklamalar, insan hakları fikriyle ilgili nitelikleri tanımlamak için ne gerektiğini de ortaya

³ Çeviri tarafımdan yapılmıştır. Çalışma boyunca kavramsal vurguların altını çizmek için çeviriye müdahale ettiğim yerlerde verilen ilk atıflar eserin Türkçe baskısına, ikinci atıflar ise İngilizce baskısına ait sayfa numaralarıdır.

⁴ Moyn, devletin siyasi düzeniyle doğrudan bağlantılı olduğu için doğal hakların insan haklarını öngördüğüne inanmanın savunulamaz olduğu düşüncesindedir. “Doğal haklar, insanlık tarafından bir imtiyaz olarak, *sahip olunan* öznel yetkilerdi” (s. 24). Özel mülkiyet hakkı ve daha birçok unsurun doğal haklar hâline gelmesinin ardında Tanrı vergisi ödevlerden oluşan sağlam bir doktrin vardı. Bu haklar hem koruma altına alınmak hem de tanımlanmak için devletten ayrılamazlardı.

koymaktadır. Yazarın anlayışına göre, insan haklarının altında yatan değer sistemini ve geçmişteki diğer evrenselcilikleri⁵ “uluslararası insan haklarının ilerici yükselişine bir hammadde” (s. 10) olarak ele alınmasının ve geçmişteki “hak” çağrışımlarını, çağdaş insan hakları fikrinin doğal öncülleri olarak görülmesinin hiçbir kazanımı yoktur; zira bunların “insanlık” ve “haklar” kavramlarıyla ilgisi kısıtlıdır. Belirli hak talepleri benzerlik taşıyorsa da, örneğin; Fransız Devrimi döneminin “insanların doğuştan kazanılmış ölümsüz hakları” geleneği ile günümüz “insan hakları”nın fikirleri temelde o kadar farklıdır ki, onlar aynı tarihin ayrılmaz parçaları olarak ele alınamazlar. Uluslararası insan haklarının mevcut ideolojik biçimi, aydınlanma ilkelerinin kademeli bir evrimi değil, II. Dünya Savaşı sonrası ütopyik toplumsal görüşlerin, özellikle de sömürgecilik karşıtlığı ve Marksizm’in başarısızlıklarından sonra yeniden bir araya gelme girişimidir.

Moyn, insan haklarının Nazi soykırımı ile bağlantılı olduğunu düşünse de ona göre “Holokost'a verilmiş bir yanıt değildi” (s. 45). Savaş sonrası dönemde Holokost bilinci yaygın değildi, dolayısıyla insan hakları bu ihtiyaca bir yanıt olarak gelişmiş olamazdı. Dahası, bu dönemde uluslararası haklara dair hiçbir hareket ortaya çıkmamıştı. 1940’ların sonlarında, devletlerin eylemlerinin insan hakları tarafından sınırlandırılabilmesi veya kontrol edilebileceği fikri hiç ciddiye alınmamıştı. Yapılan tartışmalarda Yahudi soykırımından söz bile edilmeyen “Evrensel Bildirge”nin “diplomatik ve ideolojik kökenlerinin hikâyesi”, Batılılaşmasını ve uzlaşmazlığını gösteriyordu. Böylece “insan haklarını sınırlar ötesinde yasal olarak uygulamaya geçme olasılığı 1950’de ölmüştü” (s. 64/69).

1950’ler ve 1960’larda insan hakları, sömürge karşıtı bağımsızlık mücadeleleri ve sömürgecilik sonrası çatışmalarla derinden iç içe geçmişti. Bu hareketler ulusal bağımsızlık ve “kendi kaderini tayin etme” fikrine dayanmaktaydı. Ancak ne insan hakları kavramına ne de Evrensel Bildirge’ye başvurdular. Ayrıca bu hareketler ulusal kurtuluşu, klasik özgürlükler veya “toplumsal haklar” yerine, kolektif ekonomik kalkınmaya odaklanarak bünyesine katmıştı. Sömürgeleştirme BM’de yeterli “yeni devlet” sayısına ulaşılmasını sağlayınca, insan hakları kavramı kolektif kendi kaderini tayin etme temel ilkesine dâhil edildi (s. 78-79). İnsan haklarını ilk kez takdim eden BM, ilkesel olarak egemenlikten ya da imparatorluktan kopmayı reddeden büyük güçlerin ittifakı olarak öne çıkmış (s. 13); sömürgeciliğe karşı yalnızca ulus devletlerin önceliğini, sınırlarını ve yasal egemenliklerini onaylamıştı. Kendi kaderini tayin etme hakkı eşiği, adil kalkınma tasavvurlarıyla boyunduruk altına alınmıştı ve

⁵ Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin Stoacı kozmopolitik ya da erken modern doğal hukuk düşüncesi gibi.

“yeni bir uluslararası ekonomik düzen” çağrısında bulunuyordu (s. 104). Dolayısıyla sömürgecilik karşıtı hareketler de insan hakları için anlamlı hareketler değillerdi.

1970’lerden itibaren insan haklarına anlam veren şey, ahlakın siyaset üzerindeki zaferi ve uluslararası hukukun ulusal egemenlik üzerinde üstünlüğüdür. Fransız Devrimi çağında “insan hakları” ulus-devletin oluşumunda somutlaşırken, modern insan hakları fikrinin özü devleti tamamen aşma arzusudur. İnsan haklarının vaadi, yeni siyasi oluşumların kurulmasına ve istikrarına yardımcı olmak değil; “ülkeler arası kesin sınırların yerini yavaş yavaş uluslararası hukukun hâkimiyetine bırakarak bu sınırların aşılması” (s. 7/1); “devletin politikalarından, günümüz iştiyaklarını da tanımlayan küresel ahlaka geçmek”tir (s. 41/43).

Moyn’a göre insan haklarının oluşturduğu tarihsel farklılığın kaynağı, “her yerde tüm haklara yönelik ümitlerin dönüşümü”nün motive edici bir ideoloji olarak hayatta kalmasında yatmaktadır (s. 150). Geçmişle bağlarını tamamen koparmamış, merkezi olmayan, heterojen yapılara sahip yeni toplumsal hareketleri Moyn, siyasetin değerler konusunda düzlem değiştirdiği küresel bir adalet hareketi olarak görmektedir (s. 191). Geniş kitlelere sahip bu hareket “mümkün olanı talep eden bir gerçekçilik” olarak insan hakları dilini kullanmaktaydı (s.1 08) ve bu sloganla özdeşleşerek büyüdü. Medeni haklardan insan hakları vurgusuna geçiş, “normların merkezi forumu ve tek temsilî koruyucusu olarak BM’in nefes kesici marjinalleştirilmesiyle doğrudan ilişkili olarak patladı” (s. 114/129)⁶.

“Marksist hümanizm” umutlarının çökmesiyle, Sovyetler Birliği’nde olduğu kadar Batı’da da insan haklarını bir çerçeve olarak alan “ahlaki bir sistem” ve “siyaseti aşma iddiasıyla işleyen bir siyaset” yer aldı. Siyasi dönüşüme dair maksimalist hayallerin başarısız olmasına, ahlaki eleştiri yolunun açılması eşlik ediyordu (s. 122). Ahlaki muhalefetin ilk öncülü, uygulanamaz, sıradan bir siyasetten vazgeçmekti (s. 179). Uluslararası Af Örgütü’nün felsefesiyle uyumlu olan bu duruş, “faydacı ihtiyaçlara değil *gizli bir alana* dayalı ahlak; ödün verme, şiddet ve başarısızlık değil, saflık ve sahicilik” getiriyordu (s. 142). Yasal hakları bünyesine alan bir rejimin meşruiyetini inşa etmesi ise “kelimelerle” mümkündü yani “yasallığa ve insan haklarına başvuru, en fazla ümit vadeden şeydi” (s. 141).

⁶ Kadın hareketleri ve dünya çapındaki grup kimliklerine göre örgütlenen STK faaliyetlerinin hızlı bir şekilde artmasıyla “son ütopya” olarak ortaya çıkan insan hakları, Uluslararası Af Örgütü’nün kurulması ile daha da organize hâle getirildi. Yahudi aktivist ve entelektüeller, Yahudilik davasını insan hakları bayrağı altında tanıtmak için kurumlar ve konseyler kurdu. Buna ek olarak Sovyet muhalifler, Latin Amerikalı Katolikler gibi aktörler siyasetin ötesinde bir ahlak görüşüne sahiptiler. Bu gelişmeler Jimmy Carter’ın başkanlığından destek aldı; uzun vadede Amerikan dış politikası bireysel insan haklarına atıfta bulunan “ahlaki” bir seçeneğe uygun olarak değiştirildi (s. 137).

İnsan hakları hareketi 1990’da Soğuk Savaş sona erdikten sonra “bireysel haklar etrafında dönen” bir enternasyonalizmi benimsedi. Her türden sosyal ve ekonomik hakları kapsayan bir uluslararası hukuk sistemini dâhil eden bu görüş daha geniş ve ilerici bir insan hakları temeli sunuyordu.

Sonuç olarak, sosyal değişim ve yasal reform mekanizması olarak modern insan hakları düşüncesi, devlet sınırları içinde ve ötesinde olası bir üstünlük talep etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, minimalizm ve ütopyacılık sayesinde kendisine yer bulan insan hakları dünyasının koşulları günümüzde artık mevcut değildir. Ulusal hükümetlerin rızası ve gücüyle oluşturulan ancak insan hakları hareketlerinden çok farklı düşünsel ve tarihsel temellere dayanan uluslararası kurumların bu hareketi hangi bilince dayanarak savunacakları belirsizdir. Moyn’un görüşünde insan hakları programının önündeki tek seçenek, sınırlarını daha dürüst bir siyaset ile genişletmek ya da belirsiz başka siyasi görüşlerin önünü açmaktır (s. 191).

Karl Mannheim, “*İdeoloji ve Ütopya*” (2002) eserinde ideoloji ve ütopyayı inanç ve fikir sistemleri olarak tanımlar. Bir ideoloji, mevcut olanı, geçmişin bakış açısından yorumlama yoluyla onu gizlemeye ve muhafaza etmeye bunun tersine bir ütopya ise gelecek üzerine odaklanarak şimdiki aşmaya çabalar. İdeoloji, mevcut düzeni koruyan bakış açıları; ütopyalar ise sosyo-ekonomik çıkarlarından arınmış olan grupların dünya görüşüdür. Moyn kitabında Mannheim’in adını zikretmese de kanımca “*Son Ütopya, Tarihte İnsan Hakları*” eseri bu görüşün izlerini taşımaktadır. Moyn’un insan haklarını ütopya olarak nitelemesi bir yandan hümanist bir düşünce ile “daha iyi ve adil” henüz var olmayan bir dünya tahayyülü içermekte, diğer yandan ise egemen güçlerin elinde araçsallaştırılarak ideolojik bir söyleme⁷ dönüştürülmesine işaret etmektedir. Moyn’un bu eserdeki temel amacı da insan haklarının egemen güçlerin yetkisi dışında nasıl kurumsallaştırılabileceği sorununu⁸ araştırmaktır. Ancak kendisinin de belirttiği gibi bu “son ütopya”dır. Bunun birbiriyle bağlantılı iki nedeni vardır. İlki, 1970’lerde daha önceki ütopyaların yıkılmasıyla “bireysel haklar etrafında dönen bir enternasyonalizmin yükselmesi” (s. 13) ve bu yeni toplumsal hareketlerin siyasetten aşkın

⁷ Moyn’a göre insan haklarının “dili” hem kamuoyunun kullanımında hem de uzmanlar ve tarihçiler tarafından çoğunlukla yanlış anlaşılmıştır. Moyn, “geçmişin, yakın bir zamanda gerçekleşmiş beklenmedik bir olayın hazırlık evresi olarak görülmesinin”, hem geçmiş hem de gelecek hakkında yanlış fikirler edinilmesine sebep olacağını savlamaktadır. Bu yanlış fikirler, geçmişin geleceğin öngörüsü olarak değerlendirilmesini; bundan dolayı da yakın bir zamanda gerçekleşmiş beklenmedik bir olayın, gerçekte olduğundan daha az şaşırtıcı olarak kabul edilmesi ile sonuçlanmaktadır. İnsan hakları tarihine bu fikirlerle yaklaşım, bugünkü “yeni hareketin istediği veya ihtiyaç duyduğu mitleri” (s. 11) sağlamaktadır. Moyn’un insan hakları tarih yazımı ile genişletilmiş eleştirileri için ayrıca bkz. (Moyn, Human Rights and The Uses of History, 2017).

⁸ “Güçsüzlerin gücü olma iddiasından doğan insan hakları kaçınılmaz şekilde güçlünün gücüyle ilişkili oldu” (s. 192).

ahlaki bir bilinçlilikle benimsedikleri insan haklarının gerçek anlamını bularak son noktaya ulaşmasıdır. Öte yandan Moyn'a göre, "insan hakları genel bir slogan, bir dünya görüşü ya da bir ideal olamaz" (s. 192); otoritesini ahlaktan değil, "insan eliyle meydana getirilmiş haklar"dan (s. 13) yani bireysel haklara dayanan uluslararası hukuktan almalıdır. Buna bağlı olarak Moyn'un insan haklarını "son ütopya" olarak nitelendirmesinin ikinci nedeni de insan hakları programının uluslararası hukukçular, toplumsal hareketler ve küresel kurumlar tarafından tamamen benimsenmiş olsa bile, en büyük hak ihlalcisi olan devletlerin desteği olmadan uygulanabileceğinin kesin olmamasıdır. Bu bakımdan ana sorunsal olarak bir yandan egemenlik ve devletler, diğer yandan da bireysel ve kolektif insan hakları arasındaki çatışma eser boyunca devam etmektedir.

Kaynakça

- Kuçuradi, İ. (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Moyn, S. (2010). *Last Utopia, Human Rights In History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moyn, S. (2022). Home Page. Yale University. <https://campuspress.yale.edu/samuelmoynd/> Erişim Tarihi: 02.01.2022.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Selda Ersözlü %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Selda Ersözlü contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

HOW CHINA'S RISE IS CHANGING THE MIDDLE EAST*

Ejazul Haq ATEED¹

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 24.11.2023
İnceleme Kabul Tarihi: 23.12.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1395772

KİTAP KÜNYESİ:

Yazar: Anoushiravan Ehteshami and Niv Horesh

Basım Yılı ve Yeri: 2020, New York

Yayınevi: Routledge

Sayfa Sayısı: 175

ISBN: 978-0-367-25566-4 (hbk) - 978-0-429-28842-5 (ebk)

The book, which consists of nine chapters starts with the historical context of China-Middle East relations, before focusing on major regional countries including Iran, Saudi Arabia, Egypt, Türkiye, and Israel. The main thesis of the book is multi-dimensional. Primarily, it assumes that historically no major clash of civilization is observed in the bilateral relations and China's evolving relations with the Middle East since 1990 is rooted in economic interests, particularly its significant need for energy imports (p. 2). The importance of this issue is highlighted by the fact that the Middle East has been in tension with the West over normative issues. This distinction is emphasised by the Crusades, where the Middle East directly confronted the West, unlike the Middle East's relationship with China, which has not seen any comparable major conflicts (p. 12). The authors also argue that China's strategic approach aligns with its aspiration for global influence, aiming to restore its historical grandeur. Moreover, in some cases there are also commonalities between China and the Middle East. For example, both sides have the experience of Western imperialism and its sanctions which is dubbed in China as humiliation. Hence, the relations since the 1970s, and especially in the post-Cold War era, are marked by authoritarian Arab nations imitating China's economic model. It argues that China's concerns about Middle East instability revolve around energy dependency, with its Belt and Road Initiative presenting economic advantages. The Chinese military's presence in the Middle East, notably in Djibouti, underscores its broader strategic interests and desire for a secure maritime presence. The book generally examines the mutual perceptions between China and Middle Eastern countries. The methodology employed involves case study

¹ Researcher in the scope of BAP and Postgraduate Student of International Relations, Kırıkkale University, ateed252@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4802-2586.

* Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi 2023/026, 2023 no'lu "Liberal Hegemoyanın Düşüşü: Amerika'nın Düşüşü ve Avrupa Birliği'nin Ayrılması" başlığıyla BAP kapsamında üretilmiştir.

of five countries and content analysis of various sources, including statements from officials, journals, news agencies, and other media outlets from both China and the selected countries.

The second chapter explores the historical evolution of China's relations with the Middle East, spanning the Han to Qing dynasties. It highlights pivotal periods such as the Tang dynasty, marked by diplomatic ties and the export of glassware to the Middle East, and the Ming era, characterized by vibrant interactions with Muslim generals and exploratory voyages. The chapter also focuses on the relations between China and the Middle East after Islam, which altered perceptions, culminating in the Battle of Talas and subsequent positive views of China by medieval Muslims. It asserts that the Ming and Qing dynasties witnessed fluctuations in Sino-Muslim relations, with suspicions emerging during Qing rule, leading to forced cultural assimilation of Muslim communities in China. The chapter concludes by emphasising the historical interconnectedness of Chinese, Middle Eastern, and Western civilizations, underscoring the potential transformative impact of China's economic rise on the global order. In this chapter, the theory of a burgeoning China-Middle East coalition challenging the post-American order is explored, with Iran endorsing this shift, while Türkiye and Israel maintain a delicate balance between China and the West, and Egypt and Saudi Arabia remaining uncertain about the implications of this emerging geopolitical landscape.

The third chapter traces China's engagement with the Middle East from 1912 to 2012, delineating key periods such as the Republic of China, People's Republic of China, alignment with the Soviet Union, isolationism, opening to the US, and dependency on Middle Eastern oil. The narrative unfolds with subtle shifts in China's normative stance, particularly during the Republic of China era, where efforts were made to re-Arabize Islamic culture among the Hui Muslim community (p. 27). The subsequent period under Mao witnessed assertive Communist ideology export, strained relations with Middle Eastern countries, and support for revolutionary movements. Moreover, the chapter underscores the pivotal shift in the early 1970s when China transitioned from ideological pursuits to pragmatic considerations, aligning with Iran and forming the China-Pakistan-Iran triangle. As such, the Iran-Iraq war solidified China's role as a major arms exporter to the Middle East particularly Iran, and coincided with a broader strategic shift towards oil dependence in the 1990s. Notably, the chapter emphasises China's evolving relations, driven by geopolitical considerations, ideological realignments, and the growing significance of Middle Eastern oil in sustaining China's energy needs.

Chapter fourth is dedicated to Sino-Iranian relations during the contemporary period leading up to the Trump era, emphasising the strategic shift in China's Middle East perspective

under President Xi Jinping. The fundamental presumption is that China aims to establish a military alliance with Iran, although there is a divergence of opinions within Iran regarding its stance towards China. Noteworthy events include Xi's 2016 visit to Iran, Saudi Arabia, and Egypt, signaling a more strategic outlook. The chapter argues that despite not being an official ally, the defence agreement signed between China and Iran in 2016 and the launch of the Yiwu-Tehran Railway highlight a growing strategic partnership. The chapter also illustrates China's cautious approach, balancing economic interests with careful consideration of Western concerns, especially from the US. It explores China's multi-dimensional perception of Iran, spanning nuclear energy, economic relations, and strategic considerations, as evidenced by academic analyses. On the Iranian side, the chapter assumes that the perspective is divided between reformists, viewing China sceptically as a regional hegemon, and conservatives, advocating a strategic coalition. The issue of Xinjiang Uighurs and Chinese companies' role in Iran further adds complexity to bilateral relations, with reformists expressing reservations and conservatives welcoming China's involvement while proposing an expanded role in the Gulf region.

China's strategic perceptions of Saudi Arabia are explored in the fifth chapter. The author focuses on the period since 1993 when China began actively seeking Middle East resources due to its growing energy needs. It is argued that Saudi Arabia, as a major oil power in the region, holds special importance for China. The analysis outlines Riyadh's goals in establishing relations with Beijing, emphasising economic reliance on oil exports and the desire to counterbalance China-Iran relations, particularly in the context of Saudi Arabia's discontent with the JCPOA agreement and US policies. At this point, the 2020 publication of the book exhibits a notable limitation by not incorporating recent developments in the Middle East post-2020. It overlooks China's positive role in facilitating détente between Iran and Saudi Arabia in Spring 2023, which aligns with the book's argument regarding China's moderate and secular approach in its Middle Eastern relations. Economic ties between the two nations are a significant aspect, with Chinese companies investing in Saudi infrastructure, including substantial investments in projects like the Mecca-Medina Expressway and the Yanbu refinery. The study presumes that despite cultural differences, economic interests have overshadowed political and diplomatic considerations, as evident in China's cautious stance in condemning Saudi actions in Yemen. The chapter also highlights reports from Chinese officials and academia that underscore the economic importance of Saudi Arabia as a major oil exporter and

a crucial player in global economic platforms, with potential optimism for expanding relations to the military domain.

The sixth chapter examines the evolving relations between China and Egypt since 2012, emphasising China's strategic goal of shifting Egypt's orientation from the West to the East. The authors argue that Egypt views China as a model for economic success, suggesting that Egypt sees value in adopting and replicating China's experiences. The pivotal nature of this transformation is underscored by the significant economic investments made by China in Egypt, such as the \$1.7 billion allocated for the upgrade of Cairo's metro system and the construction of an administrative capital near central Cairo. The authors also address the historical context, including the Cold War-era divergence of interests between China and Egypt due to Gamal Nasser's alignment with the Soviet Union. Notably, subsequent leaders Anwar Sadat and Husni Mubarak's pro-American stance did not hinder China's interest in fostering bilateral relations. Highlighting the post-2011 warming of relations, marked by high-profile visits and economic cooperation, the authors argue that Egypt emulates China's economic strategies. The pursuit of knowledge rather than borrowing financial assistance is emphasised, reflecting Egypt's aspiration to adopt the East Asian model.

It also asserts that Egypt emulates China as an economic and population control model. However, it faces a limitation as it references a 2016 journalistic column from al-Ahram, not acknowledging China's abandonment of the one-child policy by then. Non-governmental perspectives express concerns about China's aid to Egypt's African rivals, the Belt and Road Initiative's impact on the Suez Canal, project delays in Cairo, and dissatisfaction with Chinese goods. The conclusion highlights China's aim to geopolitically reorient Egypt towards the East, emphasising Asianisation and de-Westernisation.

The nuanced evolution of Sino-Turkish relations since 2012 is discussed in the seventh chapter. The authors examine historical factors, including Türkiye's initial alignment with the US, which postponed Türkiye's acknowledgment of China until 1971. Despite the formal recognition, bilateral ties witnessed limited improvement between 1970s and 1990s, influenced by Türkiye's European orientation and expanding role in Central Asia in the post Cold War era. The authors assert that Türkiye shifted away from pan-Turkism in Central Asia after 2002. However, the authors contradict by asserting that Türkiye's consideration of Uyghurs complicates its relations with China (p. 119). This prompts questions about the coherence between Türkiye's abandonment of pan-Turkism and its stance on the Uyghur issue. According to the authors economic considerations, military collaboration, and normative concerns,

notably the Uighur issue, further characterize this intricate relationship. The analysis also contends that Türkiye strategically deploys its ties with China as leverage against Western allies, emphasising the economic dimension while navigating normative challenges and divergent geopolitical priorities. Despite economic imbalances and normative differences, the chapter illuminates the multi-dimensional nature of Sino-Turkish relations.

The eighth chapter explores the evolving relations between the PRC and Israel, tracing the historical trajectory from initial ideological hostilities to the current phase of economic collaboration and diplomatic engagement. The authors argue that despite early antagonism under Mao Zedong, who aligned with the Palestinian cause, diplomatic overtures gained momentum in the post-Mao era. The thawing of US-China relations in the 1970s facilitated advanced Israeli weapons deals, and subsequent Chinese support for the Camp David Accords led to a significant warming of ties. The establishment of formal diplomatic relations in 1992 marked a pivotal shift, driven by China's desire for technological access and Israel's superiority in science and technology. The chapter argues that this engagement, however, faced setbacks in the early 2000s due to the Falcon surveillance deal, severed under US pressure. However, when it was recognized that a military approach to Israel posed challenges due to the sensitivity of US involvement, it shifted to an economic strategy after 2010. Notably, Chinese perceptions of Israel emphasise historical parallels, particularly the shared victimhood of Jews and Chinese during World War II. While Palestinian issues are portrayed as non-detrimental to Sino-Israeli relations, potential side effects arising from China's relations with Iran are acknowledged.

The authors conclude by expressing that there are three basic discourses regarding the rise of China. It asserts that some believe that China will emerge as an undisputed hegemon that could undermine the US domination in the world. Another view points to the undisputed economic and political collapse of China. The third assumption, as the moderate ground, puts the country in its current position as a middle-income country. However, the first assumption is open to debate given the emergence of other great powers in a multipolar world. Since a singular global hegemony is unlikely (Mearsheimer, 2002, p. 40), there may be a suggestion that China could potentially establish regional dominance, particularly in the Pacific and the Middle East. The validity of the second assumption also appears questionable when considering the ongoing developments in China's political and economic arenas. The book also concludes that China changes the world and the Middle East. While Chinese officials see Middle Eastern stability as a springboard to world domination, its insufficient involvement in the region's political tensions has made Beijing an opportunistic actor. The recent lack of US interest in the

Middle East has afforded China an entry into the region. The strategic vision entails the re-Asianisation of the Middle East, with the objective of establishing Asia as the central locus for global political hegemony.

The book has utilized both journalistic and academic sources. Despite this, it provides a solid historical foundation for the bilateral relationship, emphasising the absence of major clashes. The book's strengths include its concise examination of China-Middle East relations and its use of multilingual source materials. However, there remains room for further exploration of China-Middle East relations in light of contemporary developments.

References

- Ehteshami, A., & Horesh, N. (2020). *How China's Rise is Changing the Middle East*. New York: Routledge.
- Mearsheimer, J. J. (2002). *Tragedy of Great Power Politics*. New York: WW Norton & Co.
- PRB. (2015). China Abandons One-Child Policy, <https://www.prb.org/resources/china-abandons-one-child-policy/>. Date Accessed: 24.11.2023

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ejazul Haq Ateed %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ejazul Haq Ateed contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

YAZIM İLKELERİ VE KURALLARI

Akademik Düşünce Dergisi 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.

Yazarın/yazarların aşağıda yer alan yazım ilke ve kurallarına dikkat etmesi gerekmektedir.

YAZIM İLKELERİ

Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Akademik Düşünce Dergisi'nde yayımlanması için siyaset bilimi, işletme, maliye, iktisat, kamu yönetimi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji alanlarında özgün makale ve kitap incelemeleri kabul edilmektedir.

Akademik Düşünce Dergisi yayım sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları öncelikle dikkate almaktadır.

Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazara aittir.

Çalışmaların yayım kararı editörlere aittir. Hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilen çalışmaların yayımlanma zorunluğu bulunmamaktadır.

Editörler dergi sayıları arasındaki uyumu sağlamak için kabul edilen çalışmalarını bir sonraki sayıya bırakma hakkına sahiptir.

Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gelen yazıların yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar editörlerce hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

Yazı önerileri, kör hakem değerlendirme sistemine göre değerlendirmeye alınacaktır. Asgari iki hakem incelemesi sonucunda yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verecektir.

Kitap incelemeleri, analitik bir yaklaşımla kitabın temel tezini çözümleyerek ele alan bir yapıya sahip olmalıdır. Kitabın bölümlerinin tanıtılması, yazar ve yayınevi hakkında kısa bilgilerin verilmesi, incelenen kitabın yazarın diğer yayınları arasındaki yerinin belirlenmesi ve

kitabın alanyazına olan katkısının ne olduğunun açıklanması iyi bir kitap incelemesinin temel özellikleridir. Gönderilecek incelemelerde bu hususlar göz önüne alınmalıdır.

YAZIM KURALLARI

Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların özet ve kaynakça kısımları da dâhil olmak üzere sözcük sınırı bulunmaktadır. Bu sınır kitap incelemeleri için 1000-3000 kelime, makaleler için ise 4.000- 15.000 arasında olmalıdır.

Makale başlığı 15 kelimeyi geçmeyecek şekilde kısa ve öz olmalıdır.

Türkçe başlık, 14 Punto, tamamı büyük harf, Times New Roman yazı karakteri, ortalı bir şekilde yazılmalıdır. İngilizce başlık, 10 Punto ile sadece baş harfleri büyük, Times New Roman yazı karakteri, ortalı, parantez içinde yazılmalıdır.

Yazar adı, makale başlığının altında ortalı 10 punto Times New Roman yazı karakteri ile belirtmeli; unvanı, görev yeri, elektronik posta adresi ve ORCID numarası dipnotta 10 punto ile yazılmalıdır. Ayrıca bu bölümün altında yer alan beyanlar kısmı yazarlar tarafından doldurulmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce özet bölümleri en az 150 en çok 250 kelime arasında olmalıdır. Türkçe ÖZET ve İngilizce ABSTRACT bölümünde en az 3 en çok 5 anahtar kelimeye yer verilmelidir. Times New Roman yazı karakteri ve 11 punto ile tek satır aralığı yazılmalıdır. Özet, araştırmanın amacını, yöntemini, önemli sonuçlarını kapsayacak biçimde yazılmalıdır.

Makaleler, A4 boyutunda, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto, 1,5 satır aralığıyla ve önce 6nk sonra 6nk satır aralığı bırakılarak yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Tüm çalışma boyunca Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır.

Metin içinde üç veya daha az satırdan oluşan kısa ve doğrudan alıntılar “tırnak işareti içinde” (italik değil) verilmelidir. Üç satırı geçen (blok) doğrudan alıntılar, metnin bir alt satırına geçilerek tek satır Aralığında, 10 punto ile 1, 25 cm genişliğinde soldan ve sağdan girintili, tırnak işareti içine alınmadan (italik değil) yazılmalıdır.

Giriş, sonuç, kaynakça ve ek kısımlarına numara verilmemelidir. Ana ve alt bölüm başlıkları baş harfleri büyük şekilde 12 punto kalın ve normal şekilde yazılmalıdır.

Kaynakça 11 punto, 1,15 satır aralığıyla Time New Roman ve soyad alfabetik sırasına göre listelenmelidir.

Giriş ve sonuç bölümleri dışında birincil düzey başlıklar (1, 2, 3,...) ikincil düzey başlıklar (1.1., 1.2, 1.3.), üçüncül düzey başlıklar (1.1.1., 1.1.2, 1.1.3) biçiminde gösterilmelidir.

ATIF VE KAYNAK GÖSTERME KURALLARI

- Metin içinde tek yazarlı bir çalışmada genel bir atıf varsa ve metnin bütününe referans veriliyorsa: (Akman, 2010).
- Metin içinde tek yazarlı bir çalışmanın belirli bir sayfasından ya da kısmından alıntı yapılıyorsa: (Akman, 2019:2).
- Metin içinde iki yazarlı çalışmaya atıf yapılıyorsa: (Tekke ve Akpınar, 2010).
- Metin içinde yazar sayısı üç ve daha fazla olan çalışmalara atıf yapılıyorsa: (Sezgin vd., 2016).
- Bir yazarın aynı yılda basılan eserleri (Öz, 2011a) ve (Öz, 2011b) şeklinde gösterilmelidir.
- Birden fazla yazara atıfta bulunulurken, göndermeler aynı parantez içerisinde yer almalıdır. Sırasıyla ilk yazarın soyadına göre alfabetik olarak ve noktalı virgül ile ayrılmalıdır: (Akpınar, 2010; Özel Özcan, 2016)

TEK YAZARLI KİTAP

Metin içinde: (Akman, 2010: 50).

Kaynakçada: Akman, K. (2010). *Türkiye’de Belediyeler ve Sığınmacılar Politikadan Uygulamaya Samsun Örneği*. Ankara: Astana Yayınları.

İKİ YAZARLI KİTAP

Metin içinde: (Çakırer ve Küçük, 2019: 20).

Kaynakçada: Çakırer, Y. Ö. ve Küçük, H. (2019). *Mahalle Odaklı Katılım*. Ankara: Astana Yayınları.

ÜÇ VE DAHA FAZLA YAZARLI

Metin içinde: (Tortop vd., 2016: 74).

Kaynakçada: Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2006). *Mahalli İdareler*. Ankara: Nobel Yayınları.

ÇEVİRİ KİTAP

Metin içinde: (Jardins, 2006: 30).

Kaynakçada: Jardins, J. R. D. (2006). *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş* (R. Keleş, Çev), Ankara: İmge Kitabevi.

KİTAP İÇİ BÖLÜM

Metin içinde: (Bahçeci Başarmak ve Akpınar, 2020: 307).

Kaynakçada: Bahçeci Başarmak, H. I. ve Akpınar, İ. E. (2020). Birleşik Krallık'ta Gençlik Politikası (ss. 307-331). Y. Ç. Özservet ve H. K. Bayraktar (Ed.). *Dünyadan Farklı Ülke Örnekleriyle Gençlik Politikaları* Ankara: Astana Yayınları.

DERGİ MAKALESİ

Metin içinde: (Özel, 2014: 99).

Kaynakçada: Özel, M. S. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 99-122.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Metin içinde: (TBMM, 2021).

Kaynakçada: TBMM (2021). Kanu Teklifleri, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

TEZLER

Makale içinde: (Yetkin, 2017: 55).

Kaynakçada: Yetkin, O. (2017). 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Olan Muğla İlinde Yerel Kamu Hizmetlerinde Yaşanan Dönüşümün Marmaris İlçesi Özelinde İncelenmesi. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

NOT: Derginin yazım kuralları içinde yer almayan hususlarda APA (American Psychological Association) 6. baskıda belirtilen yöntemler kullanılmalıdır.